

KRITIK SASTRA FEMINIS IDIOLOGIS WONTEN ING NOVEL JEMINI
ANGGITANIPUN SUPARTA BRATA

SKRIPSI

Kaaturaken Dhateng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
Minangka Jejangkeping Pendadaran
Anggayuh Gelar Sarjana Pendidikan

Dening :
Wiji Budi Lestari
NIM 10205244021

PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA
JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH
FAKULTAS BAHASA DAN SENI
UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA
2014

PASARUJUKAN

Skripsi kanthi irah-irahan “*Kritik Sastra Feminis Ideologis Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata*” menika sampun pikantuk palilah dening dosen pembimbing kangge dipunuji wonten ing salebeting pendadaran.

Yogyakarta, 07 Juli 2014

Pembimbing

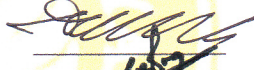

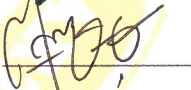
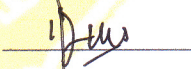
Dra. Sri Hatri Widyastuti, M.Hum

NIP 19621008 198803 2 001

PANGESAHAN

Skripsi kanthi irah-irahan “*Kritik Sastra Feminis Ideologis Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata*” menika sampun dipunandharaken ing pendadaran wonten sangajenging Dewan Penguji ing tanggal 16 Juli 2014 saha dipuntetepaken lulus.

DEWAN PENGUJI

Nama	Jabatan	Tapak Asma	Tanggal
Dr. Suwardi, M.Hum	Ketua Penguji		<u>25 Juli 2014</u>
Venny Indria Ekowati, S. Pd, M. Litt	Sekretaris Penguji		<u>25 Juli 2014</u>
Drs. Afendy Widayat, M. Phil	Penguji Utama		<u>18 Juli 2014</u>
Dra. Sri Harti Widyastuti, M. Hum	Penguji Pendamping		<u>18 Juli 2014</u>

Yogyakarta, Juli 2014

Fakultas Bahasa dan Seni

Universitas Negeri Yogyakarta

Dekan,

Prof. Dr. Zamzani, M.Pd.

NIP 19550505 198011 1 001

WEDHARAN

Ingkang tapak asma wonten ing ngandhap menika, kula :

Nama : **Wiji Budi Lestari**

NIM : 10205244021

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

ngandharaken bilih skripsi menika damelan kula piyambak. Sapangertosan kula, wosing skripsi menika beda kaliyan skripsi ingkang sinerat dening tiyang sanes, kejawi bab tartamtu ingkang kula pendhet kangge pamanggih dhasar kanthi njumbuhaken tata cara saha etika panyeratanipun.

Seratan wonten ing wedharan menika kaserat kanthi saestu. Menawi kasunyanipun kabukti bilih wedharan menika boten leres, prekawis menika dados tanggjawab kula piyambak.

Yogyakarta, 07 Juli 2014

Panyerat

Wiji Budi Lestari

SESANTI

"Garis nasib dan peran hidup seseorang bukanlah kita yang menentukan, tapi kita harus menjalani dengan sebaik-baiknya."

(Partini, Putri Mangkunegara VII)

PISUNGSUNG

Alhamdulillah kula aturaken dhumateng Gusti Allah SWT ingkang Maha Welas
saha Maha Asih, skripsi menika panyerat damel minangka pisungsung dhumateng
tiyang sepuh kula Bapak Saimin kaliyan Ibu Daini Setyowati ingkang tansah
paring sih katresnan, donga, panjurung, panyengkuyung saha pambiyantu wiwit
saking purwa dumugi wasana.

PRAWACANA

Puji syukur konjuk dhumateng ngarsanipun Gusti Allah SWT ingkang sampun paring rahmat saha hidayahipun, satemah panyerat saged mujudaken skripsi kanthi irah-irahan “*Kritik Sastra Feminis Ideologis Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata*” kanthi lancar boten wonten pepalang setunggal menapa. Skripsi menika kaserat kangge njangkepi salahsatunggaling sarat pikantuk *Gelar Sarjana Pendidikan*.

Seratan skripsi menika saged kawujud awit saking panyengkuyungipun sedaya pihak wiwit purwa dumugi wasana. Kanthi raos bombong ing manah, panyerat ngaturaken agunging panuwun dhumateng :

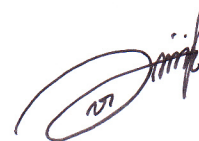
1. Prof. Dr. Zamzani minangka Dekan Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta ingkang sampun paring kalodhangan kangge damel skripsi menika.
2. Dr. Suwardi, M. Hum., minangka pangarsa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring idin kangge nglampahaken panaliten.
3. Sri Harti Widyastuti, M.Hum., minangka Pembimbing ingkang sampun paring bimbingan, wewarah, ilmu, saha panjurung kanthi wicaksana.
4. Prof. Dr. Suwarna, M. Pd., minangka Dosen Penasehat Akademik ingkang sampun paring nasehat saha wewarah ing sadangunipun kuliah.
5. Bapak saha Ibu dosen Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah awit sedaya ngelmu ingkang mupangat.
6. Pak Agus, minangka staf administrasi Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah awit saking pambiyantunipun.
7. Bapak Saimin saha Ibu Daini Setyowati, tiyang sepuh kekalih ingkang boten nate kendhat paring panjurung, panyengkuyung saha donganipun.
8. Dhik Sri saha Dhik Lia ingkang sampun paring sih lan semangat saha donganipun.
9. Mas Jayeng, Ii, kaliyan Renny minangka kanca raket ingkang boten kendhat paring semangat, donga, lan ingkang saged nentremaken nalar kaliyan manah.

10. Kakak Waliy, Kakak Nofi, Dhik Leni, Dhik Dhian, Kakak Ana, lan kanca-kanca kelas G 2010 sedaya awit saking panjurung, pangertosan, saha pambiyantunipun.
11. Mbak Ipeh, lan Anna ingkang sami paring semangat kangge ngrampungaken tugas akhiripun, saha kanca-kanca kos Gubug Penceng Mbak Choir kaliyan Mbak Ami.
12. Kanca-kanca kelas A, B lan H Pendidikan Bahasa Jawa angkatan 2010 awit saking panjurung saha pambiyantunipun.
13. Sedaya pihak ingkang sampun paring pambiyantu saengga skripsi menika saged paripurna ingkang boten saged dipunsebutaken sedaya.

Panyerat rumaos bilih skripsi menika tasih tebih saking kasampurnan, pramila panyaruwe saha pamrayogi saking sedayanipun tansah katampi kanthi suka renaming penggalih. Ing wasana kanthi raos andhap asor panyerat gadhah pangajab mugi-mugi skripsi menika saged murakabi tumrap sedayanipun.

Yogyakarta, 07 Juli 2014

Panyerat

Wiji Budi Lestari

PRATELAN ISI

	Kaca
IRAH-IRAHAN.....	i
PASARUJUKAN.....	ii
PANGESAHAN.....	iii
WEDHARAN.....	iv
SESANTI.....	v
PISUNGSUNG.....	vi
PRAWACANA.....	vii
PRATELAN ISI.....	ix
PRATELAN TABEL.....	xii
PRATELAN LAMPIRAN.....	xiii
SARINING PANALITEN.....	xiv
BAB I. PURWAKA.....	1
A. Dhasaring Panaliten.....	1
B. Underaning Perkawis.....	6
C. Watesaning Perkawis.....	6
D. Wosing Perkawis.....	7
E. Ancasing Panaliten.....	7
F. Paedahing Panaliten.....	7
G. Pangertosan.....	8
BAB II. GEGARAN TEORI.....	10
A. Novel.....	10
B. <i>Hakikat Feminisme</i>	12
C. <i>Kagiyatan Feminisme</i>	13
D. <i>Kritik Sastra Feminisme</i>	14
E. <i>Kritik Sastra Feminis Ideologis</i>	17
1. Citra Wanita.....	18
a. Citra Wanita Ing Perangan <i>Fisik</i>	20
b. Citra Wanita Ing Perangan <i>Psikis</i>	21

1) <i>Id</i>	23
2) <i>Ego</i>	24
3) <i>Super Ego</i>	25
c. Citra Wanita Ing Perangan <i>Sosial</i>	26
2. <i>Stereotype</i> Wanita.....	27
F. Panaliten Ingkang Jumbuh.....	29
BAB III. CARA PANALITEN	32
A. Jinising Panaliten.....	32
B. <i>Data</i> lan Sumber <i>Data</i>	32
C. Caranipun Ngempalaken <i>Data</i>	33
D. Pirantining Panaliten.....	33
E. Caranipun Nganalisis <i>Data</i>	35
F. Caranipun Ngesahaken <i>Data</i>	36
BAB IV. ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGANIPUN	38
A. Asiling Panaliten.....	38
1. Ringkesaning Novel Gemini Anggitanipun Suparta Brata.....	38
2. Citra Wanita Paraga Gemini Wonten Ing Novel Gemini Anggitanipun Suparta Brata.....	41
3. <i>Stereotype</i> Wanita Wonten Ing Novel Gemini Anggitanipun Suparta Brata.....	53
B. Pirembagan.....	54
1. Citra Wanita Paraga Gemini Wonten Ing Novel Gemini Anggitanipun Suparta Brata.....	54
a. Citra Wanita Paraga Gemini Wonten Ing Novel Gemini Anggitanipun Suparta Brata Ngengingi Perangan <i>Fisik</i> ...	55
b. Citra Wanita Paraga Gemini Wonten Ing Novel Gemini Anggitanipun Suparta Brata Ngengingi Perangan <i>Psikis</i> ..	61
1) <i>Id</i>	62
2) <i>Ego</i>	69
3) <i>Super Ego</i>	75

c. Citra Wanita Paraga Gemini Wonten Ing Novel Gemini	
Anggitanipun Suparta Brata Ngengingi Perangan <i>Sosial</i> ..	83
1) Peranipun Wonten Ing Kulawarga.....	83
2) Peranipun Wonten Ing Masarakat.....	90
d. <i>Stereotipe</i> Wanita Wonten Ing Novel Gemini	
Anggitanipun Suparta Brata.....	94
BAB V. PANUTUP	100
A. Dudutan.....	100
B. <i>Implikasi</i>	102
C. Pamrayogi.....	103
KAPUSTAKAN	104
LAMPIRAN	106

PRATELAN *TABEL*

	Kaca
<i>Tabel 1 : Citra Wanita Paraga Jemini Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata Ngengingi Perangan Fisik.....</i>	42
<i>Tabel 2 : Citra Wanita Paraga Jemini Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata Ngengingi Perangan Psikis.....</i>	44
<i>Tabel 3 : Citra Wanita Paraga Jemini Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata Ngengingi Perangan Sosial.....</i>	50
<i>Tabel 4 : Stereotipe Wanita Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata.....</i>	53

PRATELAN LAMPIRAN

Kaca

1. <i>Data Citra Wanita Paraga Jemini Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata Wonten Ing Perangan Fisik.....</i>	107
2. <i>Data Citra Wanita Paraga Jemini Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata Wonten Ing Perangan Psikis.....</i>	115
3. <i>Data Citra Wanita Paraga Jemini Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata Wonten Ing Perangan Sosial.....</i>	121
4. <i>Data Stereotipe Wanita Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata.....</i>	134

**KRITIK SASTRA FEMINIS IDIOLOGIS WONTEN ING NOVEL JEMINI
ANGGITANIPUN SUPARTA BRATA**

**Dening
Wiji Budi Lestari
NIM 10205244021**

SARINING PANALITEN

Panaliten kanthi irah-irahan *Kritik Sastra Feminis Ideologis Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata*, gadhah ancas kangge ngandharaken citra wanita paraga Jemini kaliyan *stereotype* wanita.

Panaliten menika kalebet panaliten *deskriptif* kanthi migunakaken *pendekatan kritik sastra feminis*. Data ing panaliten menika *data lunak* ingkang awujud tembung, *frasa*, ukara, saha *paragraph* wonten ing *novel Jemini anggitanipun Suparta Brata*. Caranipun ngempalaken *data* kanthi cara *teknik* maos, saha nyerat. Pirantining panaliten migunakaken kertu *data*. *Data* dipunanalisis mawi cara *deskriptif* kanthi ngandharaken citra wanita paraga Jemini kaliyan *stereotype* wanita wonten ing *novel Jemini anggitanipun Suparta Brata*. *Validitas* ingkang dipunginakaken inggih menika *validitas semantik*. Wondene *reliabilitas* wonten panaliten menika migunakaken *reliabilitas intrarater*, saha *interrater*.

Citra wanita paraga Jemini wonten ing novel menika saged dipuntingali saking titikan *fisik*, *psikis*, saha *sosial*. Citra *fisik* ingkang kapanggihaken inggih menika luwes, dewasa&subur, njagi penampilan, saha *aktif&langkung cepet* anggenipun nalar. Citra *psikis* menika kaperang dados tiga menawi dipuntingali saking *id*, *ego*, saha *super ego*. *Id* mujudaken watak jujur, meri, antebing tekad, *berprasangka buruk*, *tegas*, gadhah *prinsip*, rajin, *tabah*, saha kemayu. Bilih menawi dipuntingali saking perangan *ego* mujudaken watak antebing tekad, jujur, gadhah *prinsip*, *acuh tak acuh*, rajin, *tabah*, *berprasangka buruk*, saha *tegas*. Ingkang pungkasan saking perangan *super ego* mujudaken watak *acuh tak acuh*, jujur, antebing tekad, gadhah *prinsip*, boten tega, rajin, *tabah*, *berprasangka buruk*, saha nengenaken kabetahan tiyang sanes. Citra *sosial* menika kaperang dados peranipun wonten kulawarga kaliyan masarakat. Peranipun wonten ing kulawarga kapanggihaken bilih Jemini menika dados putri, mbakyu, mboklik, ibu, saha garwa. Wondene peranipun wonten ing masarakat dados bocah tangsi, warga tangsi, saha munci. *Stereotype* wanita ingkang kapanggihaken inggih menika *lemah* (boten gadhah daya), *irasional* (boten nalar), *emosional*, saha boten *percaya dhiri*.

Pamijining tembung: *kritik sastra feminis*, citra wanita, *stereotype* wanita, *novel Jemini*

BAB I PURWAKA

A. Dhasaring Panaliten

Wanita kanthi kaluwihan lan kekiranganipun saged ndayani nalar ingkang narik kawigaten menawi badhe dipunrembag. Wonten ing jaman sakmenika taksih kathah paningal masarakat menawi wanita menika priyantun ingkang boten gadhah daya menawi dipuntandhingaken kaliyan priyantun kakung. Wanita namung katingal dados kanca wingking utawi namung saged ngembangaken *peranipun* minangka garwa kaliyan ibu. Sedaya ingkang wonten ing dhiri wanita narik kawigaten kamangka asring dipundadosaken tema wonten ing karya sastra.

Karya sastra inggih menika wujud utawi asiling karya seni ingkang *objekipun* priyantun kaliyan gesangipun ingkang migunakaken basa minangka pirantinipun. Karya sastra menika asiling nalar priyantun ingkang kapundhut saking gesang panganggit utawi gesang priyantun sanes ingkang dipunserat saha dipunwuwuhi nalaring panganggit. Karya sastra padatanipun awujud cariyos utawi perkawis ingkang sejatosipun kalampahan saha saged namung wewayanganipun panganggit. Karya sastra kathah sanget wujudipun kadosta cerkak (cerita cekak), *novel*, geguritan, tembang macapat, suluk, lan sapanunggalanipun.

Novel inggih menika satunggaling tuladha wujudipun karya sastra. *Novel* menika nyariosaken cariyos *fiksi* saha cariyos wonten ing *novel* migunakaken tembung kaliyan seratan ingkang gadhah *unsur intrinsik* kaliyan *unsur ekstrinsik*. Perkawis utawi prastawa ingkang wonten ing *novel* sejatosipun

cariyos ingkang kalampahan dening panganggit. Panganggit menika padatanipun boten namung nyariosaken menapa ingkang sampun dipunlampahi dening piyambakipun ananging ugi saged nyariosaken cariyos gesang priyantun sanes kanthi dipunowahi nalaring panganggit. Saking andharan menika saged dipunpendhet dudutan bilih *novel* menika ngandharaken babagan priyantun kaliyan pagesanganipun.

Wonten ing *novel* tamtu wonten paraga-paraga ingkang ndayani cariyos. Kathah-kathahipun wonten ing *novel* ingkang dados paraga utama menika wanita. Wanita asring dipundadosaken paraga utama amarga wanita menika tamtu narik kawigaten sanget. Wanita menika narik kawigaten boten namung saking badhanipun ananging ugi nalaripun, kapinteranipun, raosipun, kiyatipun, manahipun, lan sapanunggalanipun. Wanita gadhah pandom utawi *ideologi* kangge pagesanganipun.

Padatanipun *novel* ingkang dipunserat kanthi paraga utamanipun wanita boten namung dipunserat dening panganggit wanita ananging ugi dening panganggit kakung. Babagan menika ndadosaken kathah pitakenan ingkang saged dipunrembag babagan wanita ingkang kathah narik kawigaten boten namung dipuntingali saking wanita piyambak ananging ugi para kakung. Babagan *novel* kaliyan karya sastra sanesipun ingkang ngrembag babagan wanita boten namung dipuntingali saking citra dhiri utawi pawakanipun ananging ugi kadosta sedaya ingkang wau sampun kaandharaken wonten ing nginggil.

Samenika kathah panaliten ingkang ngrembag babagan wanita. Panaliten karya sastra menika boten namung dipuntingali saking paraga wanita

ingkang wonten ing karya sastra ananging ugi dipuntingali saking panganggit wanita. Panaliten karya sastra ingkang ngrembag babagan wanita padatanipun dipunwastani panaliten *kritik sastra feminis*. *Kritik sastra feminis* inggih menika satunggaling pirembaran ingkang mlebet wonten ing *sosiologi sastra*. *Sosiologi sastra* piyambak inggih menika ngelmu ingkang ngandharaken karya sastra menawi dipunandharaken utawi dipuntingali saking babagan *sosiologi* utawi ngelmu *sosial*.

Kritik sastra feminisme inggih menika *kritik sastra* ingkang wosing panaliten menika ngrembag babagan wanita. Sejatosipun *feminisme* menika gadhah gegayutan ingkang raket kaliyan *gender*. *Feminisme* tuwuh adhedhasar wontenipun nalaring wanita babagan hak wanita supados sami kaliyan priyantun kakung. *Kritik sastra* menika mujudaken andharan karya panganggit wanita wonten ing jaman rumiyin kaliyan ngandharaken citra wanita wonten ing karya panganggit kakung ingkang nyariosaken wanita. Wonten ing karya sastra menika padatanipun dipunandharaken paraga wanita saking mapinten-pinten perkawis kadosta wanita nalika wonten ing tradhisi *patriarkal* kaliyan sedaya nalar ingkang ngandharaken wanita menika dhiri ingkang boten gadhah daya. Nalaring masarakat dening wanita ingkang kados mekaten nuwuhaken wontenipun kagiyatan *feminisme*.

Kritik sastra feminisme menika kaperang dados kathah perangan. Wonten ing panaliten menika badhe dipunrembag babagan *kritik sastra feminis ideologis*. *Kritik sastra feminise ideologis* inggih menika *kritik sastra* ingkang wosipun wanita, mliginipun pamaos wanita. Wonten ing *kritik sastra feminis*

ideologis ingkang dados ancasing perkawis menika babagan citra kaliyan *stereotype* wanita wonten ing karya sastra. Padatanipun wonten ing karya sastra, wanita menika asring kawastanan namung dados kanca wingking saha boten gadhah daya kadosta priyantun kakung.

Wanita wonten ing jaman rumiyin mliginipun wonten ing masarakat Jawi, boten gadhah hak kaliyan kamardhikan kadosta priyantun kakung. Wanita boten saged kaliyan boten pareng ngandharaken nalaripun saha boten gadhah kamardhikan hak sarta nggayuh menapa ingkang dados panggayuhipun. Wanita jaman rumiyin menawi dipuntingali kaliyan dipuntandhingaken kaliyan wanita ing jaman sakmenika kathah sanget bedanipun. Wanita jaman rumiyin katingal boten gadhah kamardhikan kadosta wanita jaman sakmenika, ananging wanita jaman rumiyin boten kalah kaliyan wanita jaman sakmenika ngengingi babagan *ideologi* utawi pandom pagesangan, kencenging manah lan pikir kangge pados cara supados saged gesang mardhika kadosta priyantun kakung.

Jemini inggih menika satunggaling *novel* anggitanipun Suparta Brata ingkang ngandharaken paraga tama wanita ingkang nama Jemini. *Novel* menika ngandharaken kados pundi paraga Jemini ingkang gesang ing jaman Landa, ingkang piyambakipun putri saking priyantun pribumi ingkang dados prajurit Landa. Gesang wonten ing tangsi kaliyan sedaya tatacara tangsi saha paningal masarakat njaba tangsi dhateng piyambakipun. Kados pundi Jemini ngrampungaken perkawis ingkang tuwuh saha ndadosaken piyambakipun wanita ingkang gadhah *ideologi* pagesangan. Tuladhanipun nalika piyambakipun kedah purun dipunjodhohaken kaliyan Urip sanajan yuswanipun taksih alit. Nalika

sampun palakrama kaliyan Urip, Jemini wangsul wonten dalemipun tiyang sepuhipun saha dados wicantenan tangga teparo. Lajeng piyambakipun dados muncinipun Den Radian, Jemini dipunsiksa lair saha batin dening piyambakipun. Ngantos dumugi pungkasan Jemini dados muncinipun Tuan Piet saha antawisipun Jemini kaliyan Tuan Piet menika gadhah raos sih katresnan. Tuan Piet kaliyan Jemini gadhah putra sasampunipun palakrama. Awit sedaya lelakon ingkang sampun kalampahan, Jemini taksih jejeg kaliyan *ideologinipun* nalika kathah masarakat ingkang ningali piyambakipun kanthi boten samesthine. Tuladhanipun inggih menika kadosta ingkang sampun kaserat wonten ing novel Jemini anggitanipun Suparta Brata kadosta pachelathon wonten ing ngandhap menika :

“O, cah tangsi!” ana sing aweh katrangan.

“O, dhasar anak kumpeni! Bocah ora mbocahi!” aloke sing liya meneh.

Wonten pachelathon menika dipunsebataken bilih Jemini menika bocah tangsi. Wonten ing *kritik sastra feminis ideologis* menika nggrembag babagan citra wanita mliginipun wonten ing perangan *sosial*, pachelathon menika nedhahaken bilih Jemini gadhah peran wonten ing masarakat inggih menika dados bocah tangsi. Babagan menika ingkang narik kawigaten, satemah panaliten menika ngrembag babagan *kritik sastra feminis ideologis* wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata.

B. Underaning Perkawis

Adhedhasar dhasaring panaliten babagan *kritik sastra feminis ideologis* wonten ing *novel Gemini* anggitanipun Suparta Brata, saged dipuntingali underaning perkawis ingkang saged dipunpendhet inggih menika :

1. Paningal donyanipun panganggit ngengingi paraga tama wanita wonten ing *novel Gemini* anggitanipun Suparta Brata ingkang dereng dipunmangertos dening priyantun awam.
2. Wanita dipungambaraken minangka paraga ingkang boten gadhah kamardhikan kadosta priyantun kakung.
3. Wanita wonten ing *novel Gemini* anggitanipu Suparta Brata boten saged ngandharaken menapa ingkang dados panggayuhipun.
4. Paningal *stereotype* wanita dening masarakat jaman rumiyin ingkang kedah dipunandharaken.
5. Citra wanita wonten ing masarakat Jawi ingkang kedah dipunandharaken supados dados pasinaon kangge masarakat sedaya.

C. Watesaning Perkawis

Adhedhasar underaning perkawis wonten ing nginggil, boten sedaya perkawis saged dipunrembag wonten ing panaliten menika. Panaliten menika namung ngrembag babagan :

1. Citra wanita paraga Gemini wonten ing *novel Gemini* anggitanipun Suparta Brata.
2. *Stereotype* wanita wonten ing *novel Gemini* anggitanipun Suparta Brata.

D. Wosing Perkawis

Adhedhasar dhasaring panaliten, underaning perkawis kaliyan watesaning perkawis wonten ing nginggil, wosing perkawis wonten ing panaliten menika inggih menika :

1. Kados pundi citra wanita paraga Jemini wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata?
2. Kados pundi *stereotype* wanita wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata?

E. Ancasing Panaliten

Ancasing panaliten wonten ing panaliten *kritik sastra feminis ideologis* inggih menika kangge ngandharaken kados pundi *stereotype* wanita wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata. Ingkang angka kalih kangge ngandharaken kados pundi citra wanita wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata.

F. Paedahing Panaliten

Paedahing panaliten inggih menika :

- a. Paedah *teoritis*, panaliten menika saged paring kawruh babagan *sosiologi sastra* mliginipun *kritik sastra feminis*, perangan *kritik sastra feminisme ideologis*. Panaliten menika ugi dipunkajengaken saged nambahi panaliten wonten ing babagan *kajian feminis* mliginipun *kritik sastra feminis*.
- b. Paedah *praktis*, panaliten menika saged dipundadosaken pasinaon babagan *kritik sastra feminisme ideologis* ingkang ngrembag babagan citra wanita saha

stereotype wanita. Panaliten menika ugi saged dados *refesensi* kangge panaliten sanesipun ingkang gayut kaliyan *kritik sastra feminis*.

G. Pangertosan

1. *Kritik sastra*, inggih menika panaliten ingkang ngandharaken pamanggih panaliti nengingi karya sastra. Karya sastra inggih menika satunggaling daya ingkang ngrekam wosing jiwa sastrawan. *Rekaman* menika migunakaken piranti basa. Sastra inggih menika wujud *rekaman* ingkang dipunandharaken kanthi piranti basa dening panggit dateng pamaos.
2. *Feminisme*, inggih menika perjuanganipun wanita kangge kamardikanipun para wanita supados saged gadhah kadudukan ingkang sami kadosta priyantun kakung. Miturut Ratna (2004 : 184) *feminisme* inggih menika *marginalisasi*, saha *subordinasi* ingkang asring dipuntampi dening para wanita ingkang mujudaken kagiyatan ingkang ndadosaken wanita menika boten nampi sedaya perkawis menika.
3. *Ideologis*, inggih menika kempalan saking nalaring manungsa kangge ningali sedaya kahanan.
4. *Kritik sastra feminisme ideologis* inggih menika *kritik sastra feminis* ingkang mlebetaken wanita, mliginipun priyantun *feminis* minangka pamaos. Ingkang dados wosing kawigaten pamaos inggih menika citra sarta *stereotype* wanita wonten ing karya sastra.
5. Stanton (2007 : 18) ngandharaken menawi *novel* wonten teges ingkang wiyar inggih menika cariyos ingkang awujud *prosa* wonten ing ukuran ingkang wiyar. Ukuran wonten ing ngriki ateges cariyos kanthi *plot/ alur* ingkang

kompleks, karakter ingkang kathah, *tema* ingkang *kompleks*, kahanan cariyos ingkang maneka warna kaliyan *setting* ingkang maneka warna. *Novel*, inggih menika satunggaling karya sastra *prosa fiksi* ingkang awujud cariyos ingkang wiyar.

BAB II

GEGARAN TEORI

A. Novel

Sastra miturut pamanggihipun Endraswara (2008 : 4) ngandharaken bilih dipuntingali saking perangan *etimologis*, tembung sastra wonten ing basa Indonesia menika saking basa Sansekerta saking woding tembung ‘*sas-*, minangka tembung kriya turunan ingkang gadhah teges “*mengarahkan, mengajar, member petunjuk utawi instruksi*”. Panambang ‘*-tra*, menika padatanipun nedhakaen “*piranti (alat), sarana*”. Satemah saged dipunpendhet dudutan bilih sastra menika piranti kangge ngajar, buku piwulang, utawi piwulang. Boten sedaya piranti ingkang saged paring piwulang menika saged dipunsebat sastra, ananging sedaya sastra menika saged dipunginakaken kangge piranti paring piwulang. Sastra menika ugi boten namung dipunginakaken kangge paring piwulang, ananging sastra menika dipunginakaken kangge *hiburan*. Wonten ing salebeting sastra, antawisipun *hiburan* saha piwulang menika tamtu gadhah gegayutan antawisipun kalih perangan kasebat.

Sastra menika ngasilaken karya sastra ingkang asipat paring piwulang utawi paring kawruh. Miturut pamanggihipun Nurgiantoro (2005 : 1-2) ngandharaken bilih karya sastra menika dipunperang dados kalih jinis inggih menika *prosa* kaliyan *puisi*. Pambeda antawisipun *prosa* kaliyan *puisi* menika taksih samar menawi dipuntingali saking perangan basa. Basa ingkang dipunginakaken wonten ing *puisi* wonten ingkang mirip kaliyan basa ingkang dipunginakaken wonten ing *prosa*, saha sawangsulipun. Saking wujud panyeratanipun, wonten *puisi* ingkang dipunserat

mirip kadosta *prosa*. Sejatosisipun *prosa* menika langkung wiyar menawi dipuntandhingaken kaliyan *puisi*. *Prosa* menika boten namung seratan ingkang asipat *fiksi* ananging saged asipat *nonfiksi* kadosta panyeratan pawarta wonten ing kalawarti. Tuladha saking karya sastra *prosa fiksi* inggih menika *novel*, *cerkak*, *roman*, *cerbung*, saha sanesipun. Miturut Teeuw (1984 : 67) *novel* inggih menika satunggaling jinis *prosa* adhedhasar satunggal wujud cariyos ingkang jembar utawi wiyar. Dudutan saking andharan wonten ing nginggil inggih menika bilih *novel* menika kalebet karya *prosa fiksi* ingkang cariyosipun wiyar.

Stanton (2007 : 18) ngandharaken menawi *novel* wonten teges ingkang wiyar inggih menika cariyos ingkang awujud *prosa* wonten ing ukuran ingkang wiyar. Ukuran wonten ing ngriki ateges cariyos kanthi *plot/ alur* ingkang *kompleks*, *karakter* ingkang kathah, *tema* ingkang *kompleks*, kahanan cariyos ingkang maneka warna kaliyan *setting* ingkang maneka warna. Menawi dipunpendhet dudutanipun *novel* inggih menika karya *prosa fiksi* ingkang boten wiyar lan ugi boten cekak ingkang ngandharaken cariyos kanthi langkung kathah, langkung *rinci*, langkung kathah perkawis saha langkung *kompleks*.

Kados karya sastra sanesipun, *novel* menika ugi dipunbangun dening *unsur intrinsik* saha *unsur ekstrinsik*. *Unsur intrinsik* ingkang mbangun *novel* miturut pamanggihipun Nurgiyantoro (2005: 9) dipunandharaken bilih *unsur* menika kadosta *plot*, *tema*, *penokohan*, saha *latar* saged dipunwastani asipat langkung *rinci* saha *kompleks* nalika dipuntandhingaken kaliyan *unsur intrinsik* *cerkak*. Padatanipun *novel* menika kasung-sung saking bab-bab ingkang saben babipun nyariosaken cariyos

ingkang beda-beda. Antawisipun bab setunggal kaliyan bab saklajengipun gadhah gegayutan cariyos ingkang awujud *sebab-akibat*.

Miturut pamanggihipun Sugihastuti (2005 : 43) ngangharaken bilih *novel* menika *struktur* ingkang gadhah makna (teges). *Novel* menika boten namung reraketing seratan ingkang menawi dipunwaos nuwuhaken raos ingkang damel beda wonten ing manah (*gairah*), ananging minangka *struktur* pemikiran ingkang kasusun dening *unsur-unsur* ingkang gayut. Satemah kangge mangertosi makna utawi nalar kasebat, karya sastra (*novel*) kedah dipuntliti.

B. Hakikat Feminisme

Feminisme menika sejatosipun kagiyatan para wanita kangge ndamel hak antawisipun wanita kaliyan priya menika sami. Miturut Ratna (2004 : 184) *feminisme* inggih menika *marginalisasi*, saha *subordinasi* ingkang asring dipuntampi dening para wanita ingkang mujudaken kagiyatan ingkang ndadosaken wanita menika boten nampi sedaya perkawis menika. Miturut pamanggihipun Sugihastuti lan Suharto (2002 : 62) wanita dipunbedakaken kaliyan priya dening budaya ingkang *dominan*, wonten ing perkawis politik, ekonomi, saha pagesangan. Ingkang dados perkawis inggih menika pangertosan *feminisme* menika boten saged dipungayutaken kaliyan pangertosan *feminine* amargi priya ingkang *feminis* menika ugi wonten ananging boten kedah gadhah lelampahan ingkang *dipunfeminisaken*.

Miturut pamanggihipun Fakih (2006 :78) sejatosipun perjuangan *feminisme* inggih menika kangge ndamel martabat kaliyan sedaya ingkang boten

dipunuger kangge pandom badan saha pagesangan antawisipun wanita kaliyan priyantun kakung menika sami utawi *sejajar*. Miturut Sugihastuti lan Suharto (2002 : 61) ngandharaken bilih kagiyatan *feminisme* menika *konsepipun* sami kaliyan *emansipasi*. Sejatosisipun antawisipun *feminisme* kaliyan *emansipasi* menika boten sami. Pangertosan *feminisme* menika langkung wiyar menawi dipuntandhingaken kaliyan *emansipasi*.

Saking sedaya andharan wonten ing nginggil babagan *feminisme* saged dipunpendhet dudutan bilih *feminisme* inggih menika daya para wanita kangge merjuangake dhirinipun supados sami kaliyan priyantun kakung. Sami wonten ing mriki boten namung kadudukanipun wonten ing masarakat ananging ugi wonten ing sedaya peranan, kadosta pendhidhikan kaliyan peranipun. Wanita saged ngembangaken menapa ingkang dados gegayuhanipun boten namung ing peranan *domestik* (masak, manak, saha macak) ananging ugi wonten ing njaba griya.

C. Kagiyatan *Feminisme*

Kagiyatan *feminisme* inggih menika satunggaling wujud saking sedaya daya wanita kangge ngajengaken gegayuhanipun supados gadhah hak ingkang sami kaliyan priyantun kakung. Djajanegara wonten ing bukunipun ingkang gadhah irah-irahan “*Kritik Sastra Feminis Sebuah Pengantar*” (2000 : 4-14) ngandharaken babagan menika sepisanan dipunwiwiti wonten ing negara *barat* kadosta Belanda, Amerika, Prancis, Jerman, lan sapanunggalanipun. Kawiwitan wonten ing abad 18 ngantos dumugi abad 19 ingkang dados tandha inggih menika wontenipun *revolusi*

Amerika kaliyan Prancis. Para wanita wonten ing mrika gadhah gegayuhan kangge ngicalaken *feodalisme* kaliyan ngirangi korban *fisik* kaliyan *non fisik* ingkang asring dipuntampi dening wanita.

Wonten ing taun 1785 tuwuh pakempalan masarakat *ilmiah* kangge wanita. Pakempalan menika sepisanan wonten ing Middelburg Walanda sisih kidul. Pakempalan masarakat *ilmiah* kangge wanita menika dipunwujudaken dening Lady Mary Worthy Montagu kaliyan Marquis de Concordet ingkang gadhah ancas inggih menika merjuangake hak wonten ing babagan pendidikan saha anggenipun merlakoke antawisipun priyantun kakung kaliyan wanita menika kedah sami wonten ing papan nyambut damel. Kagiwatan menika ugi nuwuhaken *organisasi-organisasi* wanita kadosta *The National Women's Suffrage Association* utawi pakempalan wanita nasional kangge hak milih. Ingkang angka kalih inggih menika *The American Women's Suffrage Associaton* utawi kawastanan pakempalan wanita Amerika kangge hak milih.

Perjuangan ingkang salajengipun menika kadadosan ing taun 1960. Kagiwatan menika gadhah ancas supados wanita menika gadhah hak ingkang sami kaliyan priya kangge angsal pandamelan. Wonten ing Inggris, para wanita kanthi kagiwatan *feminisme* menika gadha ancas kangge ngicalaken *patriarki*. Wonten ing Italia kaliyan Jerman menika wanitanipun ugi gadhah ancas kangge ngicalaken *eksploitasi seksual* dhateng dhiri wanita kaliyan *aborsi*. Saking kagiwatan menika kathah *organisasi-organisasi* ingkang tuwuh kadosta *NOW (National Organization for Women)*, *National Welfare Right Organization*, lan *MANA (The Mexican-*

American Women's National). Sedaya organisasi wau menika minangka sarana kangge para wanita ngrembag babagan perkawis-perkawis ingkang wonten saha gadhah gegayutan kaliyan wanita sarta dados piranti kangge ngandharaken nalar kaliyan gegayutanipun para wanita.

Sejatosipun *feminisme* menika kagiyatan ingkang kawiwitan saking nalaring wanita ingkang ningali bilih wanita menika papanipun dados korban, boten gadhah daya saha *dipundiskriminasi*. Babagan menika ingkang nuwuhaken usada kangge mungkasi perkawis menika. *Feminisme* menika sanes kagiyatan ingkang badhe mbrontak dhateng para priyantun kakung ananging usada kangge merjuangake saha nglawan *pranata sosial* kadosta babagan griya saha palakrama sarta upaya wanita kangge ngindhari kodrat.

Menurut Fakih (2006 : 78) hakikat dari perjuangan feminis adalah kesamaan, martabat dan kebebasan untuk mengontrol raga dan kehidupan baik di dalam maupun di luar rumah.

Saking pamanggihipun Fakih menika saged dipunpendhet dudutan menawi sejatosipun kagiyatan *feminis* menika namung kangge *nyetarakaken* antawisipun wanita kaliyan priya wonten ing babagan papan, pakurmatan, saha boten wonten pangiket kangge pandom badan saha pagesangan wonten ing griya lan njawi griya.

D. Kritik Sastra Feminisme

Kritik sastra inggih menika satunggaling pirembagan ingkang wonten ing *sosiologi sastra*. Miturut pamanggihipun Endraswara (2011 : 5) *sosiologi sastra*

inggih menika ngelmu ingkang migunakaken *faktor sosial* minangka *pembangun* sastra. Wonten ing *sosiologi sastra* nengenaken *faktor sosial* kangge naliti karya sastra. Saking andharan wonten ing nginggil menika saged katingal bilih *sosiologi sastra* menika dipunginakaken kangge nliti karya sastra ingkang migunakaken *faktor sosial*. Panaliten ingkang naliti karya sastra kanthi nggayutaken menapa kasunyatanipun katindakaken wonten ing padintenan utawi wonten ing pagesangan.

Menawi dipuntingali saking bab *etimologis*, tembung *feminisme* menika asalning saking basa Latin inggih menika *femina* ingkang wonten ing basa Inggris dados *feminine* tegesipun inggih menika gadhah sipat wanita. Salajengipun tembung menika dipunewahi *ism* dados *feminism* ateges *ikhwat* babagan wanita utawi saged ugi paham babagan wanita. *Feminisme* gadhah ancas inggih menika ningkataken kadudukan kaliyan drajat wanita supados sami kaliyan priyantun kakung (Djajanegara, 2000 : 4). *Feminis* menika satunggaling kagiyatan ingkang merjuangaken hak-hak wanita saha daya kangge ningkataken drajat wanita supados sami kaliyan priyantun kakung. Saking andharan wonten ing nginggil saged dipun pedhet dudutan bilih feminisme menika usaha kangge ndadosaken hak- hak wanita menika sami kaliyan priyantun kakung, boten namung hakipun ananging ugi wanita menika kedah dipunparingi kamardhikan kangge ngandharaken panggayuhipun kangge ningkataken drajat supados saged sami kaliyan priyantun kakung.

Miturut pamanggihipun Yoder (Sugihastuti Suharto, 2002 : 5) *kritik sastra feminis* menika boten namung ateges *ngkritik* wanita utawi babagan panganggit wanita. *Kritik sastra feminisme* inggih menika *kritik* ingkang *ngkritik* karya sastra

kanthi sadar ingkang kathah gegayutan kaliyan budaya, sastra kaliyan pagesangan. Miturut pamanggihipun Kolodny (Endraswara, 2011 : 244) ngandharaken bilih ingkang dados *tugas* utama *kritik sastra feminis* inggih menika pados pengalaman meniapa ingkang dados pambada satemah dados dhasar kangge migunakaken *imajinasi* ingkang *merepresentasikaken* wanita. Saking andharan menika saged dipunpendhet dudutan bilih *kritik sastra feminis* inggih menika *kritik* ingkang ngkritik karya sastra kangge pados pambada menapa ingkang dados dhasar *imajinasi* kangge nyittrakaken wanita utawi kangge nggambaraken wanita.

E. Kritik Sastra Feminis Ideologis

Saderengipun ngrembag babagan *kritik sastra feminis ideologis*, tamtunipun kedah mangertos menapa teges *ideologis* menika. Miturut pamanggihipun Endraswara (2011 : 229) sastra *ideologis* menika *kajian sosiologi sastra* ingkang ngrembag utawi pados paham ingkang wonten ing salebeting sastra. *Ideologi* menika perangan saking *gagasan* (mental) utawi nalar priyantun ingkang saged paring panjurung dhateng cipta sastra. *Ideologi* menika badhe nuwuhaken karya-karya *transcendental, material, sosial*, saha karya sanesipun. Karya *ideologi* menika saged damel kawigatosan pamaos supados saged ndherek *gerak* sastra.

Kritik sastra feminisme menika kathah sanget peranganipun ingkang saged dipuntliti. Miturut pamanggihipun Djajanegara (2000 : 28-38) ngandharaken bilih *kritik sastra feminisme* menika kaperang dados enem inggih menika *kritik sastra feminis ideologis, kritik sastra feminis genokritik, kritik sastra feminis sosialis*

marxis, kritik sastra feminis psikoanalitik, kritik sastra feminis lesbian (radikal), saha kritik sastra feminis ras (etnik).

Minangka miturut pamanggihipun Djajanegara (2000 : 28) ngandharaken bilih *kritik sastra feminisme ideologis* inggih menika *kritik sastra feminis* ingkang mlebetaken wanita, mliginipun tiyang *feminis* minangka pamaos. Ingkang dados wosing kawigaten pamaos inggih menika citra sarta *stereotype* wanita wonten ing karya sastra. *Kritik* menika biji menapa ingkang boten leres babagan wanita kaliyan menapa ingkang ndhasari menawi wanita menika asring boten dipunentang saha boten dipunpredulekaken.

Wonten ing nginggil sampun dipunandharaken menawi *kritik sastra feminis ideologis* inggih menika *kritik sastra* ingkang ngrembang babagan citra kaliyan *stereotype* wanita. Babagan menika badhe kaandharaken wonten ing ngandhap menika :

1. Citra Wanita

Wonten ing tradhisi Jawa wanita menika asring dipungambaraken utawi dipuncitrakaken kanthi wujud ingkang ayu praupanipun, pawakanipun ingkang weweg saha sapanunggalanipun. Kathah ingkang nggambaraken wanita kanthi menika wau satemah nuwuhaken pandom kangge tandha menawi wantia menika dipunsebat wanita ingkang ayu nalika gadhah ciri utawi tandha kadosta wonten ing pandom menika. Perkawis menika boten namung wonten ing tradhisi Jawa kemawon ananging ugi wonten ing papan-papan sanesipun saha negara-negara sanesipun.

Wonten ing tradhisi Jawa mliginipun, citra wanita ingkang tuwuh miturut Ranggawarsita (*forumkeadilan.com* dipunakses 01/01/2014, 20:29 WIB) inggih menika sepisan wanita menika kedah gadhah watak wedi. Watak wedi inggih menika menika pasrah, boten remen ngeloke kaliyan nyarujuki sedaya wicantenan. Ingkang angka kalih inggih menika watak gemi. Watak gemi inggih menika boten boros utawi migunakaken menapa ingkang sampun dipunparingi dening garwanipun kanthi ngati-ati. Ageng raos sukuripun dhateng menapa ingkang dipunparingaken dening garwanipun. Watak ingkang angka tiga inggih menika watak gemati. Watak gemati inggih menika wanita gadhah raos sih katresnan dhateng kaluwarga.

Miturut Sugihastuti (2000 : 45) citra inggih menika rupa, gambaran ingkang dipungadhahi saben priyantun ngengingi pribadi (wewayangan *visual*) ingkang wujudipun *frase* utawi ukara, saha dhasar wonten ing karya sastra geguritan saha *prosa*. Saking andharan menika saged dipunpendhet dudutan bilih citra menika menapa ingkang katingal saking priyantun ngengingi dhiri pribadi ingkang mujudaken utawi nuwuhaken pambiji saking priyantun sanes.

Pradopo (2005 : 80) ngandharaken bilih citra inggih menika wewayangan wonten ing nalar saha basa ingkang nggambaraken wewayangan menika. Citra wanita wonten ing karya sastra menika wigati sanget menawi badhe dipuntliti amargi saged ngandharaken nalar utawi wewayangan babagan wanita, kados pundi kadudukan kaliyan peranipun wanita wonten ing masarakat, saha menapa kemawon ingkang dipungadhahi wanita ing lingkungan *patriarki* wonten ing karya sastra (Ruthven, 1984 : 24). Dudutan saking andharan kasebat bilih wanita menika gadhah

wewayangan utawi gambaran wonten ing salebeting karya sastra ingkang asring karembag. Citra wanita menika ingkang ndadosaken dhiri wanita menika asring dipundadosaken *objek* panaliten.

Gegayutanipun antawisipun citra wanita kaliyan karya sastra katingal nalika wosing karya sastra kasebat nyariosaken babagan wanita. Miturut Sugihastuti (2000 : 46) wanita saged dipuncitrakaken dados dhiri pribadi (*individu*) ingkang kasungsung saking perangan *fisik* saha *psikis*, sarta dipuncitrakaken minangka dhiri *sosial* ingkang kasungsung saking perangan kulawarga saha masarakat. Wanita menika saking perangan *fisik*, *psikis*, saha perangan *sosialipun* tamtu gadhah citra ingkang beda kaliyan priyantun kakung. Wanita menika unik, sampun katingal saking citra *fisikipun* bilih *fisik* wanita menika tamtu gadhah pambeda kaliyan *fisik* priyantun kakung. Saking citra *psikisipun* inggih kados mekaten, saking nalaripun wanita menika asring boten migunakaken nalaripun kadosta priyantun kakung. Wanita menika langkung asring migunakaken raosipun, satemah raos kaliyan nalaripun boten mlampah kanthi *seimbang*. Menawi saking citra *sosialipun*, wanita menika wonten ing masarakat saha kulawarga menika tamtu gadhah peranan tartamtu. Perangan *sosial* menika ingkang dipungadhahi wanita peranipun wonten ing masarakat tuladhanipun inggih menika wanita gadhah peran ingkang beda kaliyan priyantun kakung. Wanita menika padhatanipun gadhah peran-peran *domestik*. Menawi wanita nyambut damel wonten ing njawi griya utawi gadhah padamelan ingkang langkung inggil saking priyantun kakung padatanipun katingal boten becik utawi boten sae. Wanita ingkang kados mekaten dipuntingali wanita ingkang sampun nyalahi kodrat.

Peran-peranipun wanita wonten ing perangan *domestik* (griya/kulawarga) tuladhanipun dados ibu saha garwa ingkang kedah saged nggulawentah putra-putrinipun saha manut dhateng garwanipun. Citra wanita kanthi rinci dipunandharaken wonten ing ngandhap menika :

a. Citra wanita wonten ing perangan *fisik*

Miturut pamanggihipun Sadli (Sugihastuti, 2000 : 84-85) ngandharaken bilih wonten ing yuswa tartamtu lare putri ugi saged damel mapinten-pinten kaputusan adhedhasar titikan *fisik* badanipun. Perkawis kasebat katindakaken gayut kaliyan menapa ingkang sampun katetepaken ngengingi perangan wanita, inggih menika kedah saged nemtokaken menapa ingkang badhe katindakaken amargi wontenipun *siklus haid*, utawi ugi amargi payudaranipun wiwit ageng. Titikan badan *fisik* menika ingkang ndadosaken lare putri dados wanita dewasa ugi saged ndayani lelampahan wanita ingkang katingal wangun kangge dhirinipun minangka wanita dewasa. Gayut kaliyan titikan menika wanita ugi kedah nemtokaken perkawis ingkang boten ical saking gegayutanipun minangka wanita.

Dene miturut pamanggihipun Sugihastuti (2000 : 94) citra wanita saged dipunperang saking titikan *fisik* (badan) wanita. Boten namung dipuntingali saking *fisik* (badan) wanita ingkang dados titikan anganging ugi saking yuswa wanita. Tuladhanipun saking perangan *fisik* (badan) nalika wanita taksih lare lan nalika sampun dewasa tamtu gadhah pambeda. Nalika wanita sampun dewasa menika saged katingal saking titikanipun badan inggih menika sampun anggarapsari lan ugi sampun tuwuh rekma-rekma alus wonten ing badan lan sapanunggalanipun.

b. Citra wanita wonten ing perangan *psikis*

Boten namung perangan *fisik* ingkang saged nggambaraken citra wanita ananging ugi wonten perangan *psikis*, amargi wanita menika minangka makluk *Psikologis* inggih menika makluk ingkang gadhah raos, nalar, *aspirasi*, lan ugi gegayuhan. Saking citra *psikis* menika saged katingal wewayangan daya *emosional* ingkang dipungadhahi wanita wonten ing satunggaling cariyos. Perangan *psikis* menika citra wanita boten saged dipunperang saking perkawis *feminitas*. Kados menapa ingkang sampun dipunandharaken dening Yul (Sugihastuti, 2000 : 95) bilih pandom *feminitas* minangka perkawis ingkang ndayani wonten ing dhiri wanita. Pandom kasebat ngandharaken titikan *relatedness*, *receptivity*, sih katresnan, saha njagi sesrawungan antawisispun dhiri pribadi kaliyan priyantun sanes.

Saking wewayangan citra wanita wonten ing perangan *psikis*, saged katingal kadospundi raos *emosi* ingkang dipungadhahi wanita, raos nrima menapa ingkang wonten, sih katresnan ingkang dipungadhahi saha ingkang dipunparingaken dhateng bebrayan, kaliyan kadospundi piyambakipun njagi kadhudhukanipun wonten ing pakempalan tartamtu.

Miturut pamanggihipun Atkinson (Minderop, 2010 : 3) ngandharaken bilih *psikologi* menika saking tembung *psyche* basa Yunani ingkang gadhah teges jiwa, saha *logos* ingkang gadhah teges ngelmu. Satemah *psikologi* inggih menika ilmu jiwa utawi ilmu ingkang nyilidhiki utawi ingkang nyinaoni babagan menapa ingkang dipunkatindakaken dening manungsa. Dene miturut pamanggihipun Santrock (Mienderop, 2010 : 4) ngandharaken bilih kapribaden inggih menika nalar, raos, saha

tingkah laku ingkang mujudaken citra priyantun kangge ngandharaken kados pundi piyambakipun saged beradaptasi saha saged kerja sama wonten ing pagesangan. Saking angharan menika saged dipunpendhet dudutan bilih psikologi kapribadhen inggih menika ngelmu ingkang nyinaoni nalar, raos, saha tingkah laku ingkang mujudaken citra priyantun.

Miturut pamanggihipun Endraswara (2008 : 152) ngandharaken titikan kapribadhen ingkang *kreatif* inggih menika imajinatif, *berprakarsa*, gadhah minat ingkang wiyar, nampi wontenipun *rangsangan* enggal, mandhiri (mardhika) anggenipun nalar, raos pengen mangertos ingkang inggil, jiwa *kepetualangan*, kebak ing semangat, *enerjik*, percaya dhiri, purun mendhet *resiko*, saha wani wonten ing kapitadosan. Menawi miturut pamanggihipun Freud (Minderop, 2010 : 20) psikisme manungsa menika dipunperang dados *id* (papanipun wonten ing perangan boten sadhar) ingkang dados *reservoir pulsi* saha dados sumber *energi psikis*. *Ego* (papanipun wonten ing alam sadhar saha alam boten sadhar) ingkang gadhah ancas kangge panengah antawisipun *pulsi* saha menapa ingkang boten dipunparengaken dening *super ego*. *Super ego* (papanipun satunggal perangan wonten ing ngalam sadhar saha satunggal perangan sanesipun wonten ing ngalam boten sadhar) ingkang gadhah padamelan kangge ngawasi saha ngalangi *pemuasan* kanthi sampurna *pulsi-pulsi* kasebat minangka asiling pendhidhikan saha *identifikasi* dhateng tiyang sepuh. Wonten ing panaliten menika ngengingi citra fisik badhe dipuntliti kanthi migunakaken terorinipun Sigmund Freud. Teori menika badhe kaandharaken kanthi rinci saha cetha wonten ing ngandhap menika.

1) *Id*

Id inggih menika *sistem* kapribaden manungsa ingkang kadudukanipun wonten ing dhasar. Miturut pamanggihipun Endraswara (2004 : 101) *id* inggih menika perangan kapribadhen manungsa ingkang wonten ing ngalam boten sadharipun manungsa ingkang wosipun inggih menika *insting* saha nepsu ingkang boten tepang kaliyan nilai saha kadosipun awujud “*energi buta*”. *Id* menika menapa ingkang wonten ing ngalam bawah sadharipun manungsa ingkang mujudaken tindakan kanthi spontan. Tindakan menika dipunlampahi kanthi boten sadhar amargi menika sampun kadosta watak ingkang kawujud saking dhiri manungsa piyambak.

Bilih miturut pamanggihipun Mienderop (2010 : 21) ngandharaken *id* menika *energi psikis* saha naluri priyantun kangge pados kabetahan dhasar. Kabetahan dharar menika kadosta dhaharan, *seks*, raos boten purun nampi raos sakit saha boten renaming penggalih, saha sanesipun. Miturut Freud (Minderop, 2010 : 21) ngandharaken bilih *id* menika wonten ing alam *bawah sadar*, boten wonten gegayutan kaliyan kasunyatan. Anggenipun *id* nyambut damel menika wonten gayutipun kaliyan *prinsip* remen, inggih menika kanthi pados kanikmatan saha ngindhari perkawis ingkang saged damel boten renaming manah. Saking andharan ngenginggi *id* wonten ing nginggil menika, saged dipunpendhet dudutan bilih *id* inggih menika raos ingkang wonten ing ngalam bawah sadar ingkang ngutamakaken kasenangan, saha perkawis menika katindhakaken kanthi boten sadhar dening saben priyantun.

2) *Ego*

Miturut pamanggihipun Endraswara (2004 : 101) *ego* inggih menika kapribadhen *implementatif* ingkang gayut kaliyan kasunyatan. *Ego* menika tuwuh kanthi dhasar lelampahanipun inggih menika prinsip kasunyatan. Satemah *ego* menika sejatosipun perkembangan saking *id* ingkang sampun kawuwuhan perkawis saking kasunyatan ingkang wonten. *Ego* menika sampun saged mbedakaken menapa ingkang sae saha menapa ingkang boten sae.

Miturut Mienderop (2010 : 22) *ego* menika wonten ing antawisipun alam bawah sadar saha alam sadar. *Ego* gadhah tugas kangge paring papan dhateng *fungsi mental utama*, kadosta penalaran, kadospundi anggenipun ngrampungaken masalah, saha nalika mendhet kaputusan. Saking perkawis kasebat, *ego* minangka pimpinan utama kapribadhen kedah saged mendhet kaputusan kanthi *rasional*. Antawisipun *id* kaliyan *ego* menika boten gadhah moralitas amargi kalih perangan kasebat boten mangertos babagan nilai sae saha awon.

3) *Super Ego*

Super ego miturut pamanggihipun Endraswara (2004 : 101) inggih menika *sistem* kapribadhen ingkang wosipun inggih menika nilai-nilai saha aturan ingkang gadhah sipat *evaluative* (sae, saha awon). *Super ego* menika tuwuh kangge *ngontrol* panjurung-panjurung ‘*buta*’ saking *id*. Saking andharan menika saged dipunpendhet dudutan bilih *super ego* inggih menika *sistem* kapribaden ingkang katindakaken

kangge ngontrol *id* sarta *ego* kanthi ningali nilai-nilai saha aturan ingkang nemtokakane sae menapa boten saben pe rkawis tartamtu.

Miturut Mienderop (2010 : 22) ngandharaken bilih *super ego* menika pandomipun inggih menika moralitas wonten ing kapribadhen. *Super ego* menika sami kaliyan '*hati nurani*' ingkang saged mangertosi perkawis sae saha awon. *Super ego* menika dipunibarataken pendheta ingkang kedah kathah pertimbangan ngenginggi nilai sae saha awon. *Super ego* kedah saged ngontrol *id* ingkang *rakus* saha serakah supados kelingan wigatinipun lelampahan ingkang arif saha wicaksana. Sakaing andharan menika saged dipunpendhet dudutan bilih *super ego* inggih menika *sistem* kapribadhen ingkang ngontrol *id* kangge mlampah kanthi ningali pandom sae menapa boten menapa ingkang bahe dipunlampahi.

c. Citra wanita wonten ing perangan sosial

Wonten ing salebeting kulawarga wanita gadhah peran dados garwa, minangka satunggaling kulawarga ingkang saben-saben peran mujudaken satunggal tanggungjawab sosial ingkang beda-beda, ananging gadhah gegayutan antawisipun satunggal tanggungjawab kaliyan tanggungjawab sanesipun. Tuladhanipun minangka wanita menika garwa ingkang gadhah sih katresnan dhateng kakungipun, paring semangat, lan ugi dados sisihan (Sugihastuti, 2000 :21). Wanita menika gadhah peran ingkang wigati wonten ing kulawarga. Menawi wanita wonten ing satunggaling kulawarga gadhah peran dados ibu, wanita menika kedah saged ndhidhik putra-putrinipun supados dados priyantun ingkang becik saha saged migunani tumrap

kulawarga, agama saha negara. Menawi dados garwa wanita ugi kedah dados garwa ingkang manut dhateng priyantun kakung, kadosta wontenipun *istilah* bilih wanita menika swarga nunut nraka katut. Miturut pamanggihipun Wolfman (Sugihastuti, 2000 : 121) citra wanita wonten ing perangan *sosial* dipunperang dados kalih perkawis inggih menika wanita wonten ing kulawarga lan wanita wonten ing masarakat. Peran menika sejatosipun katindakaken dening priyantun wonten ing saben wekdal lan cara lelampahan kangge nglarasaken dhiri kaliyan kawontenan.

Sejatosipun wonten pitung peran wanita miturut pamanggihipun Oppong & Church (wonten Sugihastuti, 2000 :121) inggih menika peran dados (1) tiyang sepuh, (2) minangka garwa, (3) wonten ing bale omah, (4) wonten ing pasederekan, (5) wonten ing pakempalan, lan (6) wonten ing pagaweyan. Saking andharanipun Oppong & Church wonten ing nginggil wanita menika menawi dipuncermati gadhah peran kulawarga ingkang langkung kathah. Peranipun wanita wonten ing kulawarga minangka dadaos tiyang sepuh inggih menika dados ibu. Wanita wonten ing bale omah menika minangka garwa gadhah tuga ingkang kedah dipuntindakaken kangge ngabekti dhateng garwanipun. Wanita minangka peranipun wonten ing pasadereken saged dados mboklik, mbakyu, rayi, sepupu, saha sanesipun. Menawi peranipun wanita wonten ing pakempalan utawi wonten ing masarkat, wanita menika saged gadhah peran minangka warga dusun, ibu RT, ketua PKK saha sanesipun.

2. *Stereotype Wanita*

Stereotype inggih menika *pelabelan* utawi tetenger dhateng satunggaling kelompok tartamtu (Fakih, 1997 : 16). *Stereotype* menika sumberipun utawi dhasaripun menika saking paningal *gender* ingkang dipunpitados dening masarakat. *Stereotype* wanita menika nuwuhaken *ketidakadilan gender*. Fakih ugi paring tuladha wonten panganggep bilih wanita ingkang macak menika gadhah ancas kangge narik kawigaten priyantun kakung, satemah menawi wonten lelampahan ingkang boten becik dhateng wanita (*kekerasan & pelecehan seksual*) asring dipungayutaken kaliyan *stereotype*. Wonten ing panaliten menika, ngrembag *stereotype* utawi *pelabelan* ingkang ngemu paningal *negatif*. Paningal *negatif* menika kadosta ingkang dipunandharaken dening Sofwan kaliyan Sukri (2001: vii) ngandharaken bilih *stereotype* wanita menika gayut kaliyan peranipun wonten ing perangan *domestik* kaliyan *fisik* saha *psikis* wanita ingkang mboten gadhah daya (*lemah*), *emosional*, boten nalar (*irasional*), lan ugi kirang percaya dhiri.

Miturut pamanggihipun Sukri kaliyan Sofwan (2001: 89-96) ngandharaken bilih gegambaran wanita Jawa miturut cara paningal masarakat Jawa inggih menika ingkang sepisan wanita menika boten gadhah daya kadosta priya satemah mbetahaken priya. Wanita boten gadhah daya saged dipuntingali saking kalih perkawis inggih menika *fisik* kaliyan *psikis*. Perkawis menika ingkang paring pisungsung dhateng *emosional* saha daya *intelektual* antawisipun priyantun kakung kaliyan wanita. Ananging sejatosipun miturut Unger (wonten Sukri lan Sofwan, 2001: 89) ngandharaken bilih wonten sipat ingkang raket kaliyan wanita, ingkang

sipat menika wau bilih dipungayutaken kaliyan sipat priyantun kakung gadhah kekirangan saha kalemahan.

Ingang angka kalih inggih menika kedah bekti saha hormat dhateng garwanipun. Wonten piwulang Jawa kangge wanita inggih menika ngandharaken “swarga nunut nraka katut”. Swarga menika dados wujud saking katentreman, kasenangan saha karaharjan wonten ing donya saha akerat. Lanjeng menawi nraka inggih menika wujud saking kasengsaran saha boten jenjeming gesang wonten ing donya saha akerat.

Ingang angka tiga inggih menika wanita boten saged sami utawi *sejajar* kaliyan priyantun kakung. Wanita menika kadamel saking rusuk priyantun kakung. Perkawis menika kapundhut saking cariyos kados pundi Hawa dipundamel saking rusuk Adam. Cariyos menika sampun nuwuhaken lelampahan *superioritas* priyantun kakung dhateng wanita. Bilih priyantun kakung menika kedah dados pemimpin saha saged nuntun garwanipun.

Ingang salajengipun inggih menika wanita namung kangge *sarana reproduksi* (manak). Tegesipun wanita menika namung dados *objek* dening priyantun kakung kangge ngandhut saha mbabarake putra. Wonten raos bangga menawi priyantun kakung menika gadhah keturunan ingkang kathah. Perkawis menika ndadosaken kagiyatan wanita wonten ing padintenan inggih menika ndhidhik, nyusoni, lan ugi nggulawentah putra putrinipun.

Ingang pungkasan inggih menika wanita kedah ngopeni perkawis *domestik* (griya). Paningal masarakat dhateng wanita inggih menika wanita kedah

saged masak, saha reresik griya. Babagan perkawis menika ingkang nuwuhaken nalar bilih wanita menika boten prelu sekolah kanthi nampi pendhidhikan ingkang inggil. Wonten ing njawi utawi wonten ing sangajenge priyantun sanes wanita menika boten pareng nginggilaken kaluwihanipun piyambak tinimbang garwanipun.

F. Panaliten Inkang Jumbuh

Panaliten ingkang jumbuh inggih menika panaliten ingkang dipuntindakaken dening Kingkin Winanti Nurdiana ing taun 2008 kanthi irah-irahan *Citra Wanita Jawa Dalam Novel Dom Sumurup Ing Banyu Karya Suparta Brata (Sebuah Kajian Feminis)* lan ugi panaliten ingkang katindhakaken dening Kartina Sri Rejeki wonten ing taun 2013 ingkang gadhah irah-irahan *Citra Perempuan Jawa dalam Cerbung Teratai Wungu Karya Ibne Damayanti (Sebuah Kajian Kritik Sastra Feminis)*. Relevansi panaliten menika kaliyan panaliten Kingkin saha Kartina wonten ing *kajianipun*, inggih menika sami-sami migunakaken *kajian feminisme* salebatipun sastra.

Beda antawisipun panaliten menika kaliyan panalitenipun Kingkin inggih menika wonten ing *objek* panalitenipun. *Objek* panalitenipun Kingkin inggih menika novel kanthi irah-irahan *Dom Sumurup Ing Banyu* anggitanipun Suparta Brata, dene panaliten menika migunakaken *novel* kanthi irah-irahan *Jemini* anggitanipun Suparta Brata. Kejawi makaten bedanipun panaliten menika kaliyan panalitenipun Kingkin inggih menika wonten ing wosing panaliten. Kingkin ngandharaken citra wanita awujud kapribaden ingkang dipunperang dados *inferior* kaliyan *superior*, saha wujud

perjuanganipun wanita kangge mbela hak kaliyan kuwajibanipun *sosial*, lan ugi kalenggahanipun wanita sambetipun kaliyan tiyang kakung. Dene panaliten menika gadhah wosing panaliten kangge ngandharaken citra wanita lan ugi *stereotype* wanita wonten ing *novel Jemini anggitanipun Suparta Brata*.

Antawisipun panaliten ingkang sampun katindakaken dening Kartina kaliyan Kingkin menika menawi dipungayutaken gadhah pirembagan ingkang sami inggih menika babagan perkawis citra wanita miangka kacitrakaken kanthi *superior* kaliyan *inferior*. Panaliten kekalihipun menika mlebet wonten ing kajian *kritik sastra feminisme*, mliginipun *kritik sastra feminisme ideologis*. Sami kaliyan panaliten ingkang katindakaken sakmenika kanthi irah-irahan *Kritik Sastra Feminis Ideologis wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata*, wonten ing panaliten menika ugi sami pirembaganipun ngengingi perkawis citra wanita ananging bedanipun inggih menika citra wanita ingkang dipuntingali saking *aspek fisik* kaliyan *psikis* sanes saking perangan *inferior* kaliyan *superioripun*. Panaliten menika ugi ngrembag perkawis stereotip wanita wonten ing *novel Jemini anggitanipun Suparta Brata*. Wonten ing panaliten sakderengipun boten dipunrembag perkawis kasebat. Panaliten ingkang katindakaken dening Kingkin kaliyan Kartina namung ngrembag babagan citra wanita kaliyan kadhudhukan antawisipun wanita kaliyan priya menika sami (*sejajar*), *dipundominasi*, kaliyan *ndominasi*.

BAB III

CARA PANALITEN

A. Jinising Panaliten

Panaliten menika migunakaken *pendekatan kritik sastra feminis* kanthi ningali wanita minangka *perwatakan* wonten ing *teks* karya sastra. Sugihastuti Suharto (2002 : 42) ngandharaken bilih *kritik sastra feminis* dipunginakaken kangge nganalisis perkawis *prasangka gender* saha *emansipasi* wanita wonten ing *unsur-unsur estetik* karya sastra. Jinising panaliten menika inggih menika panaliten *deskriptif*. Panaliten kanthi jinis *deskriptif* wonten ing panaliten menika dipunginakaken kangge ngandharaken citra wanita kaliyan *stereotype* wanita ingkang katingal wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata. *Metode deskriptif* menika dipunpilih wonten ing panaliten menika ingkang gadhah ancas supados perkawis ingkang dipunandharaken saged *sistematis, faktual* saha *akurat*, jumbuh kaliyan sumber *datanipun*. Asiling panaliten menika awujud *data deskriptif*, inggih menika tembung-tembung, *frasa* saha ukara ingkang wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata ingkang nedhahaken bilih menika wujud saking citra wanita saha *stereotype* wanita.

B. Data lan Sumber Data

Data wonten ing panaliten menika awujud *data lunak* ingkang awujud tembung, *frase*, ukara, saha *paragraf* ingkang dipunandharaken wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata. Sumber *datanipun* inggih menika *novel* kanthi irah-irahan *Jemini* anggitanipun Suparta Brata.

C. Caranipun Ngempalaken *Data*

Anggenipun ngempalaken *data* wonten ing panaliten menika katindakaken kanthi migunakaken *teknik* maos kaliyan teknik nyerat. Ingkang angka sepisan dipuntindakaken kanthi maos kanthi tliti *novel Gemini* anggitanipun Suparta Brata. *Novel* menika dipunwaos kanthi tliti supados angsal *data* ingkang trep kaliyan wosing panaliten menika, inggih menika ngandharaken citra wanita kaliyan *stereotype* wanita.

Ingkang angka kalih inggih menika nyerat *data* sasampunipun dipunwaos. *Data* menika dipunserat kanthi merang-merang *data* ingkang jumbuh kaliyan perangan-perangan ingkang badhe dipunanalisis, supados langkung gampang anggenipun nganalisis *data*. Sasampunipun angsal *data* lajeng dipunanalisis migunakaken *pendekatan kritik sastra feminis* jumbuh kaliyan menapa ingkang badhe dipuntliti inggih menika perangan citra wanita kaliyan *stereotype* wanita wonten ing *novel Gemini* anggitanipun Suparta Brata.

D. Pirantining Panaliten

Pirantining panaliten wonten ing panaliten menika piranti panaliten ingkang dipunginakaken kangge nyaring *data*. Pirantining panaliten awujud *hardware* inggih menika kertu *data* ingkang dipunginakaken kangge nyerat *data-data* ingkang saged dipunpendhet saking maos *novel Gemini* anggitanipun Suparta Brata.

a. **Tabel 1. Data Citra Wanita Paraga Gemini Wonten Ing Novel Gemini Anggitanipun Suparta Brata Ngengingi Perangan Fisik**

No	Paraga	<i>Pencitraan</i>	<i>No. Data</i>	<i>Kutipan</i>	<i>Kaca</i>
		1. Luwes	1		
1	Gemini	2. Dewasa & subur	2		
		3. Njagi penampilan	3		
		4. <i>Aktif</i> & langkung cepet anggenipun nalar	4		

b. **Tabel 2. Data Citra Wanita Paraga Gemini Wonten Ing Novel Gemini Anggitanipun Suparta Brata Ngengingi Perangan Psikis**

No .	<i>Kutipan</i>	<i>Kaca</i>	<i>Wujud Perwatakan Paraga Gemini</i>	<i>Struktur Kapribaden Perwatakan</i>			<i>No. Data</i>
				<i>Id</i>	<i>Ego</i>	<i>Super Ego</i>	

c. **Tabel 3. Data Citra Wanita Paraga Gemini Wonten Ing Novel Gemini Anggitanipun Suparta Brata Ngengingi Perangan Sosial**

No	Paraga	<i>Pencitraan</i>	<i>Varian</i>	<i>No. Data</i>	<i>Kutipan</i>	<i>Kaca</i>
1	Gemini	1. Peran wonten ing kulawarga	1. Putri			
			2. Garwa			
			3. Ibu			
			4. Bu lik			
		2. Peran wonten ing masarakat	1. Bocah tangsi			
			2. Munci			
			3. Warga masarakat			

d. Tabel 4. Data Stereotip Wanita Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata.

No.	Stereotipe Wanita	No. Data	Kutipan	Kaca
1	<i>Lemah</i>			
2	<i>Emosional</i>			
3	<i>Irasional</i>			
4	Boten percaya dhiri			

E. Caranipun Nganalisis Data

Caranipun nganalisis *data* inggih menika migunakaken *teknik analisis deskriptif*. Teknik analisis *deskriptif* kangge ngandharaken kadospundi citra wanita saha *stereotipe* wanita ingkang salajengipun saged dipunanalisis. Cara anggenipun nemtokaken kadospundi *stereotipe* wanita saha kadospundi citra wanita inggih menika :

1. Kategorisasi

Data ingkang sampun wonten lajeng *dipunkategorikaken* adhedhasar panaliten wonten ing *novel*. Teknik *kategori* katindakaken kangge dhasar nggambangaken *data-data* ingkang katingal saha jumbuh kaliyan ancasing panalitan.

2. Ngandharaken data

Data ingkang dipunandharaken awujud tembung menika dipunpontho-pontho wonten ing *tabel*. Wonten ing *tabel* menika kaandharaken perkawis kanthi gamblang kados ingkang dados wosing panaliten inggih menika citra wanita kaliyan *stereotipe* wanita.

3. *Inferensi*

Data ingkang sampun dipunkategori lajeng dipunanalisis kanthi *deskriptif* ingkang adhedhasar *kritik sastra feminisme ideologis*. *Inferensi* inggih menika tahapan kangge mendhet dudutan saking *data* ingkang sampun wonten.

F. Caranipun Ngesahaken *Data*

Tanggelpjawab ngesahaken *data* panaliten menika dipuntindakaken kanthi cara *validitas* kaliyan *reliabilitas data*. *Validitas* kaliyan *reliabilitas* dipuntindakaken minangka cara kangge njagi keabsahan kaliyan sahing menapa boten asiling panaliten.

1. Uji *Validitas*

Uji *validitas* wonten ing panaliten menika *validitas semantis*, inggih menika kanthi ningali tingkat *sensitif* makna *simbolik* ingkang gayut kaliyan konteksipun (Endraswara, 2004 : 164). *Validitas* semantis nliti *data* ingkang awujud tembung, ukara, wacan, pacelathon, sesrawungan antawisipun tokoh kaliyan prastawa saking mapinten-pinten *data*. Babagan kasebat dipuntliti kangge mangertos kados pundi *data* kasebat saged dipunmaknai jumbuh kaliyan konteksipun.

2. Uji *Reliabilitas*

Uji *reliabilitas data* ingkang dipunginakaken inggih menika *reliabilitas intrarater* klaiyan *interrater*. Panaliti maos kanthi tliti kaliyan dipunambali anggenipun maos (*intrarater*) kangge ngasilaken *data* ingkang jumbuh kaliyan perkawis panaliten. Uji *reliabilitas* katindakaken kanthi asring maos kaliyan nganalisis *data* lajeng dipun uji *konsistensinipun*. Asiling maos menika lajeng

dipunkonsultasikaken dhateng tiyang ingkang dipunanggep ahli (*interrater*), wonten peranan menika inggih menika dosen pembimbing (*expert judgment*).

BAB IV

ASILING PANALITEN SAHA PIREMBAGAN

A. Asiling Panaliten

Panaliten menika katindakaken kangge ndheskripikaken citra wanita kaliyan *stereotype* wanita wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata. *Novel Jemini* menika dipunterbitaken ing taun 2012 dening panerbit Narasi. *Novel* menika gadhah ukuran 14x20 cm, kanthi gunggung 196 kaca. *Novel* menika nyariosaken gesang minangka wanita tangsi ingkang taksih kakungkung dening adat saha cara ingkang dadosaken wanita mboten gadhah daya. Ananging Jemini paraga utama wonten ing *novel* ingkang katliti menika taksih saged ngadeg jejeg saha gadhah kapitadosan sarta piyambakipun sengkut anggenipun merjuangaken gesangipun kamangka wonten ing lelakon kados mekaten. Saderengipun mlebet wonten ing perkawis citra wanita kaliyan *stereotype* wanita, wonten ing ngandhap menika wonten ringkesanipun *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata.

1. Ringkesaning Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata

Lare ingkang ingkang gadhah nama Jemini menika putrinipun bapak Wagiman kaliyan Ibu Semi. Bapakipun Jemini menika dados Prajurit Kumpeni. Jemini lan kulawargane gesang wonten ing salebeting Tangsi. Sanajan piyambakipun lare estri ananging Jemini boten remen dolanan kadosta lare-lare estri sanesipun. Jemini langkung remen dolanan obrok, koyak, bag-sodor, cirak, sondhah-mandhah, menika wau mlebet dolanan entrog-entrogan. Jemini remen dolan saha boten asring anggenipun ambiyantu emakipun wonten ing pawon.

Sawijining dinten Jemini ngertos wonten rah medal saking dalan pipis nalika piyambakipun dolanan wonten ing lepen. Pranyata menika tandha bilih

Jemini menika sampun *akil baliq*. Emak saha bapakipun Jemini bingah sanget. Kulawarganipun Jemini ngawontenaken sukuran kangge Jemini ingkang sampun nggarapsari. Jemini samenika sampun dados Prawan, piyambakipun boten kados adat saben ingkang jarikanipun sabukwala, nanging samenika kembenan utawi stagenan. Ngantos dugi sawijining dinten Jemini kedah manut kaliyan tiyang sepuhipun inggih menika kedah palakrama kaliyan Urip. Wonten ing jaman rumiyin, wanita menika boten gadhah kuwasa kangge milih sinten ingkang badhe dados garwanipun. Ananging nalika diboyong dening Urip wonten ing tangsi Sambongan, Jemini nekad wangsul wonten dalemipun tiyang sepuhipun. Jemini sejatosipun taksih rumaos alit kaliyan dereng saged menapa-menapa.

Dinten-dinten salajengipun Jemini nindakaken kados adat saben, ananging Jemini radi purun ambiyantu emakipun. Jemini asring ndherek Yu Kadinah ingkang dados munci wonten ing *paviliyunipun* Den Sutras kangge ambiyantu reresik dalem kaliyan masak. Yu Kadinah boten namung reresik kaliyan masak wonten ing daleme Tuwanipun ananging ugi wonten daleme Den Radian. Dugi sawijining dinten Jemini dipunsuwun Den Radian dados muncinipun lan dibeta wonten Betawi. Sejatosipun wonten ing manahipun Jemini, piyambakipun boten purun, ananging amargi piyambakipun gadhah panggayuh kangge boten damel wirang tiyang sepuhipun, satemah piyambakipun inggih lajeng purun. Nalika ndherek Den Radian, Jemini nampi siksa ingkang nggegirisi. Ngantos sawijining dinten Jemini boten kiyat nampi siksa lan piyambakipun kabur wonten ing dalemipun Wak Talib ing Batujajar, Padalarang.

Nalika wonten ing dalemipun Wak Talib, Wak Talib ngirim serat dhateng tiyang sepuhipun Jemini bilih putranipun wonten ing griyanipun. Sasampunipun nampi serat saking Wak Talib, tiyang sepuhipun Jemini lajeng methuk Jemini wonten dalemipun Wak Talib. Jemini wangsul malih wonten ing tangsi Surabaya ambiyantu emakipun bikak kantin wonten ing tangsi.

Wonten ing tangsi Surabaya menika wonten Landa ingkang nama Piet Coertszoon. Boten diduga-duga Oom Piet menika gadhah raos remen kaliyan Jemini. Wonten ing sawijining dinten Oom Piet matur kaliyan tiyang sepuhipun Jemini bilih piyambakipun ngersakaken Jemini kangge ambiyantu piyambakipun rersik griyanipun, utawi Jemini dipunsuwun badhe dipundadosaken munci. Ngantos piyambakipun dados muncinipun Oom Piet utawa Landa Dawa. Oom Piet tresna sanget kaliyan Jemini. Jemini kaliyan Oom Piet mbangun palakrama wonten ing gereja dipunsekseni tiyang kathah. Salajengipun Oom Piet dipunpindhah tugasipun wonten ing Tangsi Batujajar. Jemini bingah sanget nalika ngertos piyambakipun saged caket kaliyan dalemipun Wak Talib. Jemini ngandhut lan mbabarake putri ingkang dipunasmani Linda. Dugi ngantos Oom Piet kedah wangsul wonten ing nagara Landa. Jemini kedah lila legawa. Jemini rumaos bilih nalika dados garwanipun tiyang Landa kedah siap nalika garwanipun wangsung wonten negaranipun. Oom Piet janji nalika sedaya kaperluan wonten ing nagara Landa sampun pungkasan piyambakipun mesthi wangsul wonten Batujajar. Oom Piet wangsul wonten ing Batujajar. Jemini, Oom Piet, Linda lan adhik-adhikipun Linda gesang kanthi raos bingah.

Analisis *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata menika katindakaken adhedhasar pendekatan *kritik sastra feminis*. Panaliten menika dipuntindakaken kanthi cara maos lan dipunpahami kanthi tliti lan dipunambali. *Data* ingkang dipunpendhet saking novel *Jemini* anggitanipun Suparta Brata dipunlebetaken wonten ing tabel lan *dipunndheskripsekaken* kanthi nggayutaken teori ingkang dipunginakaken. Anggenipun nglebetaken *data* wonten ing tabel menika adhedhasar saking ancasing perkawis inggih menika (1) citra wanita paraga *Jemini*, lan (2) *stereotype* wanita paraga utama wanita.

2. Citra Wanita Paraga Jemini Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata

Gegambaran perangan *fisik*, *psikis* lan *sosial* ingkang nedhahaken bilih menika wanita inggih menika ingkang dipunwastani citra wanita. Gegambaran *fisik* menika saged dipuntingali saking titikanipun *fisik* inggih menika saking badanipun. Menawi perangan *psikis* inggih dipuntingali saking perangan *psikis* utawi mentalipun wanita. Sami ugi kaliyan perangan *sosial*, dipuntingali saking kadospundi peranipun wanita menika wonten ing perangan *sosial*. Tuladhanipun bilih wanita menika dipunwastani wanita ingkang ayu nalika wanita kasebat gadhah titikan *fisikipun* inggih menika gadhah rikma ingkang ngombak bakung, irungipun ngrungih, lathi ingkang tipis, waja ingkang gingsul, badanipun weweg, payudaranipun weweg, pakulitanipun kuning resik utawi sawo mateng, lan sapanunggalanipun.

Sakmenika badhe dipunandharaken asiling panaliten ingkang awujud tabel kangge *ndheskripsekaken* citra wanita paraga *Jemini* wonten ing novel

Jemini anggitanipun Suparta Brata. Anggenipun ndheskripsekaken menika dipunperang kadosta ingkang sampun dipunandharaken wonten Bab II ngengingi teori citra wanita.

Citra wanita menika kaperang dados tiga inggih menika ingkang sepisan citra wanita menawi dipuntingali saking perangan *fisik*. Ingkang kaping kalih inggih menika menawi dipuntingali saking perangan *psikis*, lajeng ingkang pungkasan dipuntingali saking perangan *sosial*.

a. Tabel 1. Citra Wanita Paraga Jemini Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata wonten ing Perangan Fisik

No.	Citra Wanita wonten ing Perangan Fisik	Indikator	No. Data
1	Luwes	<i>Bareng dienggo, nempel ing kulite Jemini kang ireng sawo mateng rasane saya tambah mengkilap. Dhasar Jemini dedege dhuwur, disandhangi kaya ngono saya katon dhuwur. Rambute digelung emake, disubali cemara, banjur katon nggandhul, dadi lan pantese. (No. Data 1, kaca 47)</i>	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11
2	Pawakan	<i>“Wong kowe kok rumangsa cilik! Awakmu wis ginuk-ginuk ngono! Susumu 42enthe-menthek, bokongmu medal-medol ngono.” (No. Data 19, kaca 75)</i>	12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22
3	Njagi Penampilan	<i>Nyaut jarik ing sampiran, diubet-ubetake ing awake, distageni sret-sret-sret. Terus nyandhak rambut, sret-sret-sret. Gelungan rampung. Pupuran cepet-cepet. Rampung, gage nyaut klambi kebayake, dienggo, kuthubaru dipernahake ing gunung kembare sing miyar-miyar, terus dipeniteni. (No. Data 26, kaca 128)</i>	23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33

Tabel Salajengipun

No.	Citra Wanita wonten ing Perangan Fisik	Indikator	No. Data
4	Aktif, langkung cepet anggenipun nalar	<i>Kancane sing ngerti bab iki akeh, nanging mesthi wae padha wegah mruput dhisik-dhisikan tangi esuk. Kira-kira mung Jemini wae sing duwe akal tangi esuk golek codhotan ngono. (No. Data 37, kaca 32)</i>	34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44

Wonten ing tabel nginggil menika kaandharaken ngengingi citra wanita wonten ing perangan *fisik* ingkang kaperang dados sekawan. Saking panaliten menika saged katingal bilih citra wanita Jemini wanita wonten ing perangan *fisik* menika ingkang sepisan inggih menika luwes wonten 11 *data*. Perangan ingkang angka kalih inggih menika pawakan menika wonten 11 *data*. Perangan njagi penampilan wonten 11 *data*. Ingkang pungkasan inggih menika perangan *aktif* lan langkung cepet anggenipun nalar inggih wonten 11 *data*.

Citra wanita ingkang angka kalih menika dipuntingali saking perangan *Psikis*. Wonten tabel ing ngandhap menika dipunandharaken asiling panaliten ngengingi citra wanita menawi dipuntingali saking perangan *psikis*. Citra wanita menawi dipuntingali saking perangan *psikis* menika kaperang dados tiga inggih menika *id*, *ego*, saha *super ego*. *Id*, *ego*, saha *super ego* menika ngemu watakipun paraga Jemini ingkang mujudaken citra wanita paraga Jemini wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata. Supados langkung gamblang utawi cetha, asiling panaliten menika saged dipuntingali wonten tabel ing ngandhap menika.

b. Tabel 2. Citra Wanita Paraga Jemini Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata wonten ing Perangan *Psikis*

No.	Citra Wanita wonten ing Perangan <i>Psikis</i>	<i>Indikator</i>	<i>Struktur Kapribaden</i>	No. <i>Data</i>
1	Jujur	“La kok sebenggol, ki! Ya kelarangan, kowe, ki! Nggone Bu Talib kono rak rong sen oleh! La endi susuke?” “Entek, Mak.” (No. Data 5, kaca 5)	<i>Id</i>	5
2	Meri	“Iya, Mak. Seneng lek aku dadi arek lanang. Nontok jesben gak disengkang-sengakang mbarek arek lanang liyane! Enak, arek lanang! Gak tau dikongkon tuku miri apa laos!” (No. Data 6, kaca 6)		6, 15, 16
3	Antebing tekad	“Awas, koen, dakgasak!” ngontog-ontoge atine Jemini nalika semono. Nggeget lambe, drijine nyekenthem kaya arep antem-anteman. Ora sengaja dheweke wis ngomong nganggo basa Surabaya, basane arek-arek mau. (No. Data 9, kaca 20)		9
4	Berprasangka buruk	Sanalika dheweke njerit. Kena apa dheweke getihen? Kamangka wis ora korengen ing bokonge! (No. Data 13, kaca 42)		13, 44
5	Tegas	“Embuh! Embuh! Gak katene ngomong! Gak sudi nglakoni! Si Jemini gedrag-gedrug. (No. Data 17, kaca 54)		17
6	Gadhah Prinsip	Sipat nrima, ngalah lan prihatin kacetha ing guwayane kang pucet. Mangka satemene pawakane lagi ndedel-ndedele ngrembaka. (No. Data 27, kaca 91)		20, 27

Tabel Salajengipun

No.	Citra Wanita wonten ing Perangan Psikis	Indikator	Struktur Kapribaden	No. Data
7	Rajin	<i>Esuk-esuk kudu wis tangi. Nggodhog wedang. Sarapan esuk kudu wis rampung sadurunge Radian budhal menyang markas. (No. Data 23, kaca 87)</i>	Id	23, 40
8	Tabah	<i>Radian ngumbar kanepsone. Jemini mung bisa jerit-jerit karo mrebes mili. Ora nangis gero-gero, mung njerit yen krasa lara. Malah bareng wis rada suwe kena ajar, ora sambat babar pisan. Dijambaki, ditepangi, digeceki, ora sambat, ora mbantah. (No. Data 28, kaca 96)</i>		28
9	Kemayu	<i>Dheweke kelingan diinguk Landa Dawa saka jendhela. Dielokake ayu, Jemini klewes-klewes kecipuhan, kemendel nyablek lengene Landa Dawa, “Ah, Oom Piet ini, ana wae!” (No. Data 33, kaca 118)</i>		33
10	Antebing tekad	<i>Jemini gulung koming, terus arep mlayu. Emake trengginas nyandhak jarike Jemini, nanging bocahe ora kecekel. Jarike keplorot digondheli emake, bocahe tetep mberot ucul. Mlayu ngethipleng wuda tanpa jarik! Dhuwit benggol loro iya digawa mlayu. (No. Data 7, kaca 9)</i>	Ego	7, 10
11	Jujur	<i>“La kenang apa?” “Anu, lhe, Mak. Aku gak papa, lhe. Gak engkle, gak korengen, gak kakean mangan pencit, la kok getehen. Mbarek wetengku dadi laruua ngene!” (No. Data 14, kaca 44)</i>		14

Tabel Salajengipun

No.	Citra Wanita wonten ing Perangan Psikis	Indikator	Struktur Kapribaden	No. Data
12	Gadhah Prinsip	<p>“Apa, Jemini urik! Wong midak garis gak gelem matek!” jare Surtiyem.</p> <p>“Heleh, endi? Endi? Wong iku dudu tipakku, hek!”</p> <p>“He! Meneng! Apa ora bisa meneng, ta, cah kuwi?!”</p> <p>“tipakmu wae! Genah garise mau cetha, kok!”</p> <p>“Gak! Gak! Ya, wis lek ngono aku gak melok mani ae! Endi gacoku!” (No. Data 11, kaca 30)</p>	Ego	11
13	Acuh tak acuh	Adhik-adhike padha pating kruget didheseli, ana sing bekah-bekuh merga kulite Jemini anyep. Jemini ora preduli. (No. Data 19, kaca 74)		19
14	Rajin	Saungkure Tuwane, Jemini ora enak-enak. Umbah-umbah, ngepel, reresik omah, nyrebeti kursi, dhipan lan lemari, lagek bias menyang pasar. Mulih saka pasar mangsak. (No. Data 24, kaca 88)		24, 30, 31
14	Tabah	“Urip ngono rak ora seteruse nemu apes. Terkadhang anjlog. Terkadhang munggah. Ora beda kaya lakune rodha cekar. Saiki alon-alon mudhun, mengko utawa taun mbesuk alon-alon munggah. Maramara munggah ya mesthi ora bisa,” ujure Jemini. Malah mituturi. (No. Data 26, kaca 91)		26
15	Berprasangka buruk	Sesuk saupama dheweke kawin karo Oom Piet, gek jebule Landa Dawa ora beda karo Radian....?! (No. Data 37, kaca 135-136)		37, 42

Tabel Salajengipun

No.	Citra Wanita wonten ing Perangan Psikis	Indikator	Struktur Kapribaden	No. Data
16	Tegas	<p>“E, bocah! Delengen Tuwane kae. Klambi setelan simpenan kanggo pesta sing dienggo. Gagah lo, sinyone!” emake ngelokake karo mesem. (No Data 38, kaca 138)</p> <p>“Ya wis, Emak ae sing budhal.....!”</p>	Ego	38
17	Acuh tak acuh	<p>“Ah, bacin!” ujare dhewekan. Ngadeg, terus mlaku pincangan. Sok engkle, mlaku nganggo sikil siji, sikil sing ketaton diangkat nalika mlangkah. Kanthi mengkono dheweke nerusake laku. (No. Data 1, Kaca 1)</p>	Super Ego	1, 3, 39
18	Jujur	<p>“Nang apa kowe kok ndoweh neng kana?!”</p> <p>“Nontok makne Raji diasap parut mbarek Yu Ngadinem, ngono!” (No. Data 4, kaca 4-5)</p>		4
19	Antebing tekad	<p>Jemini sing wis wuda, ora kakehan gunem. Terus nyemplung kolah gedhe. Lali adhem. Terus nglangi kecepak-kecepuk marani panggone sing ngundang. (No. Data 8, kaca 17)</p>		8, 18, 34
20	Gadhah Prinsip	<p>Nanging Jemini rumangsa kurang cocog karo tingkah kang kaya mengkono kuwi. (No. Data 12, kaca 35)</p>		12, 35
21	Boten tega	<p>Jemini ora tegel nyawang rekasane wong nglarani. Dheweke menat ninggal kamar. Nanging lagi arep mbukak lawang, “Adhuuuuh!!” Keprungupanjerite sing nglarani, bantas cemengkling, ngeres-esrei ati. (No. Data 43, kaca 171)</p>		43

Tabel Salajengipun

No.	Citra Wanita wonten ing Perangan Psikis	Indikator	Struktur Kapribaden	No. Data
22	Nengenaken kabetahan tiyang sanes	<p><i>Yen nari atine dhewe, satemene dheweke wegah srawung karo Radian. Nanging ngrungokake omongane tangga teparo lan kanca-kancane, anggone ngalem yang Radian kuwi sugih, gemi, mesthine cocog karep atine Jemini, atine dadi goreh. Apa Jemini iki kepengin urip bareng karo wong sugih? Utawa apa jejodhoan kuwi kanggo golek pasugihan? Atine tetep emoh. Nanging anggone wurung jejodhoan karo Urip ya dadi rerasan ing tangsi, mbuktekake yen anggone kemantenan mung dienggo golek pasugihan. Ewuh banget! Nolak Radian, terus mbaleni urip karo Urip ki kok ya saru timen. Kamangka wongtuwane kebacut oleh bathiakeh merga ngawinake dheweke wingi kuwi! (No. Data 21, kaca 83-84)</i></p>	Super Ego	21
23	Tabah	<p><i>Jemini wis ora sambat maneh. Rambute dijambak wong sempoyongan, dienggo teken. Wonge menyanyi karo misuh-misuh, karo ngece-ece. Kelakuan kaya mengkono kuwi saya suwe saya kerep. Dhisike mung yen malem Minggu, nanging wasana meh angger ana kelonggaran Radian ngombe-ombe nganti mendem. Tangga teparone padha mesakake marang Jemini. Akeh sing ngojok-ojoki supaya lunga wae. (No. Data 25, kaca 90)</i></p>		25

Tabel Salajengipun

No.	Citra Wanita wonten ing Perangan Psikis	Indikator	Struktur Kapribaden	No. Data
24	Rajin	“Ya slamet-slamet wae, najan kuru. Lagek ewuh apa? Kono sajake kok sregep timen?” “La ya kepengin ngenger sing apik, Kang. Wong wadon ijeng adoh sedulur, yen ora dibandhani sregep megawe apa bisa urip?” (No, Data 32, kaca 112)	Super Ego	32
25	Berprasangka buruk	Mengko gek..... akeh sing durung kawruhan katimbang kang wis dikenal? Lan nguciwani? Jemini wedi kuciwa. Marga yen ngantia keplayu maneh, oh, apa klakon dheweke bakal dadi wong wadon planyahan? (No. Data 36, kaca 135)		36, 41

Saking tabel asiling panaliten wonten ing nginggil saged katingal bilih citra wanita paraga Jemini dipuntingali saking *id*, *ego*, saha *super ego*. Saking *id*, *ego*, saha *super ego* nuwuhaken citra *psikis* paraga Jemini wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata inggih menika *acuh tak acuh*, *berprasangka buruk*, *tegas*, gadhah *prinsip*, antebing tekad, meri, *tabah*, jujur, rajin, kemayu, boten tega, saha nengenaken kabetahan tiyang sanes. Citra ingkang kawujud menika nggambaraken watakipun Jemini wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata.

Citra wanita paraga Jemini wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata boten namung dipuntingali saking perangan *fisik* kalian *psikis* ananging ugi saking perangan *sosial*. Wonten ing perangan *sosial* citra wanita

saged dipuntingali kanthi cara kados pundi peranipun wanita wonten ing kulawarga lan masarakat. Kadosta wonten ing tabel ngandhap menika ingkang ngandharaken citra wanita paraga utama wanita wonten ing perangan *sosial* supados langkung cetha.

c. Tabel 3. Citra Wanita Paraga Jemini Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata wonten ing Perangan Sosial

No.	Citra Wanita Wonten Ing Perangan Sosial	Peranipun	Indikator	No. Data
1	Peran wonten ing kulawarga	1. Putra	<i>“Niku wau putrane mrika,” ujare bapake Jemini nalika dicukur Wak Talib. (No Data 8, kaca 13)</i>	1 – 40
		2. Mbakyu	<i>Jemini mblusuk menyang tempat tidhur lawas, ndheseli adhik-adhike! Adhik-adhike padha pating kruget didheseli, ana sing bekah-bekuh marga kulite Jemini anyep. Jemini ora preduli. Ambruk, terus ngorok sesengguran! Ngantuk banget marga wis sewengi nutug ora ngliyep babarpisan. (No. Data 68, kaca 74)</i>	58 – 73
		3. Garwa	<i>Jemini mung manthuk. Krongkongane rasane seseg. Tangise arep mbrojol wae. Nanging dheweke kudu kuwat. Wong wadon bojo kumpeni Landa kudu ora nangis ditinggal Landane mulih menyang negarane! (No. Data 49, kaca 182)</i>	41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50
		4. Ibu	<i>“Wis, ta, yen sliramu kudu bali menyang Negara Landa, ya budhala kana dhewe. Merga aku ora lila Linda nyusu sapi.” (No. Data 53, kaca 181)</i>	51, 52, 53, 54, 55, 56, 57

Tabel Salajengipun

No.	Citra Wanita Wonten Ing Perangan Sosial	Peranipun	Indikator	No. Data
1	Peranipun wonten ing kulawarga	5. Mboklik	<i>Mengkono uga Siti, bojone Oom Slompret sing teka niliki mboklike, dadi welas weruh kahanane Jemini. (No. Data 76, kaca 90)</i>	73 – 89
2	Peran wonten ing masarakat	1. Bocah Tangsi	<i>“Alah, lumarah. Wong bocah tangsi, arep njaluk kaya ngapa. Mengko yen wis gedhe rak mari dhewe.” (No. Data 91, kaca 13)</i>	90, 91, 92, 93, 95
		2. Gendhakan	<i>Karotengah taun urip saomah karo Piet Coertszoon ing Loji Kampun Landa Jemini disebut munci. Lumrahe disebut “dinyai Landa” utawa “Nyaine Landa.” (No. Data 106, kaca 172)</i>	96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106
		3. Warga Tangsi	<i>“Ngene, Jem. Kowe ki saiki rak isih dadi rerasane wong tangsi kene. Diomah-omahake, diramek-ramekake nganti emakmu bathine telung bokor, suprandene kowe mlayu manten sepasar bubar!” (No. Data 110, kaca 78)</i>	107, 108, 109, 110, 111, 112

Saking tabel ing nginggil, dipunandharaken bilih citra wanita menawi dipuntingali saking perangan *sosial* menika saged kaperang dados kalih inggih menika peran wonten ing kulawarga kaliyan peran wonten ing masarakat. Wanita (Jemini) peranipun wonten ing kulawarga inggih menika dados putri, mbakyu,

garwa, ibu, kaliyan mboklik. Lajeng peranipun minangka wanita wonten ing masarakat inggih menika dados bocah tangsi, warga wangs, kaliyan muci. Saking sedaya peran wau, wonten ing novel menika saked dipunasilaken *data* inggih menika ingkang sepisan saking peranipun wonten ing kulawarga minangka dados putri menika wonten 40 *data*, saking No. *Data* 1 dumugi 40. Salajengipun peranipun dados Mbakyu No. *Data* 58 dumugi 73 inggih menika 16 *data*. Minangka dados ibu No. *Data* 51 dumugi 57 inggih menika 7 *data*. Peranipun dados garwa No. *Data* 41 dumugi 50 inggih menika 10 *data*. Lajeng ingkang pungkasan saking peranan kulawarga inggih menika peranipun dados mboklik No *Data* 73 dumugi 89 inggih menika 17 *data*.

Wonten ing peranan *sosial* menika dipunperang dados kalih inggih menika peranipun wonten ing kulawarga kaliyan peranipun wonten ing masarakat. Asiling panaliten saking peranipun wonten ing kulawarga menika sampun dipunandharaken wonten ing nginggil. Sakmenika badhe dipunandharaken asiling panaliten saking peranipun wonten ing masarakat. Peran wonten ing masarakat menika kaperang dados tiga inggih menika dados bocah tangsi, warga tangsi, kaliyan muci. Peranipun Jemini minangka bocah tangsi menika katingal wonten ing No. *Data* 90 dumugi 95 inggih menika 6 *data*. Jemini minangka warga tangsi katingal saking No. *Data* 107 dumugi 112 menika wonten 6 *data*. Ingkang pungkasan inggih menika Jemini minangka muci katingal saking No. *Data* 96 dumugi 106 inggih menika 11 *data*.

3. *Stereotype* Wanita Wonten Ing Novel *Jemini Anggitanipun Suparta Brata*

Wonten ing panaliten menika boten namung ngrembag babagan citra wanita ananging ugi *stereotype* wanita. Wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken asiling panaliten ngengingi *stereotype* wanita wonten ing novel *Jemini anggitanipun Suparta Brata*.

a. *Tabel 4. Stereotype Wanita Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata*

No.	<i>Stereotype</i> Wanita	<i>Indikator</i>	No. <i>Data</i>
1	<i>Lemah</i> (boten gadhah daya)	<i>Nanging percuma mikir ruwet-ruwet. Dhonge-ngedhong, Jemini ya kudu nuruti karepe wongtuwa. Wong wadon ora wenang milih. Malah melu wongtuwane iki uga ora wenang nulak! Ya priye maneh sadrema dados wadon. (No. Dhata 6, kaca 141)</i>	1, 2, 3, 4, 5, 6
2	<i>Irasional</i> (boten nalar)	<i>Jemini nyawang Tuwane sing lambene klomat-klamet. Embuh apa sing marahi wong kuwi kudu ditrisnani. (No. dhata 7, kaca 101)</i>	7
3	<i>Emosional</i>	<i>Dielokake ayu, Jemini klewes-klewes kecipuhan, kemendel nyeblak lengene Landa Dawa, “Ah, Oom Piet ini, ana wae! (No. Dhata 14, kaca 118)</i>	8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16
4	Boten percaya dhiri	<i>“Lah, koen iku! Mangsak ae aku rung jegos ngene, wis katene mekir kawin. Sik rumangsa celik, aku iki, Yu!” (No. Dhata 17, kaca 75)</i>	17, 18, 19

Saking tabel wonten ing nginggil saged dipuntingali bilih *stereotype* wanita menika wonten sekawan perangan, inggih menika (1) *lemah* (boten gadhah daya), (2) *irasional* (boten nalar), (3) *emosional*, lan (4) boten percaya dhiri. *Stereotype* menika satunggaling paningal boten becik dhateng wanita. Saking panaliten menika dipunasilaken bilih perangan *lemah* (boten gadhah daya) menika

wonten enem *data*, inggih menika No. *Data* 1 dumugi 6. Perangan *irasional* namung setunggal *data* inggih menika No. *Data* 7. Perangan *emosional* wonten 9 *data* inggih menika saking No. *Data* 8 dumugi 16. Lan ingkang pungkasan inggih menika perangan boten percaya dhiri, wonten tigang *data*, saking No. *Data* 17 dumugi 19.

B. Pirembagan

Citra wanita paraga Jemini wonten ing novel Jemini anggitanipun Suparta Brata kaliyan *Stereotype* wanita wonten ing novel Jemini anggitanipun Suparta Brata menika badhe karembag wonten ing bab menika. Citra wanita menika saged dipuntingali saking tigang perangan inggih menika saking perangan *fisik*, *psikis*, kaliyan perangan *sosial*. Bilih menawi *stereotype* wanita menika saged dipuntingali saking sekawan titikan inggih menika *irasional* (boten nalar), *emosional*, *lemah* (boten gadhah daya), kaliyan boten percaya dhiri.

1. Citra Wanita Wonten Ing Novel *Jemini* anggitanipun Suparta Brata.

Inkang sepisan badhe dipunrembag babagan citra wanita wonten ing novel *Jemini* anggitanipun Suparta Brata. Wonten ing novel menika kathah ingkang ngandharaken ngengingi perkawis citra wanita katingal saking tigang perangan inggih menika saking perangan *fisik*, *psikis*, kaliyan *sosial*. Wonten ing panaliten menika dipunrembag citra wanita menika ingkang rumaket wonten ing dhirinipun Jemini. Jemini menika paraga tama wanita wonten ing novel Jemini anggitanipun Suparta Brata. Dhirinipun Jemini ingkang gesang wonten ing salebeting tangsi lan sedaya lelakon ingkang sampun kalampahan dening

piyambakipun ingkang njalari bilih panaliten menika ngrembag perkawis citra wanita kaliyan *stereotype* wanita. Saben perangan menika badhe dipunrembag satunggal mbaka satunggal supados langkung gamblang utawi cetha.

a. Citra Wanita Paraga Jemini Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata Wonten Ing Perangan Fisik

Citra wanita menawi dipuntingali saking perangan *fisik* menika kaperang dados sekawan inggih menika (1) luwes, (2) dewasa & subur, (3) njagi penampilan, lan (4) *aktif* & langkung cepet anggenipun nalar. Sakmenika badhe karembag lan kaandharaken ngenginggi sekawan perangan *fisik* menika kanthi langkung cetha.

Inkang sepisan inggih menika luwes. Wanita dipunwastani wanita ingkang luwes menika padatanipun saged katingal saking titikan *fisikipun*. Wanita kacitrakaken wanita ingkang luwes menika nalika gadhah titikan rikmanipun ngombak bakung utawi panjang ngulan-ulan, lathinipun tipis, irungipun ngrungih, wajanipun gingsul, payudaranipun weweg, badhanipun weweg, pakulitanipun kuning resik utawi sawo mateng, lan sapanunggalanipun. Wonten ing tembung-tembung, *frase* lan ukara-ukara ingkang wonten ing novel *Jemini* anggitanipun Suparta Brata ingkang nedhahaken utawi ngandharaken perkawis luwes ingkang sampun kaandharaken kadosta wonten ing nginggil menika badhe karembag samenika. Kadosta ukara wonten ing ngandhap menika :

“Walah, nginepa kene wae, Cah Ayu. Wis ayu tenan Kowe. Mung saya kuru, kaya pecut! Emakmu endi?” (No. Data 4, kaca 108)

Saking ukara ing nginggil saged katingal bilih Jemini menika dipunwastani ayu dening Wak Talib. Titikan ayu menika saged katingal saking

titikan *fisikipun* mliginipun menawi dipuntingali saking pasuryanipun. Tuladha sanesipun inggih menika :

Bareng dienggo, nempel ing kulite Jemini kang ireng sawo mateng rasane saya tambah mengkilap. Dhasar Jemini dedege dhuwur, disandhangi kaya ngono saya katon dhuwur. Rambute digelung emake, disubali cemara, banjur katon nggandhul, dadi lan pantese. (No. Data 1, kaca 47)

Andharan ukara wonten ing nginggil menika ngandharaken bilih Jemini tansah katingal luwes nalika ngangem rasukan kebaya lan nyamping. Pawakane Jemini ugi ingkang dhuwur lan rekmanipun dipungelung. Pakulitanipun Jemini menika sawo mateng. Badhanipun menika dedegipun dhuwur. Wonten ing perkawis menika saged dipunpanggiaken wonten ing novel Jemini anggitanipun Suparta Brata perangan luwes menika wonten ing No. *Data 1* dumugi 11 jumlahipun wonten 11 *data* ingkang nedhakaken perangan menika.

Sanajan Jemini balungane pawakane dhuwur lencir, klebu nyekingkring, lengene dawa, nanging cakak kembene saiki wis mendhosol. Mendhosol lagek thukul, durung menthek. (No. data 3, kaca 65).

Wonten pratelan ukara wonten ing nginggil saged dipunpanggiaken malih titikan ingkang ngandharaken bilih Jemini menika gadhah citra luwes. Perkawis menika saged katingal saking pawakanipun Jemini, utawi badanipun Jemini ingkang dhuwur lencir, lengenipun panjang, lan ugi payudaranipun sampun radi ageng utawi radi weweg.

Ora ngerti isin, sanajan isih entrokan thok, awake durung ditutupi sandhangan brukut, pundhak lan dhadhane katon mlempu nglegena. Merga tangane loro pisan uwet masang cemara, sikute kang ligane uga suwe ana cedhak kuping, perangan awake kang mlempu nglegena sangsaya katon semlohe. (No. Data 25, kaca 127)

Saking data ing nginggil ugi saged dipunpanggihaken malih titikan *fisik* wonten ing perangan luwes, badanipun Jemini. Jemini menika gadhah pamidhangan lan payudaranipun katingal katingal weweg. Pawakanipun weweg satemah ndadosaken piyambakipun katingal ayu lan nggemesake.

Perangan ingkang kaping kalih inggih menika pawakan Perangan pawakan menika jumlah *datanipun* wonten 11 *data* inggih menika saking No. *Data* 12 dumugi 22. Citra wanita menika ugi ditingali saking kados pundi wanita menika dipunwastani wanita ingkang gadhah pawakan ingkang dewasa saha subur nalika sampun gadhah titikan *fisik* ingkang nedhahaken perkawis menika.

Dheweke kaget lan gumun. Kena apa ulese abang? Banyu ing kentol diusapi. Lhah kok ndlewer meneh. Jarik dicincingake luwih dhuwur. Banyu abang asale pranyata saka panggonan kang luwih dhuwur. Banyu abang mau asale pranyata saka panggonan kang luwih dhuwur tinimbang kentol. Luwih dhuwur tinimbang pupu. Ndlewer saka lakange, saka dalane uyuh! Sanalika dheweke njerit. Kena apa dheweke getihen? (No. Data 14, kaca 42)

Padatanipun wanita dipunwastani wanita ingkang sampun dewasa nalika wanita kasebut sampun *haid* utawi nggarapsari. Nggarapsari menika satunggaling titikan ingkang nedhahaken bilih wanita menika sampun dewasa lan subur. Titikan sanesipun inggih menika payudaranipun sampun tuwuh ageng, lajeng tuwuhipun rekma alus ingkang tuwuh wonten ing papan badan tartamtu. Nalika wanita menika sampun anggarapsari ingkang sepisanan, wanita menika kedah njagi kaurmatan dhiri amargi menika satunggaling perkawis ingkang inggil sanget reginipun ingkang dipungadhahi wanita. Padatanipun kulawaraga menika remen saget lan damel sukuran amargi putrinipun sampun diwasa. Sukuran menika kangge paring mangertos dhateng priyantun sanes lan tanggatepalhipun,

kadosta ingkang dipuntindakaken dening kulawargane Jemini. Ing ngandhap menika tuladha sanesipun saking titikan saking pundi wanita menika dipunwastani wanita ingkang dewasa lan subur.

“Wong kowe kok rumangsa cilik! Awakmu wis ginuk-ginuk ngono! Susumu menthek-menthek, bokongmu medal-medol ngono.” (No. Data 19, kaca 75)

Minangka wanita menika dipunwastani wanita ingkang sampun dewasa lan subur, wanita menika gadhah titikan kadosta ingkang dipunandharaken wonten data ing nginggil. Wonten ing ukara ing nginggil dipunandharaken bilih Yu Kadinah menika matur kaliyan Jemini bilih Jemini menika sanes lare alit malih dipuntingali saking titikan badanipun Jemini. Jemini menika gadhah badan utawi pawakan ingkang weweg (ginuk-ginuk), pocongipun ageng lan ugi payudaranipun sampun ageng utawi weweg.

Titikan *fisik* sanesipun inggih menika wanita menika remen njagi penampilanipun. Nalika wanita sampun dewasa, tamtu tuwuh raos kangge njagi penampilanipun kangge narik kawigaten priyantun sanes. Saking asiling panaliten menika inggih kathah dipunpanggihaken bilih paraga wanita ingkang nama Jemini menika inggih remen njagi penampilanipun.

Nyaut jarik ing sampiran, diubet-ubetake ing awake, distageni sret-sret-sret. Terus nyandhak rambut, sret-sret-sret. Gelungan rampung. Pupuran cepet-cepet. Rampung, gage nyaut klambi kebayake, dienggo, kuthubaru dipernahake ing gunung kembare sing miyar-miyar, terus dipeniteni. (No. Data 26, kaca 128)

Nalika kuwi Jemini dipunajak nonton sirkus dening Oom Piet, saderengipun bidhal Jemini macak, kangge njagi penampilanipun lan ugi kangge ngormati priyantun sanes. Jemini anggenipun macak ugi cepet-cepet amargi

sampun dipuntengga dening Oom Piet. Wonten ing novel menika saged dipuntingali ukara-ukara ingkang nedhahaken perkawis njagi penampilan inggih menika wonten 11 *data* saking No. *Data* 23 dumugi 33.

Tanpa nggatekake saruwene emake lan ora nggenteni pakon saka sapa-sapa maneh, Jemini ucul klambi, dibuwang sebut. Cepetan marani tumpukan sandhangan, terus narik simpenane klambi pameran sutra abang plenok-plenok kuning, banjur dienggo.(No. *Data* 28, kaca 137)

Jemini wonten ing nginggil dipunandharaken bilih piyambakipun boten nggatosaken menapa ingkang dados dawuhipun emakipun ananging langsung mbikak rasukanipun, lajeng gantos ngagem rasukan sutra ingkang warnipun abrit lan wonten manik-manikipun kuning. Samenika Jemini sampun dipuntengga dening Oom Piet Coertszoon badhe bidhal ningali *sirkus*. Wonten data ingkang salajengipun ingkang ngandharaken perkawis Jemini ingkang njagi penampilan.

Pupur kang diedol pringkil-pringkil kaya upamane sega nanging garing, dijupuk rong pringkil, didokok ing epek-epek tangan sisih kiwa, terus ditetesi banyu diunyek nganti pupur pringkilan dadi leleran campur karo banyune terus diraupake ing raine. (No. *Data* 30, kaca 138)

Rinasa pupur wis warata sarai, Jemini nginguki longan. Golek tekene bapake, dienggo nguthiki longan, glodhag, metu sepatu selope. Srebet sepatune bapake disaut, dienggo ngulapi slop, esek-esek-esek, rampung, ora gilap ming ya ora mbladhus. Terus dienggo. Dhuwure tambah limang sentimeter dhewe. (No. *Data* 31, kaca 139)

Saking kekalihipun data wonten ing nginggil sasampunipun Jemini jarikan lan ugi ngagem rasukan sutra warni abrit kanthi manik-manik kuning, piyambakipun ugi macak praupanipun. Jemini mendhet pupur ingkang dipuncaosaken wonten ing dlamakan astanipun Jemini lajeng dipunparingi toya lan ingkang pungkasan dipunratakaken wonten ing praupanipun. Sasampunipun

macak, Jemini pados selop ingkang papanipun wonten ing sangandhapipun papan kangge sare, Jemini lajeng mendhet lap kangge ngelapi selopipun ingkang reged. Lajeng selopipun dipunagem lan Jemini bidhal ningali *sirkus* kaliyan Oom Piet Coertszoon.

Citra wanita ngengingi perangan *fisik* menika ugi saged katingal saking kados pundi wanita menika *aktif* lan langkung cepet anggenipun nalar. Wanita menika padatanipun menawi wonten griya menika boten purun anteng. Wonten mawon ingkang saged dipundadosaken padamelan. Wanita ugi raosipun langkung lantip satemah saged nindakaken perkawis kanthi langkung cepet sasampunipun ningali sasmitanipun.

Kancane sing ngerti bab iki akeh, nanging mesthi wae padha wegah mruput dhisik-dhisikan tangi esuk. Kira-kira mung Jemini wae sing duwe akal tangi esuk golek codhotan ngono. (No. Data 37, kaca 32)

Jemini gadhah nalar ingkang langkung nginggil tinimbang kanca-kanca sanesipun. Saged katingal, Jemini gadhah nalar wungu mruput kangge pados jambu kaliyan pelem wonten ing *pavilliyun*. Jemini ugi dados wanita ingkang *aktif*, boten purun anteng. Perangan menika saged dipuntingali wonten ing No. Data 34 dumugi 44, jumlahipun 11 *data*.

“Bocah kok ora isa meneng!” sawenehe serdhadhu nom-noman sing melu jaga gudhang pangan melu nglaruhi. (No. Data 38, kaca 30)

“Stt, embuh! Bocah kok bandhele eram! Pantese-pantese rak cah lanang sing mbandele kayak owe ngono kuwi, Jem!” (No. Data 35, kaca 5)

Saking data ing nginggil menika katingal bilih Jemini nalika dipundawuhi emakipun ngantri mendhet dum-duman dhaharan nggantosi bapakipun, piyambakipun gegojegan kaliyan kanca-kancanipun. Anggenipun

gojeg kaliyan kanca-kancanipun menika damel brisik lan damel murkanipu serdadu ingkang nama Urip. Lan ingkang salajengipun menika nalika Gemini dipunkandhani dening emakipun. Wonten ukara ing nginggil dipunandharaken bilih emakipun Gemini ngendika menawi Gemini menika langkung wangun dados lare kakung amargi Gemini menika lelakonipun kados lare kakung, inggih menika bandel.

Sanajan kuru aking awake, kringete dleweran ing pipi lan bathuke, mlakune sok mlayu-mlayu karo mlumpat-mlumpat, tingkahe katon trincing mbedhigas kaya Buta Cakil. (No. Data 34, kaca 35)

Gemini ugi dipunibarataken kados Buta Cakil, amargi lelakonipun ingkang kados Buta Cakil. Kalakuanipun Gemini menika lincah, sanajan badanipun kuru. Gemini remen sanget menika dolanan mlayu-mlayu, mlumpat-mlumpat, utawi dolananipun ingkang lumrah katindakaken dening lare kakung. Gemini boten remen dolanan ingkang padatanipun dipuntindakaken dening lare estri kadosta gathengan, masak-masakan, pasaran, lan sapanunggalanipun.

b. Citra Wanita Paraga Gemini Wonten Ing Novel Gemini Anggitanipun Suparta Brata Wonten Ing Perangan Psikis

Citra wanita boten namung saged dipuntingali saking peranan *fisik* kemawon. Ananging ugi saged dipuntingali saking peranan psikisipun. Perangan *psikis* utawi peranan mental menika dipuntingali saking *id*, *ego*, saha *super ego*. Saben peranan kasebat gadah gegayutan antawis setungal peranan kaliyan setunggal peranan sanesipun ingkang mujudaken citra wanita menawi dipuntingali saking peranan *psikis*. Saking asiling panaliten ingkang wonten, dipunpanggiaken bilih citra wanita paraga Gemini wonten ing peranan *psikis*

inggih menika *acuh tak acuh, berprasangka buruk, tegas, meri, jujur, rajin, tabah, kemayu, boten tega, antebing tegad, gadhah prinsip, saha nengenaken kabetahan tiyang sanes*. Supados langkung cetha wonten ing ngandhap menika badhe dipunandharaken mbaka satunggal perangan.

(1) *Id*

Saking gegaran teori wonten ing bab II saged dipunpendhet dudutan bilih *Id* inggih menika naluri utawi *sistem* kapribaden ingkang wonten ing *bawah* sadhar priyantun ingkang wosipun insting saha nepsu. *Id* menika kadosta papan kangge nyimpen kabetahan priyantun ingkang dhasar. Priyantun dereng mangertos menapa ingkang sae saha menapa ingkang awon perkawis ingkang badhe dipunlampahi. Wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata, saged dipunpanggiaken *Id* ingkang dipungadhahi dening Jemini inggih menika jujur, meri, antebing tekad, *berprasangka buruk, tegas, gadhah prinsip, rajin, tabah, saha kemayu*. Sedaya perangan menika mujudaken satunggaling citra wanita paraga Jemini wonten ing perangan *psikis*. Perangan-perangan menika kanthi gamblang badhe dipunandharaken satunggal mbaka satunggal wonten ing ngandhap menika.

Inkang sepisan inggih menika jujur. Jujur inggih menika satunggaling watak ingkang sae menawi dipuntindakaken. Saben priyantun tamtunipun kedah gadhah watak jujur. Watak jujur menika boten wonten awonipun, watak ingkang sae ingkang damel citra dhiri priyantun ingkang sae. Kadosta paraga Jemini wonten ing *novel Jemini* anggitanipun suparta Brata, ugi gadhah watak jujur. Jemini wanita ingkang gegem kenceng kejujuran. Saking Jemini taksih alit

ngantos dumugi piyambakipun diwasa Jemini ngugemi watak jujur. Kadosta pratelan ukara wonten ing ngandhap menika ingkang nedahaken bilih Jemini menika jujur.

“La kok sebenggol, ki! Ya kelarangan, kowe, ki! Nggone Bu Talib kono rak rong sen oleh! La endi susuke?”
“Entek, Mak.” (No. Data 5, kaca 5)

Saking andharan menika dipuncariyosaken bilih Jemini menika dipundawuhi emakipun kangge tumbas brambang kaliyan laos wonten ing dalemipun Wak Talib. Jemini bidhal wonten ing dalemipun Wak Talib kangge tumbas brambang kaliyan laos ananging piyambakipun boten langsung wangsul, piyambakipun mampir-mampir dolan nuruti manahipun. Sasampunipun Jemini marem, piyambakipun wangsul wonten griyanipun. Dugi wonten ing griya kanthi mbekta menapa ingkang dipundawuhaken emake, emakipun Jemini nyuwun pirsababagan susuk blanjaniipun. Dipuntakeni dening emake Jemini mangsuli kanthi jujur bilih arta susukipun menika sampun telas kangge tumbas es lilin. Jemini mangertos bilih wangsulan menika badhe damel emakipun duka, ananging piyambakipun tetep jujur. Menika sikep ingkang katindakaken kanthi wontenipun dawuh saking *alam bawah sadar*.

Ingang salajengipun inggih menika raos meri. Raos menika tamtunipun raos ingkang boten becik, amargi boten saged nampi utawi kirang raos sukuripun awit saking menapa ingkang sampun wonten. Dipunambali malih bilih wonten ing *Id* menika dhasaring priyantun, priyantun menika dereng saged mbedakaken menapa ingkang sae saha menapa ingkang awon. Watak menika tuwuh kanthi langsung saha priyantun menika boten sadar. Watak meri ingkang

kacitrakaken paraga Jemini wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata menika badhe dipunrembag kanthi ningali pratelan-pratelan tembung ingkang nedhahaken perkawis menika kadosta wonten ing ngandhap menika.

“Iya, Mak. Seneng lek aku dadi arek lanang. Nontok jesben gak disengkang-sengakang mbarek arek lanang liyane! Enak, arek lanang! Gak tau dikongkon tuku miri apa laos!” (No. Data 6, kaca 6)

Saking pratelan tembung ing nginggil menika saged katingal bilih Jemini menika gadhah watak meri. Watak meri menika katingal saking panggayuhipun Jemini. Jemini menika gadhah panggayuh dados lare kakung supados nalika piyambakipun nonton jesben (*jazz band*) boten disengkang-sengkang dening lare kakung sanesipun. Jemini ugi meri dhateng lare kakung ingkang boten nate dipundhawuhi tumbas miri kaliyan laos. Watak meri ingkang dipungadhahi Jemini ugi katingal saking pratelan tembung ing ngandhap menika.

“Wah, gak enak, ya, dadi arek wedok iku. Lek arek lanang yok apa, Mak? Gak metu getehe koyok ngene, ya, Mak?” (No Data 15, kaca 45)

Saking andharan wonten ing nginggil katingal bilih Jemini menika meri dhateng tiyang kakung ingkang boten nggarapsari. Jemini rumaos gampil utawi rumaos sekeca nalika dados lare kakung ingkang boten kedah ngraosaken sakit nalika anggarapsari kadosta lare estri. Wonten ugi pratelan sanesipun ingkang nedhaken bilih Jemini menika meri.

“Wah, jajah nggih, dados serat niku. Aku ngono gelem ae lo, dikirem-kiremna ndhuk Negara Landa ngono iku. Njajah negara.” (No. Data 16, kaca 51)

Nalika samenika Jemini mangertosi Wak Talib beta layangipun Oom Piet ingkang badhe dipunkirim teng kantos Pos. Jemini lajeng nyuwun pirsu

dhaten wak Talib ngengingi serat menika wau. Jemini lajeng ngandharaken panggayuhipun supados dados serat ingkang saged tindakan njajah negara.

Sanajan gadhah raos meri, Jemini menika gadhah antebing tekad ingkang boten saged dipungoyahaken dening menapa kemawon. Jemini menika menawi gadhah panggayuh, utawi kekajengan, moten saged dipuncegah. Antebing tekadipun Jemini katingal saking pratelan tembung wonten ing ngandhap menika.

“Awas, koen, dakgasak!” ngontog-ontoge atine Jemini nalika semono. Nggeget lambe, drijine nyekenthem kaya arep antem-anteman. Ora sengaja dheweke wis ngomong nganggo basa Surabaya, basane arek-arek mau. (No. Data 9, kaca 20)

Jemini menika kelingan nalika nonton jesben wau siang ingkang dipunsekang-sekang dening lare kakung. Jemini gadhah raos boten trima saha menawi kepanggih malih kaliyan lare wau badhe gelut antem-anteman.

Watak ingkang awon ingkang dipungadhahi dening Jemini inggih menika gadhah nalar ingkang boten sae ngengingi perkawis tartamtu utawi *berprasangka buruk*. Saben priyantun tamtu nate gadhah penggalih kados mekaten nalika menapa ingkang dipuntampi boten sami kaliyan menapa ingkang dipunkajengaken. Penggalih menika lumrah, kadosta ugi Jemini. Jemini ugi *berprasangka buruk* ngengingi perkawis tartamtu kadosta wonten ing ngandhap menika.

Sanalika dheweke njerit. Kena apa dheweke getihen? Kamangka wis ora korengen ing bokonge! (No. Data 13, kaca 42)

Sawijingin dinten Jemini dolanan toya wonten ing lepen. Jemini bingung nalika wonten rah abrit wonten ing toya. Rah menika medal saking selangkanganipun. Kathah pitakenan ingkang tuwuh wonten ing nalaripun.

Pitakenan-pitakenan menika ndamel nalar ingkang boten sae. Menapa piyambakipun korengen? Menapa piyambakipun gadhah penyakit? Lan pitakenan sanesipun ingkang dames raosipun manah boten jenjem. *Prasangka-prasangka* utawi pangira-ira menika ingkang tamtunipun boten leres, ndamel penggalhipun boten jenjem. Jemini ugi nate *berprasangka buruk* wonten ing perkawis sanes kadosta wonten ing ngandhap menika.

Jemini nggraita. La iya, upama bapake Linda mengko ora teka, ora melu kapal sing diadhang tekane kuwi, gek kepiye?(No. Data 44, kaca 185)

Jemini tuwuh dados wanita diwasa ingkang kenceng nalaripun, ananging boten damel piyambakipun boten berprasangka buruk. Nalika piyambakipun ngentosi Oom Piet wonten ing pelabuhan kangge ngugemi janjinipun, Jemini gadhah nalar ingkang boten becik. Piyambakipun dipunkebaki dening pitakenan saha prasangka ingkang saha ngira-ira perkawis ingkang badhe katindhakaken nalika kasunyatanipun boten samestine.

Jemini ugi wanita ingkang *tegas*. Piyambakipun gadhah raos wani ngendika nalika wonten perkawis ingkang boten becik, utawi boten trep kaliyan manahipun menika kalampahan. Kadosta wonten ing pratelan tembung ing ngandhap menika.

“Embuh! Embuh! Gak katene ngomong! Gak sudi nglakoni! Si Jemini gedrag-gedrug. (No. Data 17, kaca 54)

Nalika Jemini dipunpaksa palakrama kaliyan Urip, sejatosipun Jemini boten purun. Jemini nulak kanthi *tegas* bilih piyambakipun boten purun palakrama kaliyan Urip. Ananging badhe mbrontak kados menapa mawon ingkang nama

wanita jaman rumiyin kedah manut kaliyan tiyang sepuhipun, boten gadhah kamardhikan kangge nemtokaken panggayuhipun.

Jemini boten namung tegas, ananging ugi gadhah *prinsip*. *Prinsip* menika menapa ingkang dados pandom pagesangan saben priyantun. Saben priyantun tamtu gadhah *prinsip* beda-beda, kadosta Jemini ingkang gadhah *prinsip* pagesangan ingkang dipunugemi kanthi jembaring manah.

Sipat nrima, ngalah lan prihatin kacetha ing guwayane kang pucet. Mangka satemene pawakane lagi ndedel-ndedele ngrembaka. (No. Data 27, kaca 91)

Saking pratelan tembung wonten ing nginggil katingal bilih Jemini menika gadhah prinsip. Prinsipipun Jemini dipunwujudaken kanthi sikep nrima, ngalah, saha prihatin ingkang damel gesangipun dados sekeca.

Jemini ugi *tabah* anggenipun nglampahi gesang ingkang tamtunipun boten kalampahan kanthi raos bungah ing manah. Gesang menika kadosta rodha cekar ingkang muter, gesang menika kala-kala wonten ing ngandhap, kala-kala ugi wonten ing nginggil. Gesang ingkang dipunlampahi Jemini ugi kados mekaten, satemah nalika piyambakipun wonten ing ngandhap, kedah *tabah* anggenipun nampi kersaning Gusti ingkang Maha Asih.

Radian ngumbar kanepsone. Jemini mung bisa jerit-jerit karo mrebes mili. Ora nangis gero-gero, mung njerit yen krasa lara. Malah bareng wis rada suwe kena ajar, ora sambat babar pisan. Dijambaki, ditepangi, digeceki, ora sambat, ora mbantah. (No. Data 28, kaca 96)

Jemini nalika dados muncinipun Den Radian menika pikantuk siksa ingkang nggegirisi. Jemini nampi menika kanthi *tabah*. Dipuntindakaken kanthi *tabah*, boten ngeluh, saha tulus manahipun namung kangge ngabdi kaliyan Tuwanipun.

Jemini ugi wanita ingkang rajin. Jemini sregep utawi piyambakipun nindakaken menapa ingkang sampun dados tanggeljawabipun kanthi sregep. Sedaya priyantun menika kedah gadhah watak rajin supados gesangipun mulya. Rajin menika ndamel padatan ingkang sae saha damel manungsa menika tumata gesangipun.

Esuk-esuk kudu wis tangi. Nggodhog wedang. Sarapan esuk kudu wis rampung sadurunge Radian budhal menyang markas. (No. Data 23, kaca 87)

Jemini kedah wungu enjing-enjing sanget kangge nyameptakaken sedaya kabetahan Tuwanipun. Awit nggodhog toya saha nyameptakaken sarapan kangge Radian. Sikep rajin ingkang dipungadhahi Jemini ugi katingal saking pratelan tembung ing ngandhap menika.

Saben esuk, Jemini mesthi tangi luwih esuk tinimbang Piet. Isah-irah, nggodhog wedang, ngirisi roti, terus nyekel kumbahan. Wayah Piet budhal dhines, sarapan esuk wis cemawis. Saungkure Piet, ana wae sing dicandhak. Nyapu jogan lan latar. Nyrebeti prabote omah. Mangsak. Yen krungu theng-theng jam gandhul muni ping rolas ngono, atine dadi gugup. Rumangsane durung tutug anggone tandang gawe, jebul kok wis bedhug. Angger wis bedhug, dina tutuge ki rasane cepet banget. Atine gugup, apa dheweke mengko nututi tandang gawe rampung sadurunge Piet mulih. (No Data 40, kaca 145)

Nalika dados muncinipun Oom Piet, Jemini ugi tasih gadhah sikep rajin. Piyambakipun anggenipun tandanggawe kanthi sengkut tulus namung kangge ngabdi dhateng Tuwanipun. Jemini rajin reresik dalem saha nyameptakaken sedaya kabetahanipun Tuwan Piet.

Inkang pungkasan saking Id inggih menika watak kemayu. Saben wanita tamtunipun gadhah watak kemayu menika. Inkang mbedakaken tingkat kemayunipun wanita inggih menika kados pundi wanita menika mujudaken utawi

ngekpresikaken raos menika. Kemayu menika angsal nalika taksih wonten ing salebeting pandom kewajaran. Kadosta Jemini, ugi gadhah watak menika.

Dheweke kelingan diinguk Landa Dawa saka jendhela. Dielokake ayu, Jemini klewes-klewes kecipuhan, kemendel nyablek lengene Landa Dawa, "Ah, Oom Piet ini, ana wae!" (No. Data 33, kaca 118)

Nalika Jemini dipunsebat ayu dening Landa Dawa, piyambakipun kecipuhan saha nyeblek astanipun Landa Dawa. Kecipuhan saha nyeblek astanipun Landa Dawa menika wujud saking watak kwmayu ingkang dipungadhahi dening Jemini. Saking pirembagan wonten ing nginggil ngeinggi *Id*, saged dipunpendhet dudutan bilih wanita menika kacitrakaken *psikisipun* kanthi gadhah watak, rajin, *tabah*, kemayu, meri, jujur, gadhah *prinsip*, antebing tekat, saha *berprasangka buruk*.

(2) Ego

Pirembagan salajengipun ngengingi citra *psikis* inggih menika *ego*. Saking gegaran teori bab II saged dipunpendhet dudutan bilih *ego* menika *psikologi* kapribaden ingkang tuwuh kangge mangertosi kasunyatan ingkang wonten lan ugi *ego* menika tuwuh saking *id* ingkang gayut kaliyan kasunyatan kangge netepi *id*. *Ego* ingkang katingal wonten ing dhiri paraga Jemini inggih menika antebing tekad, rajin, jujur, gadhah *prinsip*, *tabah*, *acuh tak acuh*, *berprasangka buruk*, saha *tegas*. Samenika saben perangan kasebat badhe dipunrembag kanthi cetha.

Sepisan badhe dipunrembag perangan gadhah prinsip. Jemini ugi menika gadhah prinsip nalika nuruti nalar saha kedah nggayutaken kaliyan

kasunyatan ingkang wonten. Kadosta wonten ing pratelan tembung ing ngandhap menika.

“Apa, Jemini urik! Wong midak garis gak gelem matek!” jare Surtiyem.

“Heleh, endi? Endi? Wong iku dudu tipakku, hek!”

“He! Meneng! Apa ora bisa meneng, ta, cah kuwi?!”

“tipakmu wae! Genah garise mau cetha, kok!”

“Gak! Gak! Ya, wis lek ngono aku gak melok mani ae! Endi gacoku!”
(No. Data 11, kaca 30)

Nalika Jemini dolanan sondah mandah wonten ing tangsi kaliyan kanca-kancanipun, Jemini dipunsebat urik dening kancane. Jemini boten rumaos urik satemah piyambakipun boten purun nderek dolanan sondah mandah malih. Prinsipipun jemini inggih menika kedah jujur. Wonten pacelathon ing nginggil katingal *egonipun* inggih menika Jemini pados menapa ingkang dipunraosaken dipungayutaken kaliyan kasunyatanipun.

Pirembagan salajengipun ngengingi *ego* inggih menika antebing tekad. Jemini gadhah tekad ingkang kiyat kangge nggayuh menapa ingkang dados kekajenganipun dipungayutaken kaliyan kasunyatanipun.

Jemini gulung koming, terus arep mlayu. Emake trengginas nyandhak jarike Jemini, nanging bocahe ora kecekel. Jarike keplorot digondheli emake, bocahe tetep mberot ucul. Mlayu ngethipleng wuda tanpa jarik! Dhuwit benggol loro iya digawa mlayu. (No. Data 7, kaca 9)

Nalika Jemini dipundhawuhi emake, piyambakipun boten purun bidhal sagedengipun dipunparingi upah. Ngantos emakipun neot Jemini, Jemini tetep tekade boten purun bidhal saderengipun diparingi upah. Wonten ugi tuladha sanesipun ingkang nedhahaken bilih Jemini menika gadhah tekad ingkang kiyat inggih menika.

Sapa wong gemluntung kuwi? Jemini wedi. Nanging dheweke ora gelem kelangan jambu kluthuk codhotan. Lan atine pengen weruh, sapa wong nganggo klambi putih clana biru mau. (No. Data 10, kaca 24)

Jemini nalika enjing-enjing remen nutur jambu wonten ing wingkingipun Paviliyune Landa. Enjing menika, Jemini ningali wonten tiyang ingkang sare wonten ing teras paviliyun. Piyambakipun rumaos ajrih, ananging Jemini ugi boten purun kelangan jambu klutuk codhotan, satemah Jemini ugi nekad mawon mlampah wonten ing wingking paviliyun kangge mendhet jambu codhotan.

Inkang salajengipun inggih menika ngrembag perangan jujur. Kados ingkang sampun dipunrembag wonten ing perangan *Id* wonten ing nginggil, wonten ing *ego* ugi dipunrembag malih perangan jujur. Jujur wonten ing mriki nalika dipungayutaken kaliyan kasunyatanipun, utawi pados ingkang leres kados pundi kasunyatanipun ngengingi perkawis tartamtu.

“La kenang apa?”

“Anu, lhe, Mak. Aku gak papa, lhe. Gak engkle, gak korengen, gak kakean mangan pencit, la kok getehen. Mbarek wetengku dadi laruua ngene!” (No. Data 14, kaca 44)

Nalika Jemini dipuntakeni dening emakipun kenging menapa piyambakipun gadhah tindakan kados mekatan, Jemini ugi njawab kanthi jujur kados menapa ingkang wonten kasunyatanipun. Jemini matur kaliyan emakipun bilih wonten rah medal saking dalan pipis, Jemini ugi ngandharaken bilih piyambakipun boten engkle, boten dhahar dhaharan ingkang kecut, ananging kok medal rah sking dalan pipisipun ingkang damel padharanipun sakit.

Jemini ugi gadhah watak acuh tak acuh utawi boten preduli dhateng perkawis wonten ing sakitaripun. Watak menika gadhah sisi ingkang sae ugi sisi ingkang awon. Sisi ingkang sae menika nalika priyantun saweg usada kangge nggayuh menapa ingkang dados kekajenganipun, piyambakipun kedah boten mirengaken pawicantenan ingkang boten becik ingkang saged ngambat usada menika. Jemini ugi gadhah watak menika, watak menika dipungayutaken kaliyan kasunyatan ingkang kalampahan.

*Adhik-adhike padha pating kruget didheseli, ana sing bekah-bekuh
marga kulite Jemini anyep. Jemini ora preduli. (No. Data 19, kaca 74)*

Jemini wangsul wonten ing griyaipun nalika nembe dipunboyong dening Urip wonten ing Tangsi Sambongan. Jemini rumaos sayah saha ngantuk amargi piyambakipun nalika ndalu boten sare. Dugi wonten ing griya, piyambakipun langsung mapan ndheseli rayinipun wonten ing kasur. Jemini boten preduli raos menapa ingkang dipunraosake rayinipun saha emakipun ingkang bingung kenging menapa piyambakipun wangsul.

Citra psikis dipuntingali saking egonipun ingkang badhe karembag salejengipun inggih menika rajin. Jemini gadhah sikap menika. Sikap ingkang sae menawi dipuntindakaken. Tuladhanipun inggih menika.

*Saungkure Tuwane, Jemini ora enak-enak. Umbah-umbah, ngepel,
reresik omah, nyrebeti kursi, dhipan lan lemari, lagek bias menyang
pasar. Mulih saka pasar mangsak. (No. Data 24, kaca 88)*

Jemini nalika dados muncinipun Radian, piyambakipun mangertosi kawontenan ingkang nyata bilih piyambakipun namung munci ingkang angasa siksa. Menawi mekaten Jemini terus bebahan, piyambakipun rajin lan tulus anggenipun ngabdi dhateng Tuwanipun. Tuladhanipun kadosta wonten ing

ninggil bilih sasampunipun Radian bidhal nyambut damel, Jemini reresik dalem, tindak pasar, saha masak kangge Radian. Tuladha sanesipun inggih menika.

Bengine Jemini ora enggal ngaso. Sawise ngladeni mangan bengi, dheweke nyemir sepatune Radian. Nganti ngilap tenan. (No. 30, kaca 97)

Jemini nalika ndalu boten enggal leren saderengipun sedaya ingkang sampun dados tanggeljawabipun dipuntindakaken. Wonten ing ninggil dipunandharaken bilih wonten ing ndalu Jemini taksih nyameptakaken dhaharan ndhalu kangge Radian, saha nyemir sepatunipun Radian kanthi ngilap. Tuladha sanesipun inggih menika.

Sarampunge nggilapake sepatu kanggo parade sesuke, Jemini njupuk benik kuningan klambi sragame Radian. kuwi digosoki dening Jemini nganggo braso, nganti katon kinclong-kinclong. (No. Data 31, kaca 97)

Sasampunipun ngelapi sepatunipun Radian, Jemini nggosoki kanciing (benik) agemanipun Radian kangge digosoki migunakaken braso supados kinclong-kinclong.

Jemini ugi gesang kanthi tabah, nrima menapa ingkang sampun dados kersanipun Gusti ingkang Maha Welas. Gesang menika boten saged dipunira-ira. Meapa ingkang dados panggayuh dhateng perkawis tartamtu dereng tamtu kasunyanipun ugi kados mekaten.

“Urip ngono rak ora seteruse nemu apes. Terkadhang anjlog. Terkadhang munggah. Ora beda kaya lakune rodha cekar. Saiki alon-alon mudhun, mengko utawa taun mbesuk alon-alon munggah. Maramara munggah ya mesthi ora bisa,” ujare Jemini. Malah mituturi. (No. Data 26, kaca 91)

Jemini nalika dipunkandhani dening Yu Siti malah paring nasehat dhateng Yu Siti. Jemini matur bilih gesang menika boten tamtu kepanggih awon

kemawon, ananging wonten wekdalipun gesang menika mulya, satemah kedah dipuntindakaken kanthi ikhas saha tabah.

Jemini ugi gadhah nalar ingkang boten becik ngengingi perkawis tartamtu. Berprasangka buruk ingkang wonten ing ngirik ngrembag babagan ego ingkang tuwuh amargi wontenipun Id kangge pados kasunyatanipun.

Sesuk saupama dheweke kawin karo Oom Piet, gek jebule Landa Dawa ora beda karo Radian....?! (No. Data 37, kaca 135-136)

Nalika Jemini dipunsuwun palakrama kaliyan Oom Piet, kathah prasangka utawi nalar ingkang boten sae ingkang tuwuh. Piyambakipun nggraita bilih samangke Oom Piet menika namung sami kadosta Landa Dawa saha Den Radian. Ananging kasunyatanipun sasampunipun Jemini nglampahi pagesangan kaliyan Om Piet, Jemini manggihaken bilih Oom Piet menika beda kaliyan ingkang menapa wonten ing nalaripun.

Jemini meneng. Dheweke ngerti, menenge piet iki mau mesthi ana gegayutane karo putusane Sang Pendheta. Putusan kang nguciwani. (No. Data 42, kaca 157)

Jemini gadhah nalar bilih Oom Piet anteng utawi meneng menika amargi wonten gegayutanipun kaliyan menapa ingkang dados putusanipun Sang Pendheta. Tamtunipun Pendheta boten sarujuk bilih Oom Piet menika palakrama kaliyan Jemini wonten ing Gereja. Jemini mangertos bilih menika warta ingkang nguciwani kangge Oom Piet.

Inkang pungkasan saking pirembagan *ego* inggih menika peranan tegas. *Tegas* wonten ing mriki inggih menika sikap ingkang dipunginakaken kangge mangertosi kasunyatan ingkang leres. *Tegas* boten tamtu pangandikanipun

kasar saha intonasinipun kedah banter. *Tegas* menika mujudaken sikap ingkang bener tur pener.

“E, bocah! Delengen Tuwane kae. Klambi setelan simpenan kanggo pesta sing dienggo. Gagah lo, sinyone!” emake ngelokake karo mesem. (No Data 38, kaca 138)
“Ya wis, Emak ae sing budhal.....!”

Nalika Jemini diajak bidhal nonton sirkus kaliyan Oom Piet, Jemini dandan kanthi ayu. Emakipun Jemini dawuh dhateng Jemini supdos migunakaken rasukan ingkang sae, ananging Jemini rumaos boten sreg kaliyan emakipun satemah piyambakipun nindakaken menapa ingkang dados dhirinipun rumaos nyaman.

(3) *Super Ego*

Pirembagan ingkang pungkasan ngenginggi citra wanita paraga Jemini wonten ing *novel Jemini* angitanipun Suparta Brata ngenginggi citra *psikis* inggih menika *super ego*. Saking gegaran teori wonten ing bab II saged dipunpendhet dudutan bilih *super ego* inggih menika *psikologis* kapribaden ingkang gadhah ancas kangge nemtokaken perkawis menika leres utawi boten leres, sae menapa awon. Jemini tamtunipun gadhah citra ingkang mekaten. Piyambakipun tamtu saged mendhet tindakan menapa ingkang kedah dipuntindakaken ngenginggi perkawis utawi kahanan tartamtu. *Super ego* ingkang tuwuh saha ingkang saged katingal wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata paraga Jemini inggih menika watakipun *acuh tak acuh*, jujur, antebing tekad, gadhah *prinsip*, boten tega, *tabah*, rajin, *berprasangka buruk*, saha nengenaken kabetahan tiyang sanes. Sedaya perangan citra *psikis* saking *super ego* ingkang dipungadhahi

dening paraga Jemini wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata badhe karembag kanthi gamblang satunggal mbaka satunggal.

Sepisanan ingkang badhe karembag inggih menika rajin. Sikap rajin wonten ing ngriki ngengingi sikap ingkang dipunpendhet saking wontenipun id saha *ego*. Saged dipunsebat bilih rajin menika sikap ingkang dipunpendhet sasampunipun *id* saha *ego* ingkang wonten ing *alam bawah sadar* saha wonten ing alam antawisipun *bawah sadar* kaliyan sadar, rajin menika tindakan kanthi nalar ingkang sadar.

“Ya slamet-slamet wae, najan kuru. Lagek ewuh apa? Kono sajake kok sregep timen?”

“La ya kepengin ngenger sing apik, Kang. Wong wadon ijeng adoh sedulur, yen ora dibandhani sregep megawe apa bisa urip?” (No, Data 32, kaca 112)

Jemini kabur saking daleme Den Radian amargi piyambakipun boten kiyat nampi siksa saking Tuwanipun. Jemini lenggah wonten ing dalemipun Wak Talib ing Batujajar, Padalarang. Nalika Jemini saweg resesik dalemipun Wak Talib wonten ingkang nyuwun pirsa dhateng Jemini kenging menapa piyambakipun sregep sanget. Jemini paring wangsulan bilih nalika dados wanita ingkang tebih saking sederek kedah rajin utawi sregep. Menapa ingkang dipuntindakaken Jemini menika tamtunipun wujud saking saking *super ego* ingkang sampun kawujud kanthi nglampahi *id* saha *ego*.

Sujud saking *super ego* ingkang dipunwujudaken wonten dhirinipun Jemini inggih menika *berprasangka buruk*. *Berprasangka buruk* utawi nalar ingkang boten becik ngengingi perkawis tartamtu menika tuwuh amargi wontenipun nalar saking *id* saha *ego*.

Mengko gek..... akeh sing durung kawruhan katimbang kang wis dikenal? Lan nguciwani? Jemini wedi kuciwa. Marga yen ngantia keplayu maneh, oh, apa klakon dheweke bakal dadi wong wadon planyahan? (No. Data 36, kaca 135)

Jemini gadhah nalar ingkang boten becik ngengingi Oom Piet. Nalar menika tuw.uh awit saking pengalamanipun rumiyin. Piyambakipun gadhah kados trauma ingkang ndadosaken nalaripun dhareng Oom Piet boten sae. Jemini gadhah nalar bilih kados pundi nalika samangke Oom Piet menika sami kaliyan Den Radian utawi Oom Slompret. Jemini boten purun dipunwastani wanita planyahan ingkang remen minggat saking priyantun kakaung.

Mingsek-mingsek Jemini luwih banget. “Mengko mesthi kokdukani, huh, huh, huh! Zeker, U bent... kwaad!” (No. Data 41, kaca 146)

Nalika Jemini sampun dados muncinipun Oom Piet. Sawijining dinten Jemini dereng rampung anggenipun reresik dalem ananging Oom Piet sampun kondur. Jemini ajrih bilih samangke piyambakipun badhe dipundukani dening Piet kadosta Den Radian ingkang duka menawi Jemini dereng rampung reresik dalem nalika Radian kondur. Piet menika beda kaliyan Radian. Piet boten duka kados menapa ingkang wonten ing nalaripun Jemini. Wujud saking *super ego* ingkang dipunpendhet dening Jemini inggih menika nangis.

Pirembagan salejengipun inggih menika ngrembag babagan sikap *acuh tak acuh*. *Acuh tak acuh* utawi boten preduli saking perkawis wonten ing sakitaripun ugi satunggaling sikap saking *super ego* ingkang dipunpendhet dening Jemini ngengingi perkawis tartamtu. Sikap menika ingkang ndadosaken Jemini saged ngadeg jejeg sasampunipun piyambakipun dawah utawi sasampunipun kasunyatan ingkang dipunlampahi boten kados ingkang dipunkajengaken.

“Ah, bacin!” ujare dhewekan. Ngadeg, terus mlaku pincangan. Sok engkle, mlaku nganggo sikil siji, sikil sing ketaton diangkat nalika mlangkah. Kanthi mengkono dheweke nerusake laku. (No. Data 1, Kaca 1)

Saking andharan wonten ing nginggil dipuncariyosaken nalika Gemini taksih lare. Piyambakipun remen ngetutake lampahipun trem endhas cemeng kanthi nyarug-nyarug lemah. Samenika samparanipun Gemini midhek beling lan ndadosaken wonten rah ingkang medal saking samparanipun. Sikap ingkang dipunwujudaken dening Gemini inggih menika piyambakipun boten preduli dhateng samparanipun. Gemini nerusake lakunipun kangge nonton jesben. Tuladha sanesipun inggih menika.

Nanging Gemini sing dielokake, ora preduli. Selak kepengin weruh stambul, apa tontonan liya. Kepengin weruh sing padha ditonton lan dirubung, tontonan sing ditabuhi nganggo jesben (= jazz band), yakuwi musik Landa sing tabuhane nganggo trompet lan drum, sing suwarane ditirokake ilat Jawa ‘trojing-trojing’. (No. Data 3, kaca 2)*

Gemini mujudaken sikap acuh tak acuh nalika piyambakipun nonton jesben. Nalika kuwi Gemini dielokake dening satunggaling tiyang ingkang nonton jesben bilih piyambakipun bocah tangsi ingkang kawentar nakal. Gemini boten preduli, boten nggagas menapa ingkang dipunngendhikakaken tiyang wau. Gemini namung pengin ningali menapa swanten ingkang narik kawigatenipun. Swanten enika menika stambul napa sanes. Tuladha sanesipun inggih menika.

Wis embuh, Gemini emoh mikir. Ra ngrungoke rerasane liyan. Pokoke dheweke ora niat dadi wong planyahan. (No. Data 39, kaca 141)

Gemini nalika dipunsuwun dados muncinipun Oom Piet piyambakipun sampun boten mikiraken menapa ingkang dipunnalar dening tangga teparone utawi tiyang sanes. Sejatosisipun Gemini boten gadhah niat dados wanita planyahan.

Ingang ndhadosaken perkawis menika inggih menika kahanan ingkang dipuntindakaken dening piyambakipun.

Salajengipun inggih menika ngrembag perkawis jujur. Jujur ingkang wujud saking tindakan ingkang badhe dipuntindhakaken nalika wonten perkawis tartamtu. Jujur sampun dados citra dhiripun ingkang katingal wonten ing novel Jemini anggitanipun Suparta Brata.

“Nang apa kowe kok ndoweh neng kana?!”

“Nontok makne Raji diasap parut mbarek Yu Ngadinem, ngono!”
(No. Data 4, kaca 4-5)

Saking pratelan ukara wonten ing nginggil saged kaandharaken sikap jujur ingkang dipungadhahi dening Jemini. Nalika Jemini wangsul wonten ing tangsi, Jemini ningali wonten ing pawon tangsi wonten tiyang kalih ingkang saweg padudon. Jemini ngadeg wonten ing ngriku kaliyan ningali menapa ingkang wonten ing ngajengipun. Boten nyangka emakipun wonten, lajeng nyuwun pirsa dhateng Jemini kenging menapa piyambakipun wonten ing mriku. Jemini ugi paring wangsulan kados menapa ingkang saweg dipuntindakaken dening piyambakipun inggih menika saweg nonton padudon.

Pirembagan salajengipun inggih menika ngrembag *super ego* ngengingi *prinsip*. Jemini gadhah *prinsip* ingkang tuwuh saking menapa ingkang dhirinipun saha kawuwuhan menapa ingkang wonten ing lingkungan sakitaripun. *Prinsip* pagesangan menika tuwuh wonten ing dhirinipun Jemini. *Prinsip* menika dipunugemi kadosta pandom pagesangan.

Nanging Jemini rumangsa kurang cocog karo tingkah kang kaya mengkono kuwi. (No. Data 12, kaca 35)

Jemini ningali nalika emake Raji duka dhateng garwanipun wonten ing ngajeng tiyang sanes. Perkawis menika boten trep kaliyan manahipun Jemini. Perkawis kasebat nuwuhaken prinsip bilih Jemini boten badhe nindhakaken perkawis kados mekaten nalika sampun palakrama.

Super ego ingkang kawujud salajengipun inggih menika raos boten tega. Boten tega menika raos ingkang tuwuh nalika ningali perkawis utawi kahanan ingkang boten sae dipuntampi dening tiyang sanes. Jemini ugi gadhah raos ingkang mekaten.

Jemini ora tegel nyawang rekasane wong nglarani. Dheweke menyat ninggal kamar. Nanging lagi arep mbukak lawang, “Adhuuuuh!!” Keprungupanjerite sing nglarani, bantas cemengkling, ngeres-esrei ati. (No. Data 43, kaca 171)

Nalika Jemini dipunsuwun dening Den Sutras kangge ambiyantun Yu Kadinah ingkang saweg nglarani, piyambakipun langsung bidhal sasampunipun pikantuk palilah saking Oom Piet. Jemini rumaos boten tega nalika ningali rekaosipun Yu Kadinah ingkang saweg nglarani. Jemini boten kiyat ningali, satemah piyambakipun medal saking kamar ingkang dipunginakaken kangge babaran Yu Kadinah.

Pirembagan salajengipun inggih menika tabah. *Tabah* menika wujud saking *super ego* ingkang dipunpendhet ngengingi kasunyatan ingkang wonten. Kasunyatan wonten ing ngriki inggih menika nalika priyantun kedah nglampahi kersanipun Gusti ingkang boten sae, sedih, gesang boten mulya saha sanesipun. Jemini ugi nate gesang kanthi kados mekaten. Satemah piyambakipun nampi kanthi ikhlas saha nindakaken menika wau kanthi *tabah*.

Jemini wis ora sambat maneh. Rambute dijambak wong sempoyongan, dienggo teken. Wonge menyanyi karo misuh-misuh, karo ngece-ece. Kelakuan kaya mengkono kuwi saya suwe saya kerep. Dhisike mung yen malem Minggu, nanging wasana meh angger ana kelonggaran Radian ngombe-ombe nganti mendem. Tangga teparone padha mesakake marang Jemini. Akeh sing ngojok-ojoki supaya lunga wae. (No. Data 25, kaca 90)

Nalika Jemini dados muncinipun Den Radian, Jemini sampun kulina kaliyan tindakan Tuwanipun ingkang remen nyiksa. Satemah nalika Radian wangsul kanthi kahanan mabok, piyambakipun sampun pasrah, sampun mangertos bilih samangke piyambakipun badhe dipunsiksa dening Tuwanipun. Jemini nglampahi lelakon kados mekaten kanthi tabah.

Pirembagan ingkang pungkasan saking *super ego* inggih menika perkawis nengenaken kabetahan tiyang sanes. Nengenaken kabetahan tiyang sanes menika katindakaken bilih priyantun menika gadhah raos sosial ingkang inggil. Priyantun menika kedah purun ngasoraken menapa ingkang dados panggayuh utawi kekajenganipun kangge mujudaken menapa ingkang dados kabetahan utawi panggayuhipun tiyang sanes.

Yen nari atine dhewe, satemene dheweke wegah srawung karo Radian. Nanging ngrungokake omongane tangga teparo lan kanca-kancane, anggone ngalem yang Radian kuwi sugih, gemi, mesthine cocog karep atine Jemini, atine dadi goreh. Apa Jemini iki kepengin urip bareng karo wong sugih? Utawa apa jejodhoan kuwi kanggo golek pasugihan? Atine tetep emoh. Nanging anggone wurung jejodhoan karo Urip ya dadi rerasan ing tangsi, mbuktekake yen anggone kemantenan mung dienggo golek pasugihan. Ewuh banget! Nolak Radian, terus mbaleni urip karo Urip ki kok ya saru timen. Kamangka wongtuwane kebacut oleh bathiakeh merga ngawinake dheweke wingi kuwi! (No. Data 21, kaca 83-84)

Jemini nalika dipunsuwun dados muncinipun Den Radian ssejatosipun piyambakipun boten purun. Ananging piyambakipun boten saged nolak. Ingkang

sepisan wanita jaman samenika dereng gadhah kamardhikan kangge ngandharaken menapa ingkang pados panggayuhipun. Ingkang angka kalih Jemini boten gadhah kekajengan malih kangge damel wirang tiyang sepuhipun. Sejatosisipun Jemini mangertos bilih piyambakipun dados piwancenatanipun tiyang satangsi amargi palakramanipun kaliyan Urip menika boten dados. Jemini mangertos bilih tiyang sepuhipun inggih wirang, isin kaliyan ingkang sampun dipuntindakaken dening piyambakipun. Satemah kanthi awrating manah, piyambakipun purun dipundadosaken munci dening Den Radian kanthi ancas kangge ngicalaken roas wirang ingkang dipuntandang dening tiyang sepuhipun.

Saking andharan wonten ing nginggil ngenginggi *id, ego, saha super ego* saged dipunpendhet dudutan bilih antawisipun *id, ego, saha super ego* menika gadhah gegayutan ingkang raket. Citra wanita paraga Jemini wonten ing *novel Jemin* anggitanipun Suparta Brata ngenginggi perangan *psikis* saking perangan *id* mujudaken watak jujur, meri, antebing tekad, *berprasangka buruk, tegas*, gadhah *prinsip*, rajin, *tabah*, saha kemayu. Bilih menawi dipuntingali saking perangan *ego* mujudaken watak antebing tekad, jujur, gadhah *prinsip, acuh tak acuh*, rajin, *tabah, berprasangka buruk*, saha *tegas*. Ingkang pungkasan saking perangan *super ego* mujudaken watak *acuh tak acuh*, jujur, antebing tekad, gadhah *prinsip*, boten tega, rajin, *tabah, berprasangka buruk*, saha nengenaken kabetahan tiyang sanes. Watak menika ingkang damel citra *psikis* wonten ing dhiri wanita, mliginipun wonten ing dhiri Jemini minangka paraga tama wonten ing *novel Jemini* anggitanipun Suparta Brata.

c. Citra Wanita Paraga Jemini Wonten Ing Novel Jemini Anggitani pun Suparta Brata Wonten Ing Perangan Sosial

Pirembagan ingkang pungkasan ngengingi perkawis citra wanita inggih menika dipuntingali saking perangan *sosial*. Perangan *sosial* menika kaperang dados kalih, inggih menika dipuntingali saking peranipun wanita wonten ing kulawarga kaliyan peranipun wonten ing masarakat. Kalih perangan kasebat badhe dipunrembag kanthi *rinci* lan cetha.

1) Peranipun Wonten Ing Kulawarga

Sedaya tiyang tamtu gadhah peran wonten ing pundi kemawon. Kadosta nilika wonten ing kulawarga, sekolah, lan ugi wonten ing masarakat. Samenika badhe karembag ngengingi peranipun Jemini wonten ing kulawarga. Wonten ing novel menika dipunandharaken cariyosipun Jemini saking piyambakipun taksih alit dumugi Jemini sampun gadhah garwa lan putra. Tamtunipun saking menika sampun saged dipunpendhet dudutan bilih Jemini gadhah peran wonten ing saben lelakon ingkang dipunlampahi. Wonten ing cariyos novel Jemini anggitanipun Suparta Brata, Jemini gadhah peran ingkang maneka warna kadosta dados putri, mbakyu, mboklik, garwa, lan ibu. Sedaya peran menika badhe karembag satunggal mbaka satunggal supados langkung cetha.

Inggih menika peranipun minangka dados putri. Jemini kedah manut kaliyan tiyang sepuhipun. Minangka dados putra/ putri kita kedah ngormati tiyang sepuh. Tembung “wongtuwane” wonten ing *data* menika nedhahaken bilih tiyang sepuhipun Jemini, lan Jemini menika dados putri. Jemini menika putrinipun Pak Wagiman kaliyan Ibu Semi.

“Niku wau putrane mrika,” ujare bapake Jemini nalika dicukur Wak Talib.(No Data 8, kaca 13)

“Mbok! Galo, anakmu rak dadi gawene Wak Talib!”(No Data 9, kaca 13)

Saking *data* wonten ing nginggil ugi katingal bilih Jemini menika gadhah peran dados putra. Wonten ing *data* ingkang inggil dipunandharaken nalika Pak Wagiman nyuwun pirsa dhateng Wak Talib menapa Jemini wau dolan wonten dalemipun. Pak Wagiman anggenipun nyuwun pirsa kaliyan Wak Talib menika migunakaken tembung “putrane” kangge nyebut Jemini, satemah cetha sanget bilih Jemini menika peranipun dados putranipun Pak Wagiman. Lajeng ing ukara salajengipun Pak Wagiman matur kaliyan garwanipun ngengingi Jemini ingkang dados damel Wak Talib migunakaken tembung “anakmu”. Tembung “anakmu” menika ugi gadhah teges bilih sejatosipun Jemini menika putranipun.

“Betul, Tuwan. Itu wagiman punya anak perempuan nyang paling tuwa,” Wagiman monthak-manthuk saka njero jendhela.(No. Data 25, kaca 60)

Wonten ing nginggil ugi langkung cetha, bilih Pak Wagiman ngandharaken dhaten Oom Piet bilih Jemini menika putranipun. Oom Piet menika saweg dugi wonten ing hajatanipun Pak Wagiman nalika Jemini dipunpalakramakaken kaliyan serdadu Sambongan ingkang nama Urip.

Jemini ugi gadhah peran dados mbakyu wonten ing kulawarganipun. Mbakyu inggih menika putra ingkang yuswanipun langkung nginggil tinimbang putra ingkang angka kalih lan piyambakipun wanita. Menawi kakaung dupunwastani mas utawi kangmas. Lan menawi yuswanipun langkung ngandhap menika dipunwastani rayi utawa adhik.

Jemini mblusuk menyang tempat tidhur lawas, ndheseli adhik-adhike! Adhik-adhike padha pating kruget didheseli, ana sing bekah-bekuh marga kulite Jemini anyep. Jemini ora preduli. Ambruk, terus ngorok sesengguran! Ngantuk banget marga wis sewengi nutug ora ngliyep babarpisan. (No. Data 68, kaca 74)

Wonten ing pretelan ukara ing nginggil dipunandharaken nalika Jemini wangsul saking tangsi Sambongan sasampunipun dipunboyong dening Urip. Jemini nekad wangsul wonten ing dalemipun tiyang sepuhipun amargi piyambakipun dereng rumaos wangun dados garwa. Enjang-enjang nalika tiyang tiyang wonten ing tangsi Sambongan dereng wungu piyambakipun medal kadosdene maling medal saking tangsi. Wonten ing pratelan data ing nginggil dipunandharaken bilih Jemini nalika dugi wonten griyanipun lajeng tumuju wonten papan kangge sare lan sare sareng kaliyan rayinipun. Wonten ing mriku dipunsebat Jemini “ndheseli adhik-adhike”, tembung menika gadhah teges bilih Jemini menika gadhah rayi, satemah peranipun Jemini inggih menika dados mbakyu.

Nalika kuwi ana prawan cilik mlayu-mlayu marani emake Jemini. Nangis bengok-bengok. “Yu Jem nyang endi kae, Mak?! Hii-hi! Nyang sirkus, ya? Aku kok ora dijak?! Hi-hiii!!” (No Data 73, Kaca 140)

Rayinipun Jemini gadhah pepenginan ningali sirkus lan nyuwun marang bapakipun supados dipunajak ningali sirkus. Jemini ugi dipunajak dening Oom Piet kangge ningali sirkus sareng kaliyan piyambakipun. Nalika Jemini bidal tindak ningali sirkus kaliyan Oom Piet, rayinipun nangis amargi dipuntilar dening Jemini. Rayinipun nyebat “Yu Jem” nalika nyeluk Jemini. Tembung “Yu” menika dipunginakaken kangge nyebat tiyang estri ingkang yuswanipun langkung inggil.

Saking menika sampun cetha katingal bilih Jemini menika gadhah peran dados Mbakyu.

Lajeng Jemini uga gadhah peran dados mboklik. Mboklik menika sesebutan kangge rayinipun ibu utawa bapak ingkang estri. Menawi ingkang dados rayinipun bapak utawa ibu menika kakung, dipunwastani Paklik utawa paman.

Mengkono uga Siti, bojone Oom Slompret sing teka niliki mboklike, dadi welas weruh kahanane Jemini. (No. Data 76, kaca 90)

Siti menika sejatosipun yuswanipun langkung sepuh menawi dipuntandhingaken kaliyan Jemini, ananging amargi mbahipun Jemini menika langkung sepuh tinimbang mbahipun menawi tiyang Jawi nyebatipun taksih sepuh awune Jemini, satemah Siti nyebat Jemini Mboklikipun.

“Priye, ta, Lik? Sampeyan kok isa nglakoni kaya ngene?” Ujare Siti nalika bali mara dhayoh esuk-esuk wayahe Radian lunga kantor. (No Data 78, kaca 90)

“Ah, nanging yen kaya sampeyan ngono kuwi, Lik, aku yo ora betah nglakoni. Dupeh lanang. Dupeh pangkate dhuwur....!” (No data 79, Kaca 90)

Nalika Siti dugi dateng paviliyune Den Radian wonten ing Betawi, Siti boten tega ningali kahananipun Jemini ingkang dipunsiksa dening tuwanipun. Wonten ing pratelan pacelaton ing nginggil, Siti nyebat Jemini migunakaken “Lik” ingkang ateges MbokLik. Saking sesebutan menika saged katingal bilih Jemini menika gadhah peran minangka Mboklikipun Siti.

“Kowe ki kok aneh, ta, Lik? La aku ki rak ya.... Piye jenenge kuwi?! Wong biyen dadi muncine Den Sutras wurung marga kecanthol Tuwan Slompret. La kok saiki bareng aku dikipatake Tuwanku, kok wani-

wanine nyedhaki Den Sutras maneh? Gek saiki wayahe muncine Den Sutras nglarani ngene! La rak piye unine umong mengko?” (No. Data 88, kaca 167)

Wonten ing pratelan pacelathon wonten ing nginggil, Jemini ugi dipunsebat Lik dening Siti nalika Jemini ndhawuhi Siti supados piyambakipun dugi wonten ing pavilliyune Den Sutras kangge ambiyantu Yu Kadinah ingkang saweg mbabarake. Panyebatan “Lik” menika ugi nggambangaken peranipun Jemini minangka dados Mboklik.

Tiyang gadhah peran dados garwa nalika piyambakipun sampun mbangun palakrama. Jemini ugi dados garwa. Saderengipun, Jemini menika ugi sampun nate palakrama kaliyan Serdadu saking tangsi Sambongan ingkang nama Urip. Palakrama antawisipun Jemini kaliyan Urip menika boten dangu amargi Jemini wangsul wonten dalemipun tiyang sepuhipun lan boten purun gesang sesarengan kaliyan garwanipun wonten ing tangsi Sambongan. Jemini dados muncinipun Oom Piet, saderengipun dipundadosaken garwa. Garwa utawa bojo inggih menika tiyang ingkang miturut agama lan adat sah dados sisihanipun lan gesang sesarengan kangge mbangun kulawarga.

Urip ucul klambi karo nyoba-nyoba rembugan karo bojone. (No Data 42, kaca 64)

Wong wadon saiki wis pinter nggulung stagene dhewe barang, ora susah direwangi, mengkono pikirane Urip nalika nyawang sing wadon. (No Data 43, kaca 65)

Saking pratelan ukara wonten ing nginggil, Jemini menika sampun dados garwanipun Urip. Katingal saking pratelan ingkang sepisan inggih menika wonten tembung “bojone” ingkang nedhahaken bilih Jemini menika garwanipun Urip. Lan pratelan ingkang kapingkalih menika wonten tembung “sing wadon”,

wonten ing mriku tembung “sing wadon” gadhah teges garwa. Bilih Urip menika nyawang garwanipun kaliyan nalar bilih wanita samenika sampun pinter anggenipun nggulung stagen.

Sawise nikahan, Piet karo bojone golek omah liya. Oleh omah pethak ing kampong Gathotan, ora adoh saka greja. (No Data 46, kaca 173)

Saderengipun dipundadosaken garwa dening Oom Piet, Jemini dipundadosaken munci. Jemini palakrama kaliyan Oom Piet wonten ing greja. Wonten ing pretelan menika ugi dipunsebataken tembung “bojone” ingkang nggambangaken bilih Jemini menika gadhah peran dados garwa.

Jemini mung manthuk. Krongkongane rasane seseg. Tangise arep mbrojol wae. Nanging dheweke kudu kuwat. Wong wadon bojo kumpeni Landa kudu ora nangis ditinggal Landane mulih menyang negarane! (No. Data 49, kaca 182)

Miturut pretelan ukara wonten ing nginggil menika, Jemini myebataken bilih piyambakipun menika garwa kumpeni Landa. Wonten ing cariyos, Jemini menika dados garwanipun Oom Piet Coertszoon. Jemini nyadhari bilih dados garwa kumpeni menika boten pareng sedih nalika dipuntilar garwanipun kondhur wonten ing negaranipun. Pratelan menika ugi nggambangaken bilih peranipun Jemini inggih menika dados garwanipun Oom Piet.

Ingkang pungkasan inggih menika Jemini gadhah peran dados ibu. Ibu inggih menika tiyang sepuh ingkang estri. Ibu menika ingkang sampun ngandhut, lan mbabarake bayi. Ibu ugi ingkang ndhidhik putra putrinipun supados dados tiyang ingkang sae.

Jemini lungguh ing kursi karo ngisik-isik sirahe anake sing turu neng gendhongane. (No Data 52, kaca 180)

Wonten pratelan menika wonten tembung “anake” anake wonten ing mriki gadhah teges putranipun Jemini. Jemini lungguh wonten ing kursi kaliyan ngelus-elus putranipun ingkang sare wonten ing gendhongan. Satemah katingal bilih Jemini menika gadhah peran dados Ibu.

“Wis, ta, yen sliramu kudu bali menyang Negara Landa, ya budhala kana dhewe. Merga aku ora lila Linda nyusu sapi.” (No. Data 53, kaca 181)

Jemini sasampunipun palakrama kaliyan Oom Piet, piyambakipun ngandhut. Lajeng mbabaraken putri ingkang nama Linda. Perkawis kasebat mbuktekake bilih Jemini menika sampun dados ibu kangge Linda putrinipun kaliyan Oom Piet. Wonten ing pratelan pacelathon menika ugi dipuncariyosaken bilih Jemini boten sumerep bilih samangke Linda dipunparingi susu sapi menawi nderek Oom Piet wonten negara Landa.

Setaun maneh nglairake adhike Linda. Lan taun teruse... ngono maneh. (No Data 57, kaca 191)

Sasampunipun Oom Piet dugi malih wonten ing Betawi lan kempal malih kaliyan Jemini lan Linda, Jemini ngandhut malih wonten ing taun ngajengipun lan ugi taun ngajengipun malih. Saged dipunpendhet dudutan bilih Jemini menika gadhah peran dados ibu, amargi piyambakipun ngandhut lan mbabaraken putra.

2) Peranipun Wonten Ing Masarakat

Manungsa menika tiyang *sosial*. Tegesipun tiyang *sosial* inggih menika tiyang menika boten saged gesang tanpa mbetahaken tiyang sanesipun. Wonten ing mriki badhe karebag perkawis peranipun Jemini wonten ing masarakat. Jemini menika gesang wonten ing saklebeting lingkungan Tangsi. Tangsi menika papan gesangipun para kumpeni lan prajurit kumpeni sakulawarganipun. Wonten ing novel menika katingal bilih Jemini gadhah tigang peran wonten ing masarakat. Ingkang sepisanan inggih menika dados bocah tangsi. Bocah tangsi padatanipun ugi dipunwastani “anak kolong”. Kenging menapa dipunwastani “anak kolong” amargi saben prajurit kumpeni menika dipunparingi dhipan sungsum ingkang dipunginakaken sare kangge sakulawarganipun. Padatanipun saben kulawarga kumpeni menika gadhah putra ingkang kathah lan amargi dhipanipun namung setunggal, kathah putranipun ingkang tilem wonten ing sangandhapipun dhipan “kolong”. Jemini ugi dipunwastani bocah tangsi.

“Alah, lumarah. Wong bocah tangsi, arep njaluk kaya ngapa. Mengko yen wis gedhe rak mari dhewe.” (No. Data 91, kaca 13)

Wonten ing jaman rumiyin, bocah tangsi asring dipunsebut bocah ingkang nakal lan susah dipunkandhani. Semana uga Jemini ingkang remenipun dolan lan susah dikandhani dening emakipun. wonten pratelan data menika Jemini dipunssebat bocah tangsi dening Wak Talib. Nggamblangaken bilih Jemini menika gadhah peran minangka bocah tangsi.

“Barang ilang kiraku ora ana. Kowe cah tangsi tulen mesthi ngerti apa paukumane yen ngantia njejupuk. Nanging pancen ana sing

kecolongan. Yakuwi Den Radian, sing duwe omah.” (No Data 94, kaca 77)

Pratelan ing nginggil menika ugi ngandharaken malih bilih Jemini menika gadhah peran wonten ing masarakat minangka bocah tangsi. Wonten ing nginggil Pak Wagiman ngendika kaliyan Jemini bilih menawi wonten ing mendhet barangipun tiyang sanes tanpa nyuwun pamit dhateng ingkang kagungan menika tamtu pikantuk paukumunan. Menika wau inggih dados kukum ingkang wonten kangge bocah tangsi.

Urip ing padesan ing mengkono mau wujud dongengan thok kanggone bocah-bocah tangsi barakane Jemini,(No Data 92, kaca 19)

Padatanipun nalika ndalu utawi bibar magrib, Pak Wagiman asring nyariosaken gesangipun rumiyin nalika tasih alit wonten ing desa. Jemini namung saged mbayangaken, piyambakipun inggih gadhah panggayuh kados mekaten, ananging piyambakipun dados bocah tangsi ingkang boten nate ngraosaken gesang wonten ing desa. Urip wonten ing desa menika namung dados dongeng kangge bocah-bocah wonten ing tangsi. Bocah-bocah ing tangsi menika gesang kanthi kathah aturan boten bebas utawi mardhika kados lare-lare sanesipun ingkang gesang boten ing tangsi.

Tiyang satangsi ngertos sedaya dhateng Jemini putrinipun Pak Wagiman. Jemini ugi mlebet dados warga tangsi. Warga tangsi inggih menika sedaya tiyang ingkang gesang wonten ing tangsi. Jemini lan kulawarganipun ugi mapan wonten ing tangsi, satemah Jemini inggih dados warga tangsi.

“Ngene, Jem. Kowe ki saiki rak isih dadi rerasane wong tangsi kene. Diomah-omahake, diramek-ramekake nganti emakmu bathine telung

bokor, suprandene kowe mlayu manten sepasar bubar!” (No. Data 110, kaca 78)

Gesang wonten ing tangsi beda kaliyan gesang wonten ing saknjaba tangsi. Kadosta Jemini ingkang anggenipun palakrama kaliyan Urip boten langgeng, ugi sedaya tiyang ing tangsi ngertos sedaya. Wonten ing pratelan ing nginggil katingal bilih Jemini menika gadhah peran wonten ing masarakat minangka warga tangsi.

Nanging anggone wurung jejodhoan karo Urip ya dadi rerasan ing tangsi, mbuktekake yen anggone kemantenan mung dienggo golek pasugihan. (No Data 111, kaca 83)

Jemini nalika dipunpalakrama kaliyan Urip menika boten dangu. Nalika diboyong Urip wonten ing tangsi Sambongan, Jemini enjang-enjang gasik wangsul wonten griyanipun ing tangsi Surabaya lan boten purun ndherek garwanipun. Perkawis menika ingkang miwiti piyambakipun dados rerasan warga tangsi sanesipun. Saking menika ugi saged dipuntingali Jemini menika peranipun wonten ing masarakat minangka warga tangsi.

Malah dhek ana trojing-trojing musik sirkus karo badhut-badhute liwat ngarep tangsi, kabeh wong satangsi padha mlayu nonton, ngrayah Koran slebarane, Jemini iya ora mingket saka njero kantin. (No Data 112, kaca 128-129)

Nalika Jemini sampun uwal saking gesangipun Den Radian ingkang remen nyiksa piyambakipun, Jemini wangsul wonten ing tangsi Surabaya lan ambiyantu emakipun njagi kantin. Padatanipun nalika wonten trojing-trojing musik sirkus, sedaya warga tangsi sami mlayu kangge ningali menika, ananging nalika semana Jemini boten nate gadhah pepenginan kangge ningali menika.

Wonten ing nginggil menika ugi ngandharaken bilih Jemini menika gadhah peran wonten ing masarakat minangka warga tangsi.

Wanita wonten ing tangsi ugi beda kaliyan wanita wonten ing njawi tangsi. Wanita wonten ing tangsi ingkang tasih dara padatanipun dipundadosaken munci dening tiyang Landa. Kadosta Jemini ugi dipundadosaken munci. Jemini menika nate dipundadosaken munci dening Den Radian kaliyan Oom Piet Coertszoon. Nalika dados muncinipun den Radian, Jemini nampi siksa ingkang nggegirisi, ngantos sawijining dinten piyambakipun boten kiyat nampi siksa menika lajeng kabur saking dalemipun Den Radian. Sasampunipun wangsul wonten ing tangsi Surabaya, Jemini dipunsuwun dening Oom Piet Coertszoon dipundadosaken munci. Jemini ugi purun nalika piyambakipun dipunsuwun dados muncinipun Oom Piet.

Karotengah taun urip saomah karo Piet Coertszoon ing Loji Kampun Landa Jemini disebut munci. Lumrahe disebut “dinyai Landa” utawa “Nyaine Landa.” (No. Data 106, kaca 172)

Munci inggih menika wanita ingkang dados rewangipun tiyang Landa. Rewang wonten ing ngriki, boten namung resesik dalemipun tiyang Landa menika, ananging ugi ngancani tiyang Landa sare. Kathah wanita pribumi ingkang dados munci lan ngandhut putra Tuwanipun. Munci menika boten dipunnikah kanthi resmi wonten ing Gereja. Wonten ing nginggil menika dipunandharaken bilih Jemini menika muncinipun Oom Piet. Munci padatanipun ugi asring dipunsebat “dinyai Landa” utawi “Nyainipun Landa”. Kanthi mekaten sampun gamblang bilih Jemini menika gadhah peran wonten ing masarakat minangka dados munci.

Saiki Den Radian ngarepake kowe, sanajan mung dadi munci. Tegese ya ngancani kumpul turu barang, kaya wong kawinan. (No Data 96, kaca 79)

Menika dipunandharaken malih supados langkung cetha wonten ing nginggil. Bilih nalika dados munci menika boten namung ambiyantu masak ananging ugi ngancani sare tuwanipun kadosta tiyang ingkang sampun palakrama. Pak Wagiman menika ngendika kaliyan Jemini bilih piyambakipun dipunsuwun dados muncinipun Den Radian. Satemah langkung cetha bilih Jemini gadhah peran wonten ing masarakat minangka munci.

“Kuwi kowe dimunci Landa, Landane isih seneng kowe jarikan. Seje karo aku, dimunci dudu Landa, ning kepengine aku dikulinakake polah tingkah lan nyandhang cara Landa.” (No Data 100, kaca 92)

Pretelan wonten ing nginggil menika ugi ngandharaken bilih Jemini menika dados munci. Dipuncariyosaken nalika Siti menika ningali Jemini ingkang ngagem rasukan ingkang boten samesthine tiyang Jawi wonten ing dalem. Lajeng Jemini ngandharaken bilih Tuwanipun ingkang ngersakaken piyambakipun ngagem rasukan kados mekaten. Jemini ugi matur bilih Tuwanipun Siti menika Landa ananging remen menawi muncinipun migunakaken rasukan cara Jawa, benten kaliyan Tuwanipun Jemini sanes Landa ananging ngersakaken piyambakipun ngagem rasukan cara Landa.

2. Stereotype Wanita Wonten Ing Novel *Jemini* Anggitanipun Suparta Brata

Stereotype wanita inggih menika paningal boten sae dhateng wanita. Sakmenika badhe karembag ngengingi perkawis *stereotype* wanita. *Stereotype* wanita kadosta ingkang sampun kaandharaken wonten ing bab II dipunperang dados sekawan inggih menika (1) *lemah* (boten gadhah daya), (2) *irasonal* (boten

nalar), (3) *emosional*, lan ingkang pungkasan (4) boten percaya dhiri. Ingkang sepisan badhe karembag ngengingi bilih wanita menika *lemah* (boten gadhah daya). Ngantos jaman sakmenika taksih kathah masarakat ingkang gadhah kapitadosan bilih wanita menika tiyang ingkang lemah, boten gadhah wenang, kedah manut lan nurut, lan sapanunggalanipun. Kadosta Jemini wonten ing wekdal menika ingkang boten gadhah wenang menapa-menapa.

Nanging percuma mikir ruwet-ruwet. Dhonge-ngedhong, Jemini ya kudu nuruti karepe wongtuwa. Wong wadon ora wenang milih. Malah melu wongtuwane iki uga ora wenang nulak! Ya priye maneh sadrema dado wadon. (No. Dhata 6, kaca 141)

Dados wanita wonten ing jaman rumiyin menika, boten gadhah wenang kangge nemtokake panggayuhe. Wanita menika namung kedah manut lan nurut kaliyan tiyang sepuhipun. Jemini ugi kados mekaten, piyambakipun kedah manut kaliyan tiyang sepuhipun nalika dipunsuwun dados muncinipun Oom Piet Coertszoon. Sanajan piyambakipun gadhah panggayuh kaliyan nalar ingkang beda.

“Omongmu! Kowe ki diwasa durung setaun jagung! Pratikelmumu wis kaya wongtuwa wae. Saiki ora prekara kowe seneng apa ora seneng! Kowe ki wedok. Isane mung disenengi wong lanang! Anggepmu apa kowe oleh sakarepmu, seneng wong lanang?!” (No Data 2, kaca 79)

Katingal bilih Jemini menika boten gadhah daya, amargi piyambakipun boten saged ngandhareaken menapa ingkang dados panggayuhipun, menapa piyambakipun remen menapa boten. Budaya Jawi ingkang ndherek paham patrarki satemah wanita menika papanipun wonten ing sangandapipun tiyang kakung. Wanita menika ugi boten gadhah kamardhikan kadosta tiyang kakung. Wonten ing pratelan ing nginggil Jemini menika kedah

manut lan nurut menapa ingkang dados dawuhipun tiyang sepuhipun. Jemini boten gadhah wenang kangge nulak, amargi piyambakipun wanita. Saking menika, saged dipunpendhet dudutan bilih stereotipe menika ingkang wujud lemah (boten gadhah daya) rumaket wonten ing dhirinipun wanita, wonten ing mriki mliginipun Jemini.

Radian ngumbar kanepsone. Jemini mung bisa jerit-jerit karo mrebes mili. Ora nangis gero-gero, mung njerit yen krasa lara. Malah bareng wis rada suwe kena ajar, ora sambat babar pisan. Dijambaki, ditepangi, digeceki, ora sambat, ora mbantah. Ora keduman papan nerangake apa sing kadadean esuk mau! (No Data 5, kaca 96)

Wonten ing pretelan ukara wonten ing ngingil dipunandharaken bilih Jemini menika boten gadhah daya kangge nulak siksa ingkang dipuntampi. Nalika dados muncinipun Den Radian, Jemini asring nampi siksa. Wonten jaman rumiyin wanita menika boten namung boten gadhah daya kangge ngandharaken menapa ingkang dados panggayuhipun ananging ugi boten gadhah daya kangge nulak menawi piyambakipun nampi siksa. Wanita menika *rentan* pikantuk siksa lan *kekerasan*.

Wanita uga asring dipunsebat tiyang ingkang *irasonal* (boten nalar). Padatanipun wanita nindakaken lelakon utawi perkawis tartamtu tanpa migunakaken nalar utawi *logika*. Wanita ugi padatanipun boten gadhah alesan kenging menapa piyambakipun nindakaken lelakon utawi perkawis kasebat. Wanita menika namung migunakaken raos kaliyan manahipun.

Jemini nyawang Tuwane sing lambene klomat-klamet. Embuh apa sing marahi wong kuwi kudu ditrisnani. (No. dhata 7, kaca 101)

Nalika Jemini dados muncinipun Den Radian, piyambakipun tresna kaliyan Tuwanipun. Piyambakipun boten mangertos kenging menapa kedah tresna

dhateng Den Radian. Sanajan Den Radian remen nyiksa piyambakipun, Jemini boten saged uwal saking Den Radian. Menika sipat alami ingkang dipungadhahi dening wanita. Jemini gadhah raos tresna dhateng Den Radian. Gadhah raos ngabdi ingkang ageng dhateng tuwanipun. Satemah nalika dipunsiksa dengen Den Radian piyambakipun boten purun pisah. Meniawi dipuntingali nalika dados manungsa ingkang limrah menawi dipunsiksa kados mekaten tamtu wonten usada kangge nglawan menapa ingkang kedah dipunperjuangaken kangge dhirinipun.

Wanita ugi asring boten saged ngontrol suraosipun. Wanita susah anggenipun ngendalikaken *emosinipun*. *Emosi* menka satemah tuwuh saking wontenipun kahanan ingkang wonten ing sakiwa tenengipun. Wanita menika langkung saged ngekspresikaken suraosipun menawi dipuntandingaken kaliyan tiyang kakung. Wanita saged mangertos suraosipun tiyang sanes namung saking ningali *ekspresinipun*, lelakonipun, kaliyan swantenipun.

Dielokake ayu, Jemini klewes-klewes kecipuhan, kemendel nyebal lengene Landa Dawa, "Ah, Oom Piet ini, ana wae! (No. Dhata 14, kaca 118)

Menika wujud saking *emosi*, inggih menika *emosi* remen menawi dipunsebat ayu. Wanita padatanipun gampang dirayu lan ugi remen menawi dipunpuji dening tiyang sanes. Kadosta Jemini ingkang raosipun bungah sanget nalika Oom Piet nyebat Jemini menika ayu.

Jemini mulih karo ulat mrengut. Weruh ulate Jemini, wongtuwane dadi ketar-ketir, ngira yen wis ngerti kena apa diundang mulih. (No Data 15, kaca 133)

Pratelan ukara ing nginggil menika ugi ngandharaken bilih Jemini ugi migunakaken *emosinipun*. Katingal saking praupanipun Jemini ingkang ulatipun

mrengut. Padhatanipun ulat mrengut menika ngandharaken bilih tiyang menika *ngekspresikaken emosi* boten sae, utawi boten remen dhateng perkawis tartamtu.

Jemini mlaku karo gedrug-gedrug lemah mlebu kamar. Ulate njabrut. (No Data 16, kaca 135)

Jemini ugi ngandharaken tumindakipun ingkang nedhahaken *emosinipun*. *Emosinipun* Jemini menika dipunandharaken kanthi gedrug-gedrug lemah kaliyan ulatipun njabrut. Perkawis menika kangge nedhahaken menapa ingkang wonten ing raosipun Jemini.

Stereotipe wanita ingkang pungkasan ingkang badhe karembag inggih menika perangan wanita ingkang gadhah raos boten percaya dhiri. Amargi budaya wonten ing Jawi menika migunakaken paham patriarki lan wanita menika kulina boten ngandharaken panggayuhipun utawi menapa ingkang dados kekajenganipun satemah wanita menika gadhah raos boten percaya dhiri.

“Lah, koen iku! Mangsak ae aku rung jegos ngene, wis katene mekir kawin. Sik rumangsa celik, aku iki, Yu!” (No. Dhata 17, kaca 75)

Wanita ugi asring gadhah raos boten percaya dhiri. Kadosta Jemini nalika piyambakipun boten purun palakrama kaliyan Urip. Jemini gadhah raos bilih piyambakipun dereng saged masak, lan ugi rumaos taksih alit. Raos ingkang mekaten limrah dipungadhahi dening wanita. Amargi wanita menika sampun kulina kedah manut lan nurut, boten gadhah wenang menapa-menapa. Satemah nalika wanita menika kedah saged mendhet keputusan, piyambakipun gadhah raos boten percaya dhiri. Wonten raos kuwatir bok bilih sakmangke menapa ingkang sampun piyambakipun tindakaken menika gadhah kekurangan utawi wonten perkawis ingkang boten pener.

“Wong kowe kok rumangsa cilik! Awakmu wis ginuk-ginuk ngono! Susumu menthe-menthek, bokongmu wis medal-medol ngono.” (No Data 18, kaca 75)

Jemini menika ugi gadhah raos boten percaya dhiri. Jemini menika rumaos taksih alit. Sinaosa pawakanipun sampun ginuk-ginuk lan ugi payudaranipun sampun weweg saha pocongipun ageng kadosta ingkang sampun dipunandharaken dening Yu Kadinah. Dipuncariyosaken bilih Jemini menika boten purun mbiyantu Yu Kadinah resesik dalemipun den Sutras kaliyan den Radian.

“Aku mono lak elek. Irungku penyek.” (No Data 19)

Jemini ugi boten percaya dhiri nalika dipunsebat ayu dening Oom Piet. Piyambakipun ruamos awon amargi grananipun pesek. Ananging sejatosipun Jemini menika ayu lan luwes sinaosa grananipun pesek.

BAB V PANUTUP

A. Dudutan

Adhedhasar saking asiling panaliten saha pirembagan panaliten kanthi irah-irahan “*Kritik Sastra Feminis Ideologis Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata*”, saged dipunpundhut dudutanipun wonten ing ngandhap menika.

1. Citra Wanita Paraga Jemini Wonten Ing Novel *Jemini Anggitanipun Suparta Brata*.

Jumbuh kaliyan panaliten ingkang sampun katindakaken bilih citra wanita menika saged dipuntingali saking tigang perkawis inggih menika saking perangan *fisik*, *psikis*, kaliyan *sosial*.

a. Citra wanita wonten ing perangan *fisik*

Menawi dipuntingali saking perangan *fisik*, citra wanita menika saged dipuntingali saking titikan *fisik*ipun inggih menika (1) luwes; (2) dewasa & subur; (3) njagi penampilan; (4) *aktif* & langkung cepet anggenipun nalar. Wonten panaliten menika katingal bilih paraga Jemini menika luwes menawi dipuntingali saking pawakanipun ingkang jejeg, anggenipun nyandang, praupane ingkang ayu, lan rapi awit saking anggenipun ngagem rasukan. Jemini dipunsebat dewasa & subur, saking titikan payudaranipun ingkang sampun mentek-mentek, piyambakipun ugi sampun anggarapsari lan ugi saged kagungan putra. Lajeng Jemini njagi penampilan menika saking titikan anggenipun macak saderengipun tindakan kaliyan garwanipun. Ingkang pungkasan Jemini menika aktif lan langkung cepet anggenipun nalar menika katingal saking piyambakipun ingkang gadhah nalar ingkang boten sami kaliyan lare-lare sanesipun.

b. Citra wanita wonten ing perangan *psikis*

Menawi citra wanita dipuntingali saking titikan *psikis*ipun inggih menika dipuntingali saking *id*, *ego*, saha *super ego*. *Id*, *ego*, saha *super ego* menika mujudaken watak ingkang saged kawastanan citra dhiri menawi dipuntingali saking perangan *psikis*. Wonten ing panaliten menika saking perangan *id* mujudaken watak jujur, meri, antebing tekad, *berprasangka buruk*, *tegas*, gadhah *prinsip*, rajin, *tabah*, saha kemayu. Bilih menawi dipuntingali saking perangan *ego* mujudaken watak antebing tekad, jujur, gadhah *prinsip*, *acuh tak acuh*, rajin, *tabah*, *berprasangka buruk*, saha *tegas*. Ingkang pungkasan saking perangan *super ego* mujudaken watak *acuh tak acuh*, jujur, antebing tekad, gadhah *prinsip*, boten tega, rajin, *tabah*, *berprasangka buruk*, saha nengenaken kabetahan tiyang sanes. Antawisipun *id*, *ego*, saha *super ego* menika gadhah gegayutan ingkang raket ingkang paring wuwuhan antawisipun setunggal perangan dhateng perangan sanesipun.

c. Citra wanita wonten ing perangan *sosial*

Citra wanita menika ingkang saklajengipun saged dipuntingali saking perangan *sosial*. Citra wanita saking perangan sosial menika saged katingal saking peranipun wanita wonten ing kulawarga lan wonten ing masarakat. Wonten ing panaliten menika saged katingal bilih peranipun Jemini minangka wonten ing kulawarga inggih menika dados putra, mbakyu, mboklik, ibu, lan garwa. Peranipun Jemini wonten ing masarakat inggih menika minangka warga tangsi, bocah tangsi, lan munci.

2. *Stereotype* Wanita Wonten Ing Novel *Jemini Anggitanipun Suparta Brata*

Saking panaliten lan pirembagan wonten ing bab sakderengipun, saged dipunpundhut dudutan ngengingi *stereotype* wanita wonten ing novel *Jemini anggitanipun Suparta Brata*. Wonten ing jaman sakmenika taksi kathah masarakat ingkang gadhah paningal boten sae dhateng wanita. Wonten panaliten menika saged katingal bilih paningal masarakat dhateng paraga *Jemini* menika wanita ingkang *lemah* (boten gadhah daya), *emosional* (cupet nalaripun), *irasional* (boten nalar), lan ingkang pungkasan inggih menika boten percaya dhiri.

B. *Implikasi*

Panaliten menika kaajab saged murakabi tumrap pamaos minangka sarana kangge mangertosi bab sastra, mliginipun *kritik sastra feminis ideologis*. Panaliten menika ugi saged dados satunggaling referensi kangge mahasiswa utawi masarakat umum ingkang badhe nliti utawi nindakaken panaliten ingkang jumbuh. Panaliten menika ngginakaken pendekatan *kritik sastra feminis*, satemah bilih mangke saged dipunginakane kangge nambah kapustakan panaliten sanes ingkang ugi ngginakaken *pendekatan kritik sastra feminis*. Kanthi pangajab mubimugi panaliten menika ugi saged dipundadosaken bahan kangge ngrembakaken *kritik sastra* saha *analisis sastra*. Salajengipun mugi-mugi panaliten menika saged paring pangertosan dhateng pamaos ngengingi citra wanita kaliyan *stereotype* wanita mliginipun wonten ing novel *Jemini anggitanipun Suparta Brata*.

C. Pamrayogi

Panaliten menika namung ngrembag citra wanita kaliyan *stereotipe* wanita wonten ing novel *Jemini* anggitanipun Suparta Brata. Pamrayogi kangge panaliten salajengipun tumrap novel *Jemini* anggitanipun Suparta brata supados nliti babagan sanesipun ingkang langkung jangkep malih. Taksih kathah perkawis ingkang saged dipuntliti saking novel *Jemini* anggitanipun Suparta Brata. Panaliten salajengipun saged nindakaken panaliten kanthi ngrembag babagan *analisis gendher, konflik sosial, analisis watak*, lan ugi saged kangge panaliten *kritik sastra feminis* sanesipun. Medal saking sastra, novel menika ugi sae bilih dipuntliti kanthi ngelmu basa utawi *linguistik*. Amargi basa ingkang dipunginakaken wonten novel menika ngginakaken basa Jawi Surabayan, basa Landa, lan basa Indonesia.

KAPUSTAKAN

Brata, Suparta. 2012. *Jemini*. Yogyakarta : Narasi

Djajanegara, Soenarjati. 2000. *Kritik Sastra Feminis : Sebuah Pengantar*. Jakarta: Gramedia

Endraswara, Suwardi. 2004. *Metodologi Penelitian Sastra : Epistemologi, Model, Teori, dan Aplikasi*. Yogyakarta : Pustaka Widayatama

_____. 2008. *Pengantar Teori Sastra*. Yogyakarta : Sewon Press

_____. 2008. *Metode Penelitian Psikologi Sastra : Teori, Langkah dan Penerapannya*. Yogyakarta : Media Preesindo

_____. 2011. *Metodologi Penelitian Sosiologi Sastra*. Yogyakarta : CAPS

Fakih, Mansour. 2006. *Analisis Gender dan Transformasi Sosial*. Yogyakarta : Pustaka Pelajar

[www. Forumkeadilan.com/01/01/2014/20:29](http://www.Forumkeadilan.com/01/01/2014/20:29) WIB

Minderop, Albertine. 2010. *Psikologi Sastra : Karya Sastra, Metode, Teori, dan Contoh Kasus*. Jakarta : Yayasan Pustaka Obor Indonesia

Nurgiyantoro, Burhan. 2005. *Teori Pengkajian Fiksi*. Yogyakarta : Gajah Mada University Press

Nurdiana, Kingkin Winanti. 2008. *Citra Wanita Jawa Dalam Novel Dom Sumurup Ing Banyu Bening Karya Suparta Brata (Sebuah Kajian Feminis)*. Skripsi S1. Yogyakarta : Pogram Studi Pendidikan Bahasa Jawa, FBS UNY

Pradopo, Rochmat Djoko. 2005. *Pengkajian Puisi*. Yogyakarta. Gajah Mada University Press

Ratna, Nyoman Kutha. 2004. *Teori, Metode & Teknik Penelitian Sastra*. Yogyakarta : Pustaka Pelajar

- Rejeki, Kartina Sri. 2013. *Citra Perempuan Jawa dalam Cerbung Teratai Wungu Kaarya Ibne Damayanti (Sebuah Kajian Kritik Sastra Feminis)*. Skripsi S1. Yogyakarta : Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa, FBS UNY
- Ruthven, KK. 1984. *Feminist Literary Studies : An Instruction*. Cambridge : Cambridge University Press
- Stanton, Robert. 2007. *Teori Fiksi. Diterjemahkan oleh Sugihastuti dan Rossi Abi Al Irsyad*. Yogyakarta Pustaka Pelajar.
- Sugihastuti. 2000. *Wanita di Mata Wanita : Perspektif Sajak-sajak Teori Haeraty*. Bandung : Yayasan Nuansa Cendekia
- _____. 2005. *Rona Bahasa dalam Karya Sastra*. Yogyakarta : Pustaka Pelajar
- Sugihastuti dan Suharto. 2002. *Kritik Sastra Feminis : Teori dan Aplikasinya*. Yogyakarta : Pustaka Pelajar
- Sukri, Sri Suhardjati & Ridin Sofwan. 2001. *Perempuan dan Seksualitas dalam Tradisi Jawa*. Yogyakarta : Gama Media
- Teeuw, A. 1984. *Sastra dan Ilmu Sastra Pengantar Teori Sastra*. Jakarta : Pustaka Jaya

LAMPIRAN

Kartu Data

Tabel 1. Citra Wanita Paraga Wanita Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata Ngengingi Perangan Fisik

No.	Paraga	Pencitraan		Varian	No. Data	Kutipan	Kaca
1	Jemini	1.Perangan Fisik	Titikan Fisik	1.Luwes	1	Bareng dienggo, nempel ing kulite Jemini kang ireng sawo mateng rasane saya tambah mengkilap. Dhasar Jemini dedege dhuwur, disandhangi kaya ngono saya katon dhuwur. Rambute digelung emake, disubali cemara, banjur katon nggandhul, dadi lan pantese.	47
					2	Dene Jemini katon saya dhuwur, luwih dhuwur katimbang karo sing lanang, merga selope jinjit. Klambine sutra, ulese ganti-ganti, setelan karo jase manten lanang, sok putih, sok ireng njanges, sok kembang-kembang. Ora lali nggawa kepet, rambute gelung kondhe diamboni dupa ratus, nganggo cundhuk mentul glebyar-glebyar kesorotan sunar lampu gaspom. Raine dipaesi mawa godhong dhandhanggula, alise dicelak lan nganggo andheng-andheng palsu ing nduwure lambe sisih kiwa, njalari saya manise.	59
					3	Sanajan Jemini balungane pawakane dhuwur lencir, klebu nyekingkring, lengene dawa, nanging cakak kembene saiki wis mendhosol. Mendhosol lagek thukul, durung menthek.	65

No.	Paraga	Pencitraan		Varian	No. Dhata	Kutipan	Kaca
1	Jemini	1.Perangan Fisik	Titikan Fisik	1.Anggun, Ayu & Rapi	4	“Walah, nginepa kene wae, Cah Ayu. Wis ayu tenan Kowe. Mung saya kuru, kaya pecut! Emakmu endi?”	108
					5	Landa dawa manthuk-manthuk. Ndeleng Jemini, terus kumecap, “ <i>Ini perempuan muda nyang tempoh hari jadi</i> kemanten, ya? Ya, saya liat. Kowe kecil tapi ayu!”	118
					6	“Hm! Kowe kok ayu ding akon sapa ta?” ujure Piet semu gregeten. “Wong wadon kok kaya inten ngono pamore. Nyambut gawene ora duwe udel.”	147
					7	“E, toblas, ayu timen kowe , Jem, saiki! Wadhuh, klambine olehe apik, kalungan, suwengan barang! Sugih saiki kowe ya Jem?” emake Siti cluluk.	151
					8	“E, kowe ta kuwi, Lik! Toblas, ayu kowe saiki! Dak kira ndara nyonyah sapa?”	166
					9	Nampa sakremen nikahan kuwi Jemini nganggo klambi kebaya sutra putih, selope iya putih, peni banget.	172
					10	Tenan, Jemini pancen didandani elok tenan. Nganggo kebaya putih, digrudhungi kain brokat putih, tangane nyekenthem ngemban bongkokan kembang gradiul mekar abang-abang oranye.	172- 173
					11	“La nggih rumiyin nakale ngoten, la kok saniki ayu timen! Hi-hi-hik, kelingan kowe Jem, awake dhewe adus kasep surup-surrup?”	189

No.	Paraga	<i>Pencitraan</i>		<i>Varian</i>	No. Dhata	<i>Kutipan</i>	Kaca
1	Jemini	1.Perangan <i>Fisik</i>	Titikan <i>Fisik</i>	2.Dewasa lan Subur	12	“Ana lancur ngoyak dhere! Ana lancur ngoyak dhere!” olehe padha surak-surak. (dewasa).	31
					13	Jemini diculake, tanpa syarat apa-apa. Diculake, bocahe ya ora mlayu amblas. Mung nyingkir, ngono wae. Sikepe katon kaya bocah diwasa.	31
					14	Dheweke kaget lan gumun. Kena apa ulese abang? Banyu ing kentol diusapi. Lhah kok ndlewer meneh. Jarik dicincingake luwih dhuwur. Banyu abang asale pranyata saka panggonan kang luwih dhuwur. Banyu abang mau asale pranyata saka panggonan kang luwih dhuwur tinimbang kentol. Luwih dhuwur tinimbang pupu. Ndlewer saka lakange, saka dalane uyuh! Sanalika dheweke njerit. Kena apa dheweke getihen?	42
					15	“Oh! Suker, ta kowe kuwi jawane? Ladalah! Wis prawan tenan kowe saiki. Tingkahmu sing rada sareh!”	44
					16	“Prawan ki kowe wis dewasa. Wis dudu bocah cilik maneh. Mula tingkahmu ki rada alus sithik. Kowe wis praman ki tegese wis akil baliq. Tandhane ya suker kuwi.”	44
					17	“Saiki kowe wis dewasa, Jem. Sing rada sregep momong adhike,” Ujare emake karo njungkati sing bubar dipangur.	47

No.	Paraga	<i>Pencitraan</i>		<i>Varian</i>	No. <i>Data</i>	<i>Kutipan</i>	Kaca
1	Jemini	1.Perangan <i>Fisik</i>	Titikan <i>Fisik</i>	1. Luwes	18	“E, Jem! Koen iku gak idhep esin. Wis gedhe ngono kok esik melu kopyok. Rong minggu maneng koen lak dadi manten-a, kathik gak eling mbarek gerangmu! Jeeem-Jem!”	53
					19	“Wong kowe kok rumangsa cilik! Awakmu wis ginuk-ginuk ngono! Susumu menthe-menthek, bokongmu medal-medol ngono.”	75
					20	Jemini sing biyen gawene penculatan, sing dhek mau isih ringas mapagake wongtuwane, saiki disrengeni bapake bisane mung tumungkul. Saiki wis diwasa tenan. Solah tingkahe tumuwa. Atine wis tumuwa. Tumungkul yen disrengeni.	115
					21	Pundhak kang mbudhus, susune mlenthu lan lengene kang montok katon ngegla banget.	127
					22	“Kuwi rak mbiyen! Saiki ki dheweke wis dewasa. Wis tau dimunci Den Radian. Tegese wis duwe pikiran dhewe. Kuwasa marang awake dhewe! Rungokna, ta, omongane wae wis malih kaya ora jaman bocahe neng Surabaya kene biyen. Wis tau kawin barang. Wis diwasa!”	132
				2.Njagi Penampilan	23	Jemini ngadhep kaca silik ing mburi lawang. Raine dipandeng-pandeng dhewe, untune dipringisake. Dhek wingi untune dielem Landa dawa. Jare bagus. Racak lan papak.	120

No.	Paraga	<i>Pencitraan</i>		<i>Varian</i>	No. Data	<i>Kutipan</i>	Kaca
1	Jemini	1. Perangan <i>Fisik</i>	Titikan <i>Fisik</i>	3.Njagi Penampilan	24	Dene Jemini lagi ewuh mbenakake gelungan, dandan lan gage menyang kantin	126
					25	Ora ngerti isin, sanajan isih entrokan thok, awake durung ditutupi sandhangan brukut, pundhak lan dhadhane katon mlempu nglegena. Merga tangane loro pisan uwet masang cemara, sikute kang ligane uga suwe ana cedhak kuping, perangan awake kang mlempu nglegena sangsaya katon semlohe.	127
					26	Nyaut jarik ing sampiran, diubet-ubetake ing awake, distageni sret-sret-sret. Terus nyandhak rambut, sret-sret-sret. Gelungan rampung. Pupuran cepet-cepet. Rampung, gage nyaut klambi kebaya, dienggo, kuthubaru dipernahake ing gunung kembare sing miyarmiyar, terus dipeniteni.	128
					27	“Yok napa? Aku daksalin klambi dhesik, ya, Tuwan?”	137
					28	Tanpa nggatekake saruwene emake lan ora nggenteni pakon saka sapa-sapa maneh, Jemini ucul klambi, dibuwang sebut. Cepetan marani tumpukan sandhangan, terus narik simpenane klambi pameran sutra abang plenok-plenok kuning, banjur dienggo.	137

No.	Paraga	<i>Pencitraan</i>		<i>Varian</i>	No. Data	<i>Kutipan</i>	Kaca
1	Jemini	1. Perangan <i>Fisik</i>	Titikan <i>Fisik</i>	3.Njagi Penampilan	29	“Alah! Wong aku melu laden ing kamtin mau jare yaw is dandan, yaw is ayu, mangka aku ya ngaca lan ngelus rambut sak sret ngono wae.”	138
					30	Pupur kang diedol pringkil-pringkil kaya upamane sega nanging garing, dijupuk rong pringkil, didokok ing epek-epek tangan sisih kiwa, terus ditetesi banyu diunyek nganti pupur pringkilan dadi leleran campur karo banyune terus diraupake ing raine.	138
					31	Rinasa pupur wis warata sarai, Jemini nginguki longan. Golek tekene bapake, dienggo nguthiki longan, glodhag, metu sepatu selope. Srebet sepatune bapake disaut, dienggo ngulapi slop, esek-esek-esek, rampung, ora gilap ming ya ora mbladhus. Terus dienggo. Dhuwure tambah limang sentimeter dhewe.	139
					32	Krungu thok-thok sepatune Piet, Jemini mrebes mili. Kumbahan ditutupi ember gedhe, dijunjung menyang jedhing, dheweke terus mlayu menyang kamar, jungkatan.	145
					33	Klambine cepetan dibenerake, lunthungane lengen kebakake diuculi.	145

No.	Paraga	<i>Pencitraan</i>		<i>Varian</i>	No. Data	<i>Kutipan</i>	Kaca
1	Jemini	1. Perangan <i>Fisik</i>	Titikan <i>Fisik</i>	3. Aktif & langkung cepet anggenipun nalar	34	Sanajan kuru aking awake, kringete dleweran ing pipi lan bathuke, mlakune sok mlayu-mlayu karo mlumpat-mlumpat, tingkahe katon trincing mbedhigas kaya Buta Cakil.	3
					35	“Stt, embuh! Bocah kok bandhele eram! Pantese pantese rak cah lanang sing mbandele kayak kowe ngono kuwi, Jem!”	5
					36	Cekekal ngadeg, nglangkahi adhik-adhike, terus anjlog jogan. Niliki lawang, dikancing, dikunci seka njaba. Jendhela cedhak lawang kuwi dieling-elingi. Diranggeh ngrendhele. Menga. Dibukak alon-alon, cincing jarit, mlangkah jendhela. Sedhela maneh wis tekan njaban kamar. Jendhela bali dienep, dheweke nggeblas. Nuruti usiking ati.	21
					37	Kancane sing ngerti bab iki akeh, nanging mesthi wae padha wegah mruput dhisik-dhisikan tangi esuk. Kira-kira mung Jemini wae sing duwe akal tangi esuk golek codhotan ngono.	22
					38	“Bocah kok ora isa meneng!” sawenehe serdhadhu nom-noman sing melu jaga gudhang pangan melu nglaruhi.	30

No.	Paraga	<i>Pencitraan</i>		<i>Varian</i>	No. Data	<i>Kutipan</i>	Kaca
1	Jemini	1. Perangan <i>Fisik</i>	Titikan <i>Fisik</i>	4. <i>Aktif & langkung cepet anggenipun nalar</i>	39	“Anake Pak Wagiman ki wedok, kesite pancen ngudubilahi!”	31
					40	“Ooo!!” Mara-mara Jemini dadi wong sing mateng. Tanggap karepe bapake. Mara-mara Jemini rumangsa diwasa. Malah krasa lan nggraita yen sajrone omong-omong kuwi bapake ora rena. Anggone <i>beja</i> marang Jemini kapeksa.	78
					41	“Oomongmu! Kowe ki diwasa during setaun jagung! Prathikelmu wis kaya wong tuwa wae.”	79
					42	“Sek esuk kok sengkut olehe nyambutgawe. Ya nyapu, srebet-srebet prabot, ngepel jogan. Gumun aku, bareng diwasa kok sregep nyambutgawe cah kuwi. Mangka dhek cilike, wadhuh, nakale eram. Ambakna cah wedok, senenge penekan, playon, uber-uberan.”	111
					43	“La ya kepengin ngenger sing apik, Kang. Wong wadon ijen adoh sedulur, yen ora dibadhani sregep megawe apa bias urip?”	112
					44	Saiki Jemini wis owah tenan. Pikirane tata, polahe uga jenjem. Muga-muga watege iya owah, mengkono pangare-arepe Wagiman sakloron.	117

Tabel 2. Citra Wanita Paraga Gemini Wonten Ing Novel Gemini Anggitanipun Suparta Brata Wonten Ing Perangan Psikis

No.	Kutipan	Kaca	Wujud Perwatakan Paraga Gemini	Struktur Kapribaden Perwatakan			No. Data
				Id	Ego	Super Ego	
1	“Ah, bacin!” ujure dhewekan. Ngadeg, terus mlaku pincangan. Sok engkle, mlaku nganggo sikil siji, sikil sing ketaton diangkat nalika mlangkah. Kanthi mengkono dheweke nerusake laku.	1	<i>Acuh tak acuh</i>			√	1
2	Durung adoh saka anggone kesarug beling, keprungu trojing-trojing, ssuwarane musik. Eh, ana stambul! Kae, sisih kana. Wis akeh wong sing ngrubung. Jeh ana sing mlayu-mlayu marana parane. Gemini banjur engkle suwe mlaku ikil siji, ora tumuju Pasar Turi kaya pakone emake, nanging menggok menyang Stadstuin, gedhong gedhe asal swarane music. Dheweke nrobos wae ing selane wong-wong sing luwih dhisik ngrubung. Akeh wong lan bocah sing dikenal, sanajan ora tau aruh-aruhan.	1-2	Boten <i>amanah</i>	√			2
3	Nanging Gemini sing dielokake, ora preduli. Selak kepengin weruh stambul, apa tontonan liya. Kepengin weruh sing padha ditonton lan dirubung, tontonan sing ditabuhi nganggo jesben (= jazz band*), yakuwi musik Landa sing tabuhane nganggo trompet lan drum, sing suwarane ditirokake ilat Jawa ‘trojing-trojing’.	2	<i>Acuh tak acuh</i>			√	3
4	“Nang apa kowe kok ndoweh neng kana?!” “Nontok makne Raji diasap parut mbarek Yu Ngadinem, ngono!”	4-5	Jujur			√	4
5	“La kok sebenggol, ki! Ya kelarangen, kowe, ki! Nggone Bu Talib kono rak rong sen oleh! La endi susuke?” “Entek, Mak.”	5	Jujur	√			5
6	“Iya, Mak. Seneng lek aku dadi arek lanang. Nontok jesben gak disengakang-sengakang mbarek arek lanang liyane! Enak, arek lanang! Gak tau dikongkon tuku miri apa laos!”	6	Meri	√			6

No.	Kutipan	Kaca	Wujud Perwatakan Paraga Jemini	Struktur Kapribaden Perwatakan			No. Data
				Id	Ego	Super Ego	
7	Jemini gulung koming, terus arep mlayu. Emake trengginas nyandhak jarike Jemini, nanging bocahe ora kecekel. Jarike keplorot digondheli emake, bocahe tetep mberot ucul. Mlayu ngethipleng wuda tanpa jarik! Dhuwit benggol loro iya digawa mlayu.	9	Antebing tekad		√		7
8	Jemini sing wis wuda, ora kakehan gunem. Terus nyemplung kolah gedhe. Lali adhem. Terus nglangi kecepak-kecepuk marani panggone sing ngundang.	17	Antebing tekad			√	8
9	“Awas, koen, dakgasak!” ngontog-ontoge atine Jemini nalika semono. Nggeget lambe, drijine nyekenthem kaya arep antem-anteman. Ora sengaja dheweke wis ngomong nganggo basa Surabaya, basane arek-arek mau.	20	Antebing tekad	√			9
10	Sapa wong gemluntung kuwi? Jemini wedi. Nanging dheweke ora gelem kelangan jambu kluthuk codhotan. Lan atine pengen weruh, sapa wong nganggo klambi putih clana biru mau.	24	Antebing tekad		√		10
11	“Apa, Jemini urik! Wong midak garis gak gelem matek!” jare Surtiyem. “Heleh, endi? Endi? Wong iku dudu tipakku, hek!” “He! Meneng! Apa ora bisa meneng, ta, cah kuwi?!” “tipakmu wae! Genah garise mau cetha, kok!” “Gak! Gak! Ya, wis lek ngono aku gak melok mani ae! Endi gacoku!”	30	Gadhah prinsip		√		11
12	Nanging Jemini rumangsa kurang cocog karo tingkah kang kaya mengkono kuwi.	35	Gadhah prinsip			√	12
13	Sanalika dheweke njerit. Kena apa dheweke getihen? Kamangka wis ora korengen ing bokonge!	42	<i>Berprasangka buruk</i>	√			13

No.	Kutipan	Kaca	Wujud Perwatakan Paraga Jemini	Struktur Kapribaden Perwatakan			No. Data
				Id	Ego	Super Ego	
14	“La kenang apa?” “Anu, lhe, Mak. Aku gak papa, lhe. Gak engkle, gak korengen, gak kakean mangan pencit, la kok getehen. Mbarek wetengku dadi laruuu ngene!”	44	Jujur		√		14
15	“Wah, gak enak, ya, dadi arek wedok iku. Lek arek lanang yok apa, Mak? Gak metu getehe koyok ngene, ya, Mak?”	45	Meri	√			15
16	“Wah, jajah nggih, dados serat niku. Aku ngono gelem ae lo, dikirem-kiremna ndhuk Negara Landa ngono iku. Njajah negara.”	51	Meri	√			16
17	“Embuh! Embuh! Gak katene ngomong! Gak sudi nglakoni! Si Jemini gedrag-gedrug.	54	Tegas	√			17
18	“Heh! Heh! Lunga! Ngalih! Tuluuung! Tuluung!” pambengoke Jemini sora. Ora guyon! Mbengok tenan! Sakpole!	67	Antebing tekad			√	18
19	Adhik-adhike padha pating kruget didheseli, ana sing bekah-bekuh merga kulite Jemini anyep. Jemini ora preduli.	74	Acuh tak acuh		√		19
20	“Lek sing dakpekir Den Radian, aku emoh, Pak. Aku urung seneng iku, mbarek wong lanang!”	79	Gadhah prinsip	√			20
21	Yen nari atine dhewe, satemene dheweke wegah sawung karo Radian. Nanging ngrungokake omongane tangga teparo lan kanca-kancane, anggane ngalem yang Radian kuwi sugih, gemi, mesthine cocog karep atine Jemini, atine dadi goreh. Apa Jemini iki kepengin urip bareng karo wong sugih? Utawa apa jejodhoan kuwi kanggo golek pasugihan? Atine tetep emoh. Nanging anggane wurung jejodhoan karo Urip ya dadi rerasan ing tangsi, mbuktekake yen anggane kemantenan mung dienggo golek pasugihan. Ewuh banget! Nolak Radian, terus mbaleni urip karo Urip ki kok ya saru	83-84	Nengenaken kabetahan tiyang sanes			√	21

No.	Kutipan	Kaca	Wujud Perwatakan Paraga Jemini	Struktur Kapribaden Perwatakan			No. Data
				Id	Ego	Super Ego	
	Salajengipun timen. Kamangka wongtuwane kebacut oleh bathiakeh merga ngawinake dheweke wingi kuwi!						22
22	Esuk-esuk kudu wis tangi. Nggodhog wedang. Sarapan esuk kudu wis rampung sadurunge Radian budhal menyang markas.	87	Rajin	√			23
23	Saungkure Tuwane, Jemini ora enak-enak. Umbah-ubah, ngepel, resesik omah, nyrebeti kursi, dhipan lan lemari, lagek bias menyang pasar. Mulih saka pasar mangsak.	88	Rajin		√		24
24	Jemini wis ora sambat maneh. Rambute dijambak wong sempoyongan, dienggo tekan. Wonge menyanyi karo misuh-misuh, karo ngece-ece. Kelakuan kaya mengkono kuwi saya suwe saya kerep. Dhisike mung yen malem Minggu, nanging wasana meh angger ana kelonggaran Radian ngombe-ombe nganti mendem. Tangga teparone padha mesakake marang Jemini. Akeh sing ngojok-ojoki supaya lunga wae.	90	Tabah			√	25
25	“Urip ngono rak ora seteruse nemu apes. Terkadhang anjlog. Terkadhang munggah. Ora beda kaya lakune rodha cekar. Saiki alon-alon mudhun, mengko utawa taun mbesuk alon-alon munggah. Mara-mara munggah ya mesthi ora bisa,” ujare Jemini. Malah mituturi.	91	Tabah		√		26
26	Sipat nrima, ngalah lan prihatin kacetha ing guwayane kang pucet. Mangka satemene pawakane lagi ndedel-ndedele ngrembaka.	91	Gadhah prinsip	√			27
27	Radian ngumbar kanepsone. Jemini mung bisa jerit-jerit karo mrebes mili. Ora nangis gero-gero, mung njerit yen krasa lara. Malah bareng wis rada suwe kena ajar, ora sambat babar pisan.	96	Tabah	√			28

No.	Kutipan	Kaca	Wujud Perwatakan Paraga Jemini	Struktur Kapribaden Perwatakan			No. Data
				Id	Ego	Super Ego	
	Salajengipun.... Dijambaki, ditepangi, digeceki, ora sambat, ora mbantah.						29
28	Bengine Jemini ora enggal ngaso. Sawise ngladeni mangan bengi, dheweke nyemir sepatune Radian. Nganti ngilap tenan.	97	Rajin		√		30
29	Sarampunge nggilapake sepatu kanggo parade sesuke, Jemini njupuk benik kuningan klambi sragame Radian. kuwi digosoki dening Jemini nganggo braso, nganti katon kinclong-kinclong.	97	Rajin		√		31
30	“Ya slamet-slamet wae, najan kuru. Lagek ewuh apa? Kono sajake kok sregep timen?” “La ya kepengin ngenger sing apik, Kang. Wong wadon ijeng adoh sedulur, yen ora dibandhani sregep megawe apa bisa urip?”	112	Rajin			√	32
31	Dheweke kelingan diinguk Landa Dawa saka jendhela. Dielokake ayu, Jemini klewes-klewes kecipuhan, kemendel nyablek lengene Landa Dawa, “Ah, Oom Piet ini, ana wae!”	118	Kemayu	√			33
32	Kewajiban mbukak kantin wis mrasuk tenan ing atine. Malah dhek ana trojing-trojing musik sirkus karo badhut-badhute liwat ngarep tangsi, kabeh wong setangsi dapa mlayu nonton, ngrayah Koran slebarane, Jemini iya ira mingket saka njero kantin. Jemini ketone wis mantep ngewangi bapak-emake dodolan neng kantin tangsi.	128- 129	Antebing tekad			√	34
33	Jemini ora nduweni ati seneng minggat saka wong lanang	134	Gadhah <i>prinsip</i>			√	35
34	Mengko gek..... akeh sing durung kawruhan katimbang kang wis dikenal? Lan nguciwani? Jemini wedi kuciwa. Marga yen ngantia keplayu maneh, oh, apa klakon dheweke bakal dadi wong wadon planyahan?	135	<i>Berprasangka buruk</i>			√	36

No.	Kutipan	Kaca	Wujud Perwatakan Paraga Jemini	Struktur Kapribaden Perwatakan			No. Data
				Id	Ego	Super Ego	
35	Sesuk saupama dheweke kawin karo Oom Piet, gek jebule Landa Dawa ora beda karo Radian....?!	135- 136	<i>Berprasangka buruk</i>		√		37
36	“E, bocah! Delengen Tuwane kae. Klambi setelan simpenan kanggo pesta sing dienggo. Gagah lo, sinyone!” emake ngelokake karo mesem. “Ya wis, Emak ae sing budhal.....!”	138	<i>Tegas</i>		√		38
37	Wis embuh, Jemini emoh mikir. Ra ngrungoke rerasane liyan. Pokoke dheweke ora niat dadi wong planyahan.	141	<i>Acuh tak acuh</i>			√	39
38	Saben esuk, Jemini mesthi tangi luwih esuk tinimbang Piet. Isah-isah, nggodhog wedang, ngirisi roti, terus nyekel kumbahan.	145	<i>Rajin</i>	√			40
39	Mingsek-mingsek Jemini luwih banget. “Mengko mesthi kokdukani, huh, huh, huh! Zeker, U bent... kwaan!”	146	<i>Berprasangka buruk</i>			√	41
40	Jemini meneng. Dheweke ngerti, menenge piet iki mau mesthi ana gegayutane karo putusane Sang Pendheta. Putusan kang nguciwani.	157	<i>Berprasangka buruk</i>		√		42
41	Jemini ora tegel nyawang rekasane wong nglarani. Dheweke menyat ninggal kamar. Nanging lagi arep mbukak lawang, “Adhuuuuh!!” Keprungupanjerite sing nglarani, bantas cemengkling, ngeres-esrei ati.	171	<i>Boten tega</i>			√	43
42	Jemini nggraita. La iya, upama bapake Linda mengko ora teka, ora melu kapal sing diadhang tekane kuwi, gek kepiye?	185	<i>Berprasangka buruk</i>	√			44

Tabel 3. Citra Wanita Paraga Jemini Wonten Ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata Ngenginggi Perangan Sosial

No.	Paraga	Pencitraan		Varian	No. Data	Kutipan	Kaca
3	Jemini	3. Perangan Sosial	1. Peran Wonten ing Kulawarga	1. Putri	1	Jemini banjur engkle suwe, mlaku sikil siji, ora tumuju Pasar Turi kaya pakone emake,	2
					2	Emake Jemini weruh Jemini ngadeg nganjir nonton wong padu. Terus wae diparani lan diciwel.	4
					3	“La, rak tenan, ta! Jemini! Priye, ngene iki?! Kawanen! Nyang ndi cah kene mau?” pambengoke emake.	6
					4	“Wis majaputri ngono, lunga ora jarikan!” bapake nggrememeng.	10
					5	“Menyang endi Jemini kok durung katon?” pitakone bapake.	11
					6	Make Jemini manthuk karo kukut-kukut ajang.	12
					7	Wongtuwane Jemini, Wagiman, anak turune wong tani ing Desa Jenar, Purworejo Kedu.	12
					8	“Niku wau putrane mrika,” ujare bapake Jemini nalika dicukur Wak Talib.	13
					9	“Mbok! Galo, anakmu rak dadi gawene Wak Talib!”	13
					10	Nganti sore Jemini ora katon. Emake wiwit bingung.	14
					11	Emake lagi ngeler teh panas kanggo bapake.	18
					12	Kari wongtuwane sing padha tangi. Emake nginang bapake yen pinuju ora jaga	19
					13	Nanging merga emake sajak duwe perlu lan ngoyak-ngoyak anak-anake dikon ndang turu,	19

No.	Paraga	Pencitraan		Varian	No. Data	Kutipan	Kaca
3	Jemini	Perangan <i>Sosial</i>	1. Peran wonten ing kulawarga	1. Putri	14	Nalika wong tuwane ninggal kamar nganggo klambi apik-apik,	20
					15	Ora merga wedi konangan wongtuwane utawa mulih kari katimbang emake.	21
					16	Kebeneran nalika tekan kamare, bapak lan emake durung balik.	21
					17	Jam rolas wongtuwane teka.	21
					18	Luwar saka pengawasane wongtuwane, nanging dianggep nyambut gawe mbiyantu wongtuwa.	29
					19	“Yen bocahku ngono kena diendelake kok olehe kebluk”.	36
					20	“Emak. Emakmu ngomong mbarek emakku, kon nelekn bokor digae kembar mayang.”	54
					21	Emake nyedhaki, lungguh ing pinggir peturon, mbukak bantal, ngelus-elus siraha Jemini, mbenerake gelungane sing mug saemil.	55
					22	Aneh, awan kuwi, nalika atine lagi anyel, emake namakake tangane kanthi gemati!	55
					23	Lan ngerti yen anake sing jeneng Jemini wis prawan.	56
					24	Priye-priye wong wadon kaya dheweke, ora wurung kudu nurut digolekake jodho karo wongtuwane.	57
					25	“Betul, Tuwan. Itu wagiman punya anak perempuan nyang paling tuwa,” Wagiman monthak-manthuk saka njero jendhela.	60

No.	Paraga	Pencitraan		Varian	No. Data	Kutipan	Kaca
3	Jemini	Perangan Sosial	2. Peran wonten ing kulawarga	1. Putri	26	Emboke lagi mesusi beras neng sumur kompan. Klambine anyar, olehe gawe ya nalika Jemini arep dadi manten. Nganggo gelang lan kalung. Saiki emake sugih!	73
					27	Dhisike Urip sabar. Wongtuwane Jemini lan sapa wae nuturi supaya sabar dhisik.nyrateni wong kaya Jemini pancen kudu sabar. Dene wongtuwane Jemini ya arep ikhtiyar nuturi yen satemene Jemini kudu manggon neng Sambongan.	74
					28	Jemini kaget nalika sawijine sore diundang bapake dikon lungguh neng kursi mangan. Yen bapake mertingakah mengkono kuwi adate ana perkara kang wigati.	77
					29	Bapake arep omong maneh, wurung. Sajake omonge anake ;uwih dipercaya.	80
					30	Jemini nyawang bapake, nyawang emake, lagi bali nyawang songketane.	85
					31	“Lo! Emak! Kalih bapak, Mak?!” panjelihe Jemini karo mlumpat marani emake. Gawane gage ditampane. “Bapak pudi, Mak?”	113
					32	“La ya wong kebacut tenan, kok, bocah iki! Ping pira wae gawe isine wongtuwa?”	114
					33	“La piye-piye kowe ya anakku Jem. Anak polah bapa kepradhah, paribasane.”	117
					34	“.... Pulang sama saya, sama ini Wagiman punya anak mbarep,” ujare emake Jemini grapyak.	118

No.	Paraga	Pencitraan		Varian	No. Data	Kutipan	Kaca
3	Jemini	Perangan Sosial	1. Peran wonten ing kulawarga	1. Putri	35	Simboke sing tansah maoni yen Jemini ketrucut ngomong Suroboyonan, “Hia! Kowe wis gedhe diwasa, aja ngomong celelekan kaya cah Pecindhilan ngono!”	129
					36	“Aja kok dhadhaki dhewe! Aku ya wongtuwane!” “Wongtuwane, we, yen ora genah!”	132
					37	“Nanti jam berapa Tuwan ngajak saya punya anak prempuwan pigi nonton sirkus?”	133
					38	Saiki emake ngelus-elus sikile. Ngerih-erih Jemini sing nangis mengkurep neng peturon. Saiki dheweke rumangsa yen duwe emak, emake sing duwe tangan anget, tangan dhanganti, tangan katresnan sing ngisik-isik kentole	135
					39	Dhonge ngedhong, Jemini ya kudu nuruti karepe wongtuwane. Wong wadon ora wenang milih. Malah melu wongtuwane iki uga ora wenang nolak!	141
					40	Ora liya Wagiman lanang, bapake Jemini. Wis cedhak neng kono.	189
			2. Garwa		41	Urip rada wagu adhep-adhepan ijen karo bojone.	64
					42	Urip ucul klambi karo nyoba-nyoba rembugan karo bojone.	64
					43	Wong wadon saiki wis pinter nggulung stagene dhewe barang, ora susah direwangi, mengkono pikirane Urip nalika nyawang sing wadon.	65

No.	Paraga	Pencitraan		Varian	No. Data	Kutipan	Kaca
3	Jemini	Perangan Sosial	2. Peran wonten ing kulawarga	2.Garwa	44	Urip nginguk mangisor. Priye yen bojone kuwi isih turu tenan?	71
					45	Dene wongtuane Jemini ya arep ikhtiyar nuturi yen satemene Jemini kudu manggon neng Sambongan. Urip bebarengan karo bojone, Urip.	74
					46	Sawise nikahan, Piet karo bojone golek omah liya. Oleh omah pethak ing kampong Gathotan, ora adoh saka greja.	173
					47	Yen lagi mlaku-mlaku karo sing lanang mengkonon adate akeh critane.	174
					48	“Aku ora tepung, ki. Nanging dheweke wis ngerti aku, wis ngerti yen kawin karo kowe barang. Apa kowe ora duwe tepungan neng kene?”	175
					49	Jemini mung manthuk. Krongkongane rasane seseg. Tangise arep mbrojol wae. Nanging dheweke kudu kuwat. Wong wadon bojo kumpeni Landa kudu ora nangis ditinggal Landane mulih menyang negarane!	182
					50	“Nyang tanah Deli. Jare kowe ya wis ditinggal Landa bojomu?”	186
				3. Ibu	51	Jemini mesthi wis nglairake.	180
					52	Jemini lungguh ing kursi karo ngisik-isik sirahe anake sing turu neng gendhongane.	180
					53	“Wis, ta, yen sliramu kudu bali menyang Negara Landa, ya budhala kana dhewe. Merga aku ora lila Linda nyusu sapi.”	181

No.	Paraga	Pencitraan		Varian	No. Data	Kutipan	Kaca
3	Jemini	Perangan Sosial	1. Peran wonten ing kulawarga	3.Ibu	54	Nanging bayi ing gendhongane ora nangis, mung dolanan pucu slendhange ibune.	181-182
					55	“Mama, mama!” bocah ing pangkon nyuwara.	182
					56	“.... Sing digendhong Lik Wagiman kae rak anakmu, ta? Olehe sehat! Putih! La wong ya anak Landa!”	187
					57	Setaun maneh nglairake adhike Linda. Lan taun teruse... ngono maneh.	191
			4. Mbakyu		58	“La iya pancen isih cilik. Nanging wong adhike ya akeh, karepku ki ya melu ewang-ewang neng pawon,	6
					59	Adhik-adhike Jemini dolanan dhewe karo kanca-kancane.	10
					60	Rampung mangan awan, adhik-adhike Jemini wis dolan maneh.	11
					61	Sum, adhike Jemini embuh lagi mangan apa neng ngarep lawang tunggone.	18
					62	Blayangan sedina ora katon, yen nungul nggodha adhike!	18
					63	Jemini iya mapan krontelan karo adhik-adhike.	19
					64	Adhike sing cilik turu mlompong.	21
					65	Cekekal ngadeg, nglangkahi adhik-adhike, terus anjog jogan.	21
					66	Bengine, sakdurunge Jemini turu, nanging wis mapan turu krontelan karo adi-adine,	35

No.	Paraga	Pencitraan		Varian	No. Data	Kutipan	Kaca
3	Jemini	Perangan Sosial	1. Peran wonten ing kulawarga	4.Mbakyu	67	Sing rodo sregep momong adike.	47
					68	Jemini mblusuk menyang tempat tidhur lawas, ndheseli adhik-adhike! Adhik-adhike padha pating kruget didheseli, ana sing bekah-bekuh marga kulite Jemini anyep. Jemini ora preduli. Ambruk, terus ngorok sesengguran! Ngantuk banget marga wis sewengi nutug ora ngliyep babarpisan.	74
					69	Mung saiki rada gelem dikongkon apa umbah-ubah klambine adhik-adhike.	74
					70 Adhike Jemini mangling saka tempat tidhur karo nyuwara, “Yu Jem kawin maneh, ya, bakale? Nanggap wayang maneh, Mak? Naaa!! Aku mengko tukokna gelang lo, Mak.....!”	86
					71	Adhine Jemini ora enggal ngadeg yen dikongkon. Isih enak-enak anggone gatheng.	126
					72	“Mengko dhela engkas rak daksaponi, Tuwan, yen aku arep budhal nyang kamtin. Adhiku pancen ora kena dikongkon kok, cah kuwi!” Si Jemini rada mangkel karo adhike kang ora enggal tumandang gawe.	128
					73	Nalika kuwi ana prawan cilik mlayu-mlayu marani emake Jemini. Nangis bengok-bengok. “Yu Jem nyang endi kae, Mak?! Hii-hi! Nyang sirkus, ya? Aku kok ora dijak?! Hi-hiii!”	140

No.	Paraga	Pencitraan		Varian	No. Data	Kutipan	Kaca
3	Jemini	Perangan Sosial	1. Peran wonten ing kulawarga	5. mbok lik	74	“Heh! Kaget aku! Ka ngendi, Lik?!”	25
					75	“Ka ngendi, Lik, isuk-isuk!?” wong mau mbaleni kandha	25
					76	Menkono uga Siti, bojone Oom Slompret sing teka niliki mboklike, dadi welas weruh kahanane Jemini.	90
					77	Ora sranta Siti banjur mbopong anake sapihan karo nuntun sing wis bisa mlayu, nyingkir saka omahe Radian. Tanpa pamit mboklike.	90
					78	“Priye, ta, Lik? Sampeyan kok isa nglakoni kaya ngene?” Ujare Siti nalika bali mara dhayoh esuk-esuk wayahe Radian lunga kantor.	90
					79	“Ah, nanging yen kaya samperyan ngono kuwi, Lik, aku yo ora betah nglakoni. Dupeh lanang. Dupeh pangkate dhuwur....!”	91
					80	“Lik. Sampeyan neng ngomah kok nyandhang kaya ngono kuwi? Apa ora isin, awakmu katon ngegla ngono?”	91
					81	“Wis, Lik. Ora susah gawe kopi. Wong repote ngoni kok. Strikane semono ki mengko ya kudu rampung?”	92
					82	“Sinyo Hengki, jenenge, Lik. Hengki, <i>kom hier. Dat is oma!</i> ” Siti ngguyu dhewe, “Lik, kowe ki pernah <i>oma</i> karo Sinyo Hengki! Isik enom wis <i>oma</i> .”	92

No.	Paraga	Pencitraan		Varian	No. Data	Kutipan	Kaca
3	Jemini	Perangan Sosial	2. Peran wonten ing kulawarga	5. mboklik	83	“Pancen katok seger, Lik Jemini saiki. Priye, Lik, rak ya padha slamet, ta?” Siti melu aruh-aruh.	151
					84	“Yan gene iki, aku, Lik. Kuru-kuru ritek anggere isih urip!”	151
					85	“E, kowe ta kuwi, Lik! Toblas, ayu kowe saiki! Dak kira ndara nyonyah sapa?”	166
					86	“Wah, duwe gawe apa, ta, ki? Sajake kok nyeput! Dingaren eling aku kowe, Lik? Arep koktraktir nonton stambul, apa?”	166
					87	“Ee! Aku iki? Kok kon nyang gone Den Sutras? Blaik, kowe ki, Lik! La gek raiku we dakdokokk neng endi, ta, Lik?!”	167
					88	“Kowe ki kok aneh, ta, Lik? La aku ki rak ya.... Piye jenenge kuwi?! Wong biyen dadi muncine Den Sutras wurung marga kecanthol Tuwan Slompret. La kok saiki bareng aku dikipatake Tuwanku, kok wani-wanine nyedhaki Den Sutras maneh? Gek saiki wayahe muncine Den Sutras nglarani ngene! La rak piye unine umong mengko?”	167
					89	“Ee, kosik, ta, Lik! Tiba keplengkang aku mengko!”	168
		2. Peran wonten ing Masarakat	1. bocah tangsi		90	“O, cah tangsi!” ana sing aweh katrangan.	2
					91	“Alah, lumarah. Wong bocah tangsi, arep njaluk kaya ngapa. Mengko yen wis gedhe rak mari dhewe	13

No.	Paraga	Pencitraan		Varian	No. Data	Kutipan	Kaca
3	Jemini	Perangan Sosial	2. Peran wonten ing Masarakat	1. bocah tangsi	92	Urip ing padesan ing mengkono mau wujud dongengan thok kanggone bocah-bocah tangsi barakane Jemini,	19
					93	Nganti kondang, bocah tangsi seneng kerengan, ora lanange ora wedoke.	42
					94	“Barang ilang kiraku ora ana. Kowe cah tangsi tulen mesthi ngerti apa paukumane yen ngantia njejupuk. Nanging pancen ana sing kecolongan. Yakuwi Den Radian, sing duwe omah.”	77
					95	Urip ora direh karo unine slompret. Nanging sawise kuwi, dheweke dadi bocah tangsi.	106
				2. munci	96	Saiki Den Radian ngarepake kowe, sanajan mung dadi munci. Tegese ya ngancani kumpul turu barang, kaya wong kawinan.	79
					97	“.... Sing kudu kok piker ki kowe melu Den Radian. Ora melu bapakmu maneh. Priye? Gelem? Aku ora meksa, lo. Ora meksa kaya dhek kowe kudu kawin karo Urip.”	79
					98	Saungkure Tuwane, Jemini ora enak-enak.	88
					99	“Iki ya pakone Tuwan Radian. Tuwanku seneng aku nyandhang cara Landa neng ngomah mung entrokan thok.”	91
					100	“Kuwi kowe dimunci Landa, Landane isih seneng kowe jarikan. Seje karo aku, dimunci dudu Landa, ning kepengine aku dikulinakake polah tingkah lan nyandhang cara Landa.”	92

No.	Paraga	Pencitraan		Varian	No. Data	Kutipan	Kaca
3	Jemini	Perangan Sosial	2. Peran wonten ing Masarakat	2. Munci	101	“La ya embuh, kuwi ta. Kisruh ngono, pikiranku. Jare wis diboyong Den Radian nyang Betawi, nanging jare durung dijak kawin neng greja. Den Radian kuwi wong Kristen. Dadi, yen wis ngladheni turu durung digawa nyang gereja kuwi tegese dimunci.”	112
					102	“Mmmm, <i>wat zeg je?</i> Anu, ya, Piet belum ada <i>wat zeg je ‘bediende’?</i> <i>Nee</i> . Munci. <i>Nee</i> . Mmm, apa itu Jemini <i>bisa pake sama Piet?</i> <i>Ikut sama Piet?</i> <i>Samenwomen...?</i> ”	132
					103	Jemini disebut “munci” apa “nyai” wae Piet Coertszoon ora setuju. Lan ora gelem nyebut ngono.	149
					104	Saya suwe tresnane Si Koprak Dawa marang muncine saya nandhes.	150
					105	“Aku rak wis dadi muncimu?”	154
					106	Karotengah taun urip saomah karo Piet Coertszoon ing Loji Kampun Landa Jemini disebut munci. Lumrahe disebut “dinyai Landa” utawa “Nyaine Landa”.	172
			3. warga tangsi		107	Lan sanajan urip ing tangsi, ing tengahe kutha Surabaya	19
					108	Mantene Jemini karo Urip saka Tangsi Sambongan, ditanggapake wayang lulang saka Sala sajrone patang bengi. Telung bengi tutuge dianakake tayuban. Wong satangsi melu upyeg, melu duwe gawe kabeh.	58

No.	Paraga	<i>Pencitraan</i>		<i>Varian</i>	<i>No. Data</i>	<i>Kutipan</i>	Kaca
3	Jemini	Perangan Sosial	2. Peran wonten ing Masarakat	3. Warga Tangsi	109	Bubar gawe banjur diboyong menyang Tangsi Sambongan, panggonane Urip.	63
					110	“Ngene, Jem. Kowe ki saiki rak isih dadi rerasane wong tangsi kene. Diomah-omahake, diramek-ramekake nganti emakmu bathine telung bokor, suprandene kowe mlayu manten sepasar bubar!”	78
					111	Nanging anggone wurung jejodhoan karo Urip ya dadi rerasan ing tangsi, mbuktekake yen anggone kemantenan mung dienggo golek pasugihan.	83
					112	Malah dhek ana trojing-trojing musik sirkus karo badhut-badhute liwat ngarep tangsi, kabeh wong satangsi padha mlayu nonton, ngrayah Koran slebarane, Jemini iya ora mingket saka njero kantin.	128-129

Tabel 4. Stereotype Wanita Wonten ing Novel Jemini Anggitanipun Suparta Brata

No.	Stereotype Wanita	No. Data	Kutipan	Kaca
1	<i>Lemah</i> (mboten gadhah daya)	1	“Iya, Mak. Seneng aku lek dadi arek lanang. Nontok jesben gak disengkang-sengkang mbarek arek lanang liyane! Enak, arek lanang! Gak tau dikongkon tuku miri apa laos!”	6
		2	“Omongmu! Kowe ki diwasa durung setaun jagung! Pratikelmu wis kaya wongtuwa wae. Saiki ora prekara kowe seneng apa ora seneng! Kowe ki wedok. Isane mung disenengi wong lanang! Anggepmu apa kowe oleh sakarepmu, seneng wong lanang?!”	79
		3	Nanging rekasa kanggone Jemini. Esuk-esuk dheweke kudu wis tangi. Nggodhog wedang. Sarapan esuk kudu wis rampung jam pitu sadurunge Radhian budhal menyang markas. Kaya dhek aneng Surabaya, Radian tetep diseleh ing babagan adminitrasi. Mlebu jam setengah wolu, mulih jam telu utawa setengah papat sore. Arang neng omah.	87
		4	Sing didhupak tiba kelumah, ngentepi pengaron isah-isahan. Byor! Pengaron pecah, banyune wutah. Jemini gage krengkang-krengkang ngadeg. Clana setlikan isih dislametake supaya ora kegrjug banyu, disangga tangan loro.	95
		5	Radian ngumbar kanrpsone. Jemini mung cisa jerit-jerit karo mrebes mili. Ora nanging gero-gero, mung njerit yen krasa lara. Malah bareng wis rada suwe kena ajar, ora sambat babar pisan. Dijambaki, ditepangi, digeceki, ora sambat, ora mbantah. Ora keduman papan nerangake apa sing kadadean esuk mau!	96
		6	Nanging percuma mikir ruwet-ruwet. Dhonge-ngedhong, Jemini ya kudu nuruti karepe wongtuwa. Wong wadon ora wenang milih. Malah melu wongtuwane iki uga ora wenang nulak! Ya priye maneh sadrema dado wadon.	141

Tabel Salajengipun

No.	<i>Stereotipe Wanita</i>	No. <i>Data</i>	<i>Kutipan</i>	Kaca
2	<i>Irasonal</i> (mboten nalar)	7	Jemini nyawang Tuwane sing lambene klomat-klamet. Embuh apa sing marahi wong kuwi kudu ditrisnani.	101
3	<i>Emosional</i>	8	“La ika lak arek wedok ae, hee!”ujare jemini karo ngece.	2
		9	Lagi sepisan kuwi dheweke ngalami kang kaya mengkono. Ngalami mlayu bengi, lan nyekseni barang aneh, lelakon aneh. Atine tansah tap-tapan. Ora merga wedi konangan wongtuwane utawa mulih kari katimbang emake.	21
		10	Jemini bangga disembadani.	31
		11	Sanalika Jemini marani bocah kuwi, terus wae tangane kumlawe ngamplok! Cah lanange ora manut, mbales ngantem	42
		12	“Dieriki apa dilerik ya babahna! Gak kalong ae! Jemini motong. Tangkepe ya arep mutung.	78
		13	“La enggih ngoten rak kula seneng, Pak!” ujure Jemini kelegan.	117
		14	Dielokake ayu, Jemini klewes-klewes kecipuhan, kemendel nyeblak lengene Landa Dawa, “Ah, Oom Piet ini, ana wae!	118
		15	Jemini mulih karo ulat mrengut. Weruh ulate Jemini, wongtuwane dadi ketar-ketir, ngira yen wis ngerti kena apa diundang mulih.	133
		16	Jemini mlaku karo gedrug-gedrug lemah mlebu kamar. Ulate njabrut.	135
4	Mboten percaya dhiri	17	“Lah, koen iku! Mangsak ae aku rung jegos ngene, wis katene mekir kawin. Sik rumangsa celik, aku iki, Yu!”	75
		18	“Wong kowe kok rumangsa cilik! Awakmu wis ginuk-ginuk ngono! Susumu menthe-menthek, bokongmu wis medal-medol ngono.”	75
		19	“Aku mono lak elek. Irungku penyek.”	